

2021-01

þÿ ~ μ ã ã ± » ¿ ½⁻⁰ ∴ ∙ Æ Å Á^{0 ± 3 1} ¬ Ä ¿ Å
þÿ ¼ μ Ä ± ¼ ì Á Æ É ã ∙ Ä ∙ Â À ì » ∙ Â^{0 ± 1} ∙
þÿ À Á ¿ ã À ¬ , μ^{1 ± ±} À ¿^{0 ±} Ä ¬ ã Ä ± ã ∙ Â

þÿ ™ É ¬ ½ ½ ¿ Å , !É Ä μ^{1 ½} ®

þÿ Á ì³ Á ± ¼ ¼ ± ™ ã ã ¿ Á^{- ±} Â , £ Ç ¿ » ® ∙ À¹ ã ã ∙ ¼ î^½ ¥³ μ^{- ±} Â , ± ½ μ À¹ ã ã ® ¼¹ ¿ ∙ μ ¬ À ¿ »

<http://hdl.handle.net/11728/11798>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΤΙΤΛΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

**Θεσσαλονίκη: η πυρκαγιά του 1917. Η
μεταμόρφωση της πόλης και η προσπάθεια
αποκατάστασης των πυροπαθών.**

ΙΩΑΝΝΟΥ ΦΩΤΕΙΝΗ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2021

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΤΙΤΛΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

**Θεσσαλονίκη: η πυρκαγιά του 1917. Η
μεταμόρφωση της πόλης και η προσπάθεια
αποκατάστασης των πυροπαθών.**

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ
αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Νεότερη
και Σύγχρονη Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις**

ΙΩΑΝΝΟΥ ΦΩΤΕΙΝΗ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2021

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Φωτεινή Ιωάννου, 2021

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Όνοματεπώνυμο Φοιτητή/Φοιτήτριας: Φωτεινή Ιωάννου

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: «Θεσσαλονίκη: η πυρκαγιά του 1917. Η μεταμόρφωση της πόλης και οι προσπάθειες αποκατάστασης των πυροπαθών».

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις 4 Μαρτίου 2021 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος): κ. Κλάψης Αντώνιος, Επίκουρος Καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: κ. Ιακωβίδης Κυριάκος, Λέκτορας

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής :κ. Παπαζαχαρία Αικατερίνη, Λέκτορας

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Η Ιωάννου Φωτεινή , γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο « **Θεσσαλονίκη: η πυρκαγιά του 1917. Η μεταμόρφωση της πόλης και η προσπάθειες αποκατάστασης των πυροπαθών**», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Η Δηλούσα

Φωτεινή Ιωάννου

Στους γονείς μου,

Άγγελο και Αγγελική(†)

Περίληψη

Η φωτιά που έπληξε την πόλη της Θεσσαλονίκης τον Αύγουστο του 1917 ήταν καταστροφική. Μπορεί να μην είχε ανθρώπινες απώλειες, όμως κατέστρεψε μια τεράστια έκταση του ιστορικού κέντρου της πόλης, άφησε άστεγους περίπου 70.000 ανθρώπους. Αμέσως, κινητοποιήθηκαν διάφοροι φορείς, κρατικοί, δημοτικοί, συμμαχικοί, εκκλησιαστικοί, για την περίθαλψη των πυροπαθών. Η πυρκαγιά αποτέλεσε ταυτόχρονα και ευκαιρία μεταμόρφωσης της Θεσσαλονίκης σε πόλη ευρωπαϊκή διατηρώντας παράλληλα τον τοπικό της χαρακτήρα.

Λέξεις κλειδιά: πυρκαγιά, Θεσσαλονίκη, πυροπαθείς, εφημερίδες, Δήμος, Μητρόπολη, Εμπράρ, κυβέρνηση, σύμμαχοι.

Abstract

The fire that struck the city of Thessaloniki in August 1917 was catastrophic. It may not have caused human losses, but it destroyed a huge area of the historic center of the city, (and) left about 70.000 people homeless. Immediately, various bodies, state, municipal, allied, ecclesiastical, were mobilized for the care of fire victims. The fire was at the same time an opportunity for Thessaloniki to become a European town while maintaining its local character.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου, κ. Παπαζαχαρία και κ. Ιακωβίδη, για τις γνώσεις που μου προσέφεραν και την άψογη συνεργασία κατά τη διάρκεια των μαθημάτων. Ιδιαίτερος τον επιβλέποντα της διπλωματικής εργασίας μου, κ. Κλάψη, για την πολύτιμη καθοδήγηση και την άμεση ανταπόκρισή σου στις οποιεσδήποτε απορίες μου. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω το προσωπικό του Ι.Α.Μ., του Κ.Ι.Θ., της Κεντρικής Δημοτικής Βιβλιοθήκης, του Ε.Σ.Η.Ε.Μ.Θ., του Δημοτικού Αρχείου του Δήμου Θεσσαλονίκης, καθώς και τον κ. Μουμιδάκη στο Αρχείο της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης, οι οποίοι με βοήθησαν στη συλλογή του αρχειακού υλικού.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	iv
Abstract.....	v
Ευχαριστίες.....	vi
Πίνακας Βραχυγραφιών.....	ix
Εισαγωγή.....	1

ΜΕΡΟΣ Α΄

1. Η Θεσσαλονίκη πριν την πυρκαγιά του 1917.....	3
1.1 Ιστορικό πλαίσιο.....	3
1.2 Η τοπογραφία της πόλης.....	3
1.3 Πληθυσμιακή σύνθεση της Θεσσαλονίκης.....	5
1.4 Στρατιά Ανατολής.....	7

ΜΕΡΟΣ Β΄

2. Το χρονικό της πυρκαγιάς.....	9
2.1 Έναρξη και εξάπλωση της φωτιάς.....	9
2.2 Σκηνές αλλοφοσύνης.....	11
2.3 Συμμαχικές προσπάθειες κατάσβεσης	12
2.4 Η πυρκαγιά μέσα από τις εφημερίδες.....	13
2.5 Χρονογραφήματα εφημερίδων με θέμα την πυρκαγιά.....	18
2.6 Η εφημερίδα <i>Φως</i>	19
2.7 Η έκθεση Πάλλη.....	21
2.8 Η απόφαση του Πλημμελειοδικείου.....	22

ΜΕΡΟΣ Γ΄

3. Πρώτες ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης.....	24
3.1 Εμπορική δραστηριότητα Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά.....	25
3.2 Διεύθυνσις Θυμάτων Πυρκαγιάς.....	27
3.3 Δημιουργία συνοικισμών- Συνδρομή συμμάχων.....	30
3.4 Μόνιμοι συνοικισμοί.....	32
3.5 Έρανοι	33
3.6 Οικονομική βοήθεια από το εξωτερικό.....	36

4. Η αντιμετώπιση των πυροπαθών μέσα από τα πρακτικά συνεδριάσεων του Δ.Σ του Δήμου Θεσσαλονίκης.....	40
5. Η βοήθεια της Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης στην περίθαλψη των πυροπαθών.....	45
5.1 Συνεργασία Μητρόπολης με Διεύθυνση Θυμάτων Πυρκαγιάς...45	
5.2 Ενέργειες ιερέων.....	46
5.3 Διαχείριση ποσού εράνων.....	48
ΜΕΡΟΣ Δ΄	
6. Η ανοικοδόμηση του ναού του Αγίου Δημητρίου.....	51
6.1 Οικονομικά προβλήματα στη διαδικασία αναστήλωσης	52
6.2 Ολοκλήρωση της οικοδόμησης του ναού.....	55
7. Το σχέδιο Εμπράρ και η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης	57
7.1 Οι εισηγήσεις του σχεδίου ανοικοδόμησης.....	59
7.2 Η διαμόρφωση της πόλης στα χρόνια μετά την πυρκαγιά.....	63
Συμπεράσματα- Η σύγχρονη εικόνα της πόλης.....	65
Βιβλιογραφία.....	67
Παράρτημα 1 Οπτικό υλικό.....	72
Παράρτημα 2 Έγγραφα.....	79

Πίνακας Βραχυγραφιών

Β.Δ.	Βασιλικό Διάταγμα
Γ.Δ.Θ	Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης
Γ.Δ.Μ.	Γενική Διοίκηση Μακεδονίας
Γ.Σ.Π.	Γραφείο Σχεδίου Πόλεως
Δ.Θ.	Δήμος Θεσσαλονίκης
Δ.Θ.Π.	Διεύθυνση Θυμάτων Πυρκαγιάς
Δ.Σ.	Δημοτικό Συμβούλιο
ΕΤΕ	Εθνική Τράπεζα Ελλάδος
ΕΣΗΕΜΘ	Ένωση Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Μακεδονίας Θράκης
Ι.Α.Μ.	Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας
ΙΑΙΜΘ	Ιστορικό Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης
ΚΙΘ	Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης

Εισαγωγή

Η πυρκαγιά που έπληξε τη Θεσσαλονίκη τον Αύγουστο του 1917 αποτελεί το θέμα που επέλεξα για την εκπόνηση της διπλωματικής διατριβής. Η απόφασή μου να ασχοληθώ με ένα θέμα τοπικής ιστορίας βασίστηκε όχι μόνο σε λόγους συναισθηματικούς, αφού η πόλη αποτελεί τόπο καταγωγής και διαμονής, αλλά κυρίως στο γεγονός ότι η πυρκαγιά του 1917 στιγμάτισε τη Θεσσαλονίκη και αποτέλεσε την αφορμή για ριζικές αλλαγές στην πόλη.

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή του υλικού βασίστηκε σε έρευνα πρωτογενών και δευτερογενών πηγών. Αξιοποιήθηκαν τα επίσημα έγγραφα και το εικονογραφικό υλικό του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας, στο οποίο φυλάσσεται το αρχείο της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας, το αρχείο Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, η συλλογή Ιωάννη Σταθάκη, καρτ ποστάλ του Ι.Α.Μ καθώς και μια ιδιωτική συλλογή καρτ ποστάλ, η συλλογή Οικονόμου. Ακόμα, αρχειακό υλικό εντόπισα και στο Ιστορικό Αρχείο της Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης.

Επίσης, χρησιμοποιήθηκε υλικό από τις εφημερίδες της εποχής, *Πρόοδος* (έκδοση Αθηνών), *Σκριπ*, *Ριζοσπάστης*, *Αθήναι*, *Αστήρ*, *Νέα Αλήθεια*, *Μακεδονία*, *Εφημερίς των Βαλκανίων*, *Φως*, καθώς και η *Ελλάς*. Ένα φύλλο της εφημερίδας *Ελλάς* βρίσκεται σε ιδιωτική συλλογή στο Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, ενώ η *Εφημερίς των Βαλκανίων* στην κεντρική δημοτική βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης. Τέλος, το *Φως* φυλάσσεται στην Ε.Σ.Η.Ε.Μ.Θ. στη Θεσσαλονίκη. Επίσης, ανέτρεξα σε αρχειακό υλικό του Κ.Ι.Θ. πέραν της εφημερίδας- γραπτό και οπτικό- καθώς και στα πρακτικά των συνεδριάσεων και τις αποφάσεις του Δήμου Θεσσαλονίκης, τα οποία βρίσκονται στο δημοτικό αρχείο στο Δημαρχείο Θεσσαλονίκης. Αναφορικά με τη βιβλιογραφική ανασκόπηση αξιοποιήθηκαν βιβλία και περιοδικά, ελληνόγλωσσα και ξενόγλωσσα.

Η εργασία είναι χωρισμένη σε τέσσερα μέρη και επτά κεφάλαια. Στο 1^ο κεφάλαιο επιχείρησα να δώσω την εικόνα της πόλης μέχρι το καλοκαίρι του 1917. Στο 2^ο κεφάλαιο παρατίθενται τα αίτια εξάπλωσης της πυρκαγιάς, ο πανικός που επικράτησε, οι προσπάθειες κατάσβεσης και πώς είδαν το γεγονός οι εφημερίδες. Επίσης, γίνεται αναφορά στην έκθεση του Πάλλη και στο απαλλακτικό βούλευμα του Πλημμελειοδικείου.

Στο 3^ο κεφάλαιο προβάλλονται οι ενέργειες της κυβέρνησης για την αντιμετώπιση της κατάστασης, ενώ στο 4^ο κεφάλαιο οι ενέργειες της δημοτικής αρχής της Θεσσαλονίκης. Οι ενέργειες της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης αναφέρονται στο 5^ο κεφάλαιο. Ακολουθούν η ανοικοδόμηση του ναού του Αγίου Δημητρίου και το σχέδιο Εμπράρ για την ανοικοδόμηση της πόλης(6^ο ,7^ο κεφάλαιο). Η εργασία ολοκληρώνεται με την σύγχρονη εικόνα της πόλης.

Κεφάλαιο 1

Η Θεσσαλονίκη πριν την πυρκαγιά του 1917

1.1 Ιστορικό πλαίσιο

Η Θεσσαλονίκη είναι μια πόλη με πλούσια ιστορία που χάνεται στους αιώνες. Ιδρυτής της πόλης υπήρξε ο Κάσσανδρος, βασιλιάς της Μακεδονίας, ο οποίος το 316/315 π.Χ. συνένωσε 26 πολίχνες που βρίσκονταν γύρω από τον Θερμαϊκό κόλπο. Αποτέλεσε σημαντική πόλη με γεωγραφική και στρατηγική σημασία και στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία και αργότερα στο Βυζαντινό κράτος. Δυστυχώς, το 1432 αλώθηκε από τους Οθωμανούς και ενσωματώθηκε στην Οθωμανική αυτοκρατορία στην οποία θα παραμείνει για πέντε αιώνες. Το 1912 απελευθερώθηκε από τον ελληνικό στρατό κατά τη διάρκεια των νικηφόρων για την Ελλάδα βαλκανικών πολέμων και εντάχθηκε στο ελληνικό κράτος,¹ διατηρώντας τη σπουδαιότητά της στο χώρο των Βαλκανίων ως έδρα διπλωματών των αντιπροσωπειών των Μεγάλων Δυνάμεων.² Κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα μετατράπηκε σε στρατιωτικό και διοικητικό κέντρο³ καθώς και σε κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου με σταδιακή δημογραφική ανάπτυξη και οικονομική άνθηση⁴ διευκολύνοντας την επικοινωνία ανάμεσα στην μακεδονική ενδοχώρα και τις περιοχές του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου⁵.

1.2 Τοπογραφία της πόλης

Η Θεσσαλονίκη ήταν μια περικλειστη πόλη χωρίς πρόσβαση στη θάλασσα.⁶ Η αλλαγή επήλθε μόλις το 1870 με την απόφαση του τότε οθωμανού δημάρχου της πόλης Σαμπρί Πασά για κατεδάφιση των θαλάσσιων τειχών και την ταυτόχρονη κατασκευή

¹ Απόστολος, Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης 315 π.Χ. - 1983*, Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 1983, σ.102-110

² Βάιος Καλογρηάς, «Η Θεσσαλονίκη κατά την απελευθέρωση(1912-1913): Αναλύσεις και εκτιμήσεις του γερμανικού γενικού προξενείου», στο: Δημήτρης Καιρίδης,(επιμ.), *Θεσσαλονίκη, Μια πόλη σε μετάβαση, 1912-2012*, Επίκεντρο, 2015, σ.177

³ Αλέκα, Καραδήμου- Γερόλυμπου, *Οχυρωμένο στρατόπεδο, Ανοχύρωτη πόλη, Καταστροφή και αναμόρφωση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2016, σ.26-27

⁴ Κωνσταντίνος Κατερινόπουλος, «Η προσφυγική εγκατάσταση στην πόλη 1922-1924: Τομή στη διαδικασία του εθνολογικού κοινωνικού και οικονομικού μετασχηματισμού της Θεσσαλονίκης μετά την απελευθέρωση του 1912» στο: Δημήτρης Καιρίδης, (επιμ.), *Θεσσαλονίκη, Μια πόλη σε μετάβαση, 1912-2012*, Επίκεντρο, 2015, σ. 220

⁵ Απόστολος Βακαλόπουλος, «Η σημασία της Θεσσαλονίκης για τον ελληνισμό και τον χριστιανισμό», *Νέα Εστία*, τχ.1403, Αθήνα 1985,σ.11

⁶ Φωτογραφίες 1,2, Παράρτημα 1,σ.72

προκουμαίας και σύγχρονου λιμανιού βοηθώντας την ανάπτυξη της περιοχής⁷. Ακολούθησε το 1874 η κατεδάφιση της πύλης του Βαρδαρίου και των ανατολικών τειχών με αποτέλεσμα την δημιουργία νέων συνοικιών έξω από τα τείχη. Ουσιαστικά πρόκειται για την πρώτη επέκταση της πόλης, αφού μέχρι τότε η έκταση της πόλης αφορούσε το σημερινό κέντρο, δηλαδή από τον Βαρδάρη έως τον Λευκό Πύργο.

Επίσης δεν παρατηρούνταν καμία ρυμοτομία στην πόλη. Εντοπίζονταν ορισμένες μεγάλες οδικές αρτηρίες μεταξύ της περιοχής Βαρδαρίου και της σημερινής Εθνικής Αμύνης χωρίς ωστόσο ευθυγράμμιση, ενώ οι υπόλοιποι δρόμοι ήταν ακανόνιστοι, μικρότεροι, παρομοιαζόμενοι με λαβύρινθο και τόσο στενοί που καθιστούσαν αδύνατη τη χρήση αυτοκινήτου⁸. Στους δρόμους κυκλοφορούσαν κάρα, γαϊδούρια, ενώ υπήρχαν και μερικά νεοφερμένα ηλεκτρικά τραμ τα οποία διέσχιζαν την πόλη χρησιμοποιώντας δύο κεντρικές αρτηρίες. Τα σπίτια στο κέντρο της πόλης είχαν μικρή απόσταση μεταξύ τους, ενώ ήταν κατασκευασμένα κυρίως από ξύλο και εύφλεκτα υλικά. Αυτή την εικόνα συνθέταν οι περιοχές εντός των τειχών σε αντίθεση με τα σύγχρονα ευρωπαϊκά κτίρια που κτίστηκαν κατά μήκος της προκουμαίας μετά την κατεδάφιση των θαλάσσιων τειχών.⁹

Από τις καρτ ποστάλ της εποχής παρατηρούμε ότι η παραλιακή λεωφόρος ήταν αρκετά πλατιά και ευρύχωρη, ενώ στην προκουμαία ήταν αγκυροβολημένα πολυάριθμα πλοία. Κόσμος περπατούσε κατά μήκος της παραλίας ενώ διακρίνονταν και λιγοστά οχήματα πιθανότατα του συμμαχικού στρατού. Σε αυτόν τον δρόμο μετά τις πυρκαγιές του 1877 και του 1890, εκεί που άλλοτε υπήρχαν τείχη με πολεμίστρες, κτίστηκαν πολυτελή ξενοδοχεία, κινηματοθέατρα εστιατόρια και καφέ-ζαχαροπλαστεία καθώς και κατοικίες, οι οποίες θύμιζαν περισσότερο τμήμα κάποιας ευρωπαϊκής πόλης ερχόμενα σε αντίθεση με τον υπόλοιπο πολεοδομικό ιστό.^{10,11} Εμπορικό κέντρο αποτελούσε η οδός

⁷ Δημήτρης Καιρίδης, «Θεσσαλονίκη, συνέχειες και ασυνέχειες στη μετάβαση από τον αυτοκρατορικό στον εθνικό κόσμο», στο :Δημήτρης Καιρίδης (επιμ.), *Θεσσαλονίκη*, σ.21-29

⁸ Καραδήμου- Γερόλυμπου, ό.π., σ. 26-32

⁹ Γεώργιος Βαφόπουλος, « Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης», *Νέα Εστία*, τχ. 1403, Αθήνα 1985,σ.24 Καρτ-ποστάλ 5, παράρτημα 1,σ.74

¹⁰ Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, *Η Θεσσαλονίκη στα χρόνια 1895-1912*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 58

¹¹ Καρτ-ποστάλ 3, παράρτημα 1,σ.73 Βλ.επίσης Thomas Arvanitis, *Salonica, The great fire of August 1917*, Lulu, United Kingdom, 2012 (Καρνέ με τις κάρτες της πυρκαγιάς όπως πωλούνταν στη Θεσσαλονίκη το 1917)

Σαμπρί Πασά, η μετέπειτα ονομαζόμενη Βενιζέλου η οποία συγκέντρωνε την εμπορική και κοσμοπολίτικη κίνηση της Θεσσαλονίκης. Επρόκειτο για μια σκεπαστή κατά το ήμισυ αγορά στην οποία υπήρχαν πολυάριθμα καταστήματα (Λούβρο, Τίρριγκ, Στάιν) με είδη πολυτελείας αντίστοιχα των καταστημάτων ευρωπαϊκών πόλεων, ενώ πλαισιωνόταν από τράπεζες και ξενοδοχεία.^{12,13}

Αναφορικά με τις υπόλοιπες υποδομές οι περιηγητές περιγράφουν τη Θεσσαλονίκη ως μια πόλη με ανορθόδοξη δόμηση χωρίς δίκτυο ηλεκτροδότησης, υδροδότησης, αποχέτευσης.¹⁴ Συγκεκριμένα, ο Κάρολος Ντηλ, βυζαντινολόγος, επισκεπτόμενος τη Θεσσαλονίκη παρατηρούσε μια μαγεία και μια γραφικότητα. Η περιοχή κατά μήκος της παραλίας με τις εκλεπτυσμένες οικίες και τους χώρους αναψυχής προσέδιδε μια σύγχρονη όψη στην πόλη, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες περιοχές που ήταν στην πλαγιά του λόφου στις οποίες ξεχώριζαν τα μουσουλμανικά τζαμιά και οι χριστιανικοί τρούλοι. Η πόλη διέθετε επίσης και μικρές πλατείες δεντρόφυτες με πηγές με δροσερό νερό.¹⁵

1.3 Πληθυσμιακή σύνθεση Θεσσαλονίκης

Η μακράιωνη οθωμανική κατοχή άσκησε σημαντική επίδραση στην πόλη με αποτέλεσμα η Θεσσαλονίκη να μην αποβάλλει τον ανατολίτικο χαρακτήρα της.¹⁶ Έτσι, μέχρι την απελευθέρωσή της το 1912 στην πόλη δεν κατοικούσαν αποκλειστικά μουσουλμάνοι. Κυρίαρχη οικονομικά και πληθυσμιακά- σχεδόν ο μισός πληθυσμός της πόλης- ήταν η εβραϊκή κοινότητα¹⁷, η οποία οδηγήθηκε στην παρακμή με την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος είχε σκοπό την μετατροπή της Θεσσαλονίκης σε ελληνική πόλη,¹⁸ ενώ υπήρχε και χριστιανική κοινότητα.

¹² Βαφόπουλος, ό.π., σ.20-24

¹³ Σοφία Δημουλά, Ιωάννης Δούκας, « Περὶ τῆς επιχειρηματικῆς δραστηριότητος ἐθνοτήτων ἐν τῇ οδῷ Βενιζέλου Θεσσαλονίκης: Μελέτη τῶν χρονικῶν μεταβολῶν τῆς (1908-1938) με τὴν χρῆσιν γεωπληροφοριακοῦ συστήματος», στο: Δημήτρης Καιρίδης, (επιμ.), *Θεσσαλονίκη*, ό.π., σ.332-336

¹⁴ Καραδήμου-Γερόλυμπου, ό.π., σ.36

¹⁵ Γιώργος Αναστασιάδης, *Ανεξάντλητη πόλη, Θεσσαλονίκη 1917-1974*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, σ.146

¹⁶ Φίλιππος Δραγούμης, *Ημερολόγιο, Βαλκανικοί πόλεμοι*, Μαζαράκης Αινιάν (επιμ.), Δωδώνη, Αθήνα 2006, σ.153

¹⁷ Οι Εβραίοι θεωρούσαν τη Θεσσαλονίκη «Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων».

¹⁸ Devin Naar, «Τα όρια του Ελληνισμού: Γλώσσα και αφομοίωση μεταξύ Σαλονικίων Εβραίων, 1917-1933» στο: Δημήτρης Καιρίδης, (επιμ.), *Θεσσαλονίκη*, ό.π., σ.205-206

Οι τρεις βασικές κοινότητες, Ισραηλίτες, Έλληνες και Τούρκοι συμβίωναν αρμονικά καθώς ζούσαν σε χωριστές συνοικίες θυμίζοντας millet. Όχι μόνο οι συνοικίες ξεχώριζαν, αλλά κάθε εθνότητα διατηρούσε δικές της συντεχνίες, σχολεία, τράπεζες και νοσοκομεία¹⁹. Στο κέντρο της πόλης κάτω από την Εγνατία και μέχρι το παραθαλάσσιο τείχος κατοικούσαν ως επί το πλείστον Εβραίοι, οι οποίοι διατηρούσαν και μαγαζιά στην περιοχή, οι ελληνικές συνοικίες βρίσκονταν γύρω από την οδό Εγνατία, ενώ οι τουρκικές γειτονιές εκτεινόταν από τον Ναό του Αγίου Δημητρίου μέχρι τα κάστρα, το λεγόμενο Μπαϊρι (ύψωμα). Υπήρχαν επίσης διάσπαρτες κατοικίες αλλοεθνών στις γειτονιές, καθώς και ο Φραγκομαχαλάς, η συνοικία των ξένων.²⁰ Παρόλο που οι κοινότητες κατοικούσαν σε διαφορετικές περιοχές, στην επαγγελματική τους δραστηριότητα παρατηρούνται συνεργασίες παράλληλα με την ύπαρξη μονοπωλίων.²¹

Από το 1912 και έπειτα παρατηρήθηκε μια προσπάθεια επικράτησης του ελληνικού στοιχείου με τη συρροή προσφύγων Ελλήνων από τις γύρω περιοχές και από τη Μ. Ασία, επικράτηση που τεκμηριώνεται από την απογραφή του 1916 στην οποία υπερείχε το ελληνικό στοιχείο.²² Βέβαια οι τακτικές αυτές της εν μέρει υποχρεωτικής μετακίνησης πληθυσμού εντάσσονταν στην πολιτική της εθνικής ομογενοποίησης των πρόσφατα ενσωματωμένων περιοχών. Το αποτέλεσμα ήταν μετά και την άφιξη των προσφύγων το 1922 η μετατροπή της Θεσσαλονίκης σε ελληνική πόλη με την εβραϊκή κοινότητα να μειώνεται αριθμητικά²³.

Παράλληλα στον εξελληνισμό της πόλης βοήθησαν η μετονομασία των δρόμων με εθνικά κριτήρια και η αντικατάσταση των επιγραφών των καταστημάτων με ελληνικούς χαρακτήρες. Οι δρόμοι πλέον πήραν ονόματα αυτοκρατόρων Βυζαντίου οι οποίοι

¹⁹ Βασίλης Γούναρης, «Θεσσαλονίκη, 1830-1912, Ιστορία, οικονομία και κοινωνία», στο: Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα, Θεσσαλονίκη, Ιστορία και πολιτισμός*, τμ.Α, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997.

²⁰ Κώστας Τομανάς, *Οι κάτοικοι της παλιάς Θεσσαλονίκης*, Νησίδες, Θεσσαλονίκη 1990

²¹ Βαφόπουλος, ό.π., σ. 21-23

²² Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, «Η Θεσσαλονίκη ως πόλη ελληνική», στο: Δημήτρης Καιρίδης (επιμ.), *Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο*, Θεσσαλονίκη 2015, σ.68

²³ Κατερινόπουλος, ό.π., σ.221-222

έμειναν στην ιστορία για τις νίκες τους εναντίον Βαλκανικών κρατών καθώς και σύγχρονων Ελλήνων πολιτικών.²⁴

1.4 Στρατιά Ανατολής

Κατά τη διάρκεια του Α΄ παγκοσμίου πολέμου και συγκεκριμένα το 1915 μετά την αποτυχία των Αγγλογαλλικών στρατευμάτων στην Καλλίπολη κατέφτασαν στην πόλη Γάλλοι και Άγγλοι στρατιώτες με διοικητή τον Γάλλο στρατηγό Σαράιγ παρόλο που η χώρα τηρούσε στάση ουδετερότητας. Στόχος της παρουσίας των 250.000 περίπου στρατιωτών ήταν η παροχή στρατιωτικής βοήθειας προς τη Σερβία στον πόλεμο εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων. Στο συμμαχικό στρατό υπηρετούσαν και άτομα από τις αποικίες των δύο μεγάλων δυνάμεων κυρίως της Γαλλίας. Επομένως στους δρόμους περιφερόταν ένα συνοθύλευμα ανθρώπων και πολιτισμών, ενώ η πόλη έμοιαζε με ένα περιχαρακωμένο στρατόπεδο. Η παρουσία της στρατιάς της Ανατολής θα αναστατώσει την πόλη φέρνοντας ένα κλίμα κοσμοπολιτισμού. Πολυτελή καταστήματα ειδών νεωτερισμού, ζαχαροπλαστεία, ξενοδοχεία θέατρα τυπογραφεία ανέλαβαν να καλύψουν τις αυξημένες ανάγκες των στρατιωτών παράλληλα με τη ψυχαγωγία τους²⁵. Στην αγορά της πόλης διοχετεύτηκαν εκείνη την περίοδο αρκετά σημαντικά ποσά για την τοπική οικονομία.²⁶

Ο Monck-Mason, ένας άγγλος αξιωματικός που υπηρέτησε στον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο στη Θεσσαλονίκη έγραφε στην οικογένειά του την εικόνα που αντικρύζει από το μπαλκόνι του σπιτιού του. Ανέφερε ότι είναι σαν να βρίσκεται σε κινηματογράφο, μόνο που οι ηθοποιοί είναι αληθινά πρόσωπα. Όλες οι εθνικότητες περνούν από μπροστά του, από τους Κρήτες με τις παραδοσιακές φορεσιές μέχρι τους Εβραίους με τα πολύχρωμα ρούχα και τα κωνικά καπέλα, ενώ ντόπιες γυναίκες κυκλοφορούν με τις στάμνες στο χέρι πηγαίνοντας σε κάποια κρήνη. Μάλιστα, ο συγκεκριμένος διοικητής κυκλοφορούσε με μια φωτογραφική μηχανή απαθανατίζοντας τοπία, όπως και οι περισσότεροι ξένοι στρατιώτες. Από αρχείο φωτογραφιών που φυλάσσεται στο Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης φαίνεται ότι ο Monck-Mason διέτρεξε όλη την Ελλάδα φωτογραφίζοντας

²⁴ Νικολία Ιωαννίδου, «Θεσσαλονίκη: Η επιρροή της ιταλικής κοινότητας . Η περιγραφή του Ιταλού καθηγητή Alarico Buonaiuti το 1914», στο: Δημήτρης Καιρίδης (επιμ.), *Θεσσαλονίκη*, ό.π., σ. 198

²⁵ Βαφόπουλος, ό.π., σ. 28-30

²⁶ Ευάγγελος Χεκίμογλου, «Θεσσαλονίκη, 1912-1940: Οικονομικές εξελίξεις», στο: Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα*, ό.π., σ.151-152

το φυσικό τοπίο, ενώ από τη Θεσσαλονίκη ενδιαφέρθηκε να απαθανατίσει τουρκικά τζαμιά και νεκροταφεία καθώς και εκκλησίες, τόσο την εξωτερική οπτική όσο και τοιχογραφίες στο εσωτερικό.²⁷

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι η Θεσσαλονίκη μέχρι το 1917 ήταν μία πόλη πολυεθνική, πολυπολιτισμική, με φτωχογειτονιές αλλά και πολυτελείς συνοικίες. Μια πόλη ιδιαίτερη με έναν φαινομενικά ευρωπαϊκό εκσυγχρονισμό που χρησίμευε ως πέρασμα για τους πρόσφυγες και τους τυχοδιώκτες, ως στρατόπεδο και ως χώρος αναψυχής.^{28,29} Μια πόλη με αντιθέσεις.

²⁷ Κ.Ι.Θ., φάκ.92, 3β, *Salonica photographs 1917-1919*

²⁸ Καραδήμου- Γερόλυμπου, « Αρχιτεκτονική και πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης (19^{ος}-20^{ος} αιώνας)» στο: Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Τοις αγαθοις βασιλεύουσα*, ό.π., σ. 270-272

²⁹ Αναστασιάδης, ό.π., σ.145

Κεφάλαιο 2

Το χρονικό της πυρκαγιάς

Η ζωή στην πόλη διαταράχθηκε το καλοκαίρι του 1917 όταν ξέσπασε μια φωτιά, η οποία ισοπέδωσε κυριολεκτικά το μεγαλύτερο τμήμα της πόλης. Οι πυρκαγιές δεν ήταν ασυνήθιστο φαινόμενο στη Θεσσαλονίκη, για αυτό και δεν κινητοποιήθηκε αμέσως ο κρατικός μηχανισμός για την κατάσβεσή της. Σχεδόν κάθε τρεις εβδομάδες η πόλη ήταν αντιμέτωπη με πυρκαγιές στις οποίες υπήρχαν νεκροί και τραυματίες¹. Μάλιστα μία από αυτές, του 1890, έδωσε την ευκαιρία για βελτίωση του οδικού δικτύου με διαπλατύνσεις δρόμων. Η φωτιά όμως του 1917 ήταν αυτή που αποτέλεσε αφορμή για την μεταμόρφωση της πόλης και τη μετατροπή της σε σύγχρονο αστικό κέντρο.¹

2.1 Έναρξη και εξάπλωση της φωτιάς

Η φωτιά ξέσπασε το μεσημέρι της 5^{ης} Αυγούστου 1917, ημέρα Σάββατο, παραμονή της εορτής του Σωτήρος σε μια συνοικία της Πύλης Βαρδαρίου² και αμέσως εξαπλώθηκε γρήγορα σε μεγάλο τμήμα της πόλης καταστρέφοντας 120 από τα 300 εκτάρια του ιστορικού κέντρου μέσα σε 32 ώρες περίπου. Ήταν μια μέρα όχι πολύ ζεστή, αν και αυγουσιτιάτικη, λόγω του ανέμου που φυσούσε εδώ και δύο μέρες στην περιοχή.³ Επίσης, η πόλη ήταν άδεια, δεν κυκλοφορούσαν πολλοί στους δρόμους, καθώς το Σάββατο τα καταστήματα ήταν κλειστά, εξαιτίας της εβραϊκής αργίας. Η ταχύτερη εξάπλωση οφειλόταν στον τοπικό βορειοδυτικό άνεμο, τον φημισμένο Βαρδάρη ο οποίος οδήγησε τη φωτιά στην εμπορική περιοχή της πόλης, το λιμάνι και την πλατεία Ελευθερίας καταλήγοντας στον παραλιακό δρόμο.⁴ Με την αλλαγή της πορείας του ανέμου από τα δυτικά καταστράφηκε η περιοχή ανάμεσα στην παραλία, τον Λευκό Πύργο μέχρι τον ιερό ναό της Αγίας Σοφίας.

¹ Ευάγγελος Χεκίμογλου, «Πίσω από το Μπέη Χαμάμ: Η σαγήνη μιας κατεστραμμένης τάξης, 1917-1924», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τχ. 59, Θεσσαλονίκη 2017, σ.28 Βλ.επίσης Charalampos Papastathis & Evangelos Hekimoglou, *The Great Fire of Thessaloniki (1917)*, Manos, Thessaloniki 2010, σ.12

Αλέκα Καραδήμου- Γερόλυμπου, «Αρχιτεκτονική και πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης(19^{ος}-20^{ος} αιώνας) στο: Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα, Θεσσαλονίκη, Ιστορία και πολιτισμός*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997, σ.271

π. Σωφρόνιος, «Ερήμωσις», *Γρηγόριος Παλαμάς*, τμ.Α, Θεσσαλονίκη 1917,σ.534-535

² Αλλιώς λεγόταν Χρυσή Πύλη και αποτελούσε την κεντρική είσοδο της πόλης από δυτικά. Βλ. Φωτογραφία 7, Παράρτημα 1,σ.75

³ Αλέκα Καραδήμου- Γερόλυμπου, *Το χρονικό της μεγάλης πυρκαγιάς, Θεσσαλονίκη, Αύγουστος 1917*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 7-8 Βλ.επίσης Elias Petropoulos, *Salonique, L' incendie de 1917 avec un texte de Jacques Lacarriere*, Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1980, σ.12

⁴ Petropoulos, ό.π., σ.13-14

Η Θεσσαλονίκη ήταν ευάλωτη στις πυρκαγιές εξαιτίας της ρυμοτομίας της πόλης με τα στενά και ακανόνιστα σοκάκια, καθώς και των εύφλεκτων υλικών από τα οποία ήταν κτισμένα τα σπίτια, ενώ το μεγάλο για την εποχή πλάτος της κεντρικής οδού Εγνατίας δεν συνέβαλε στην εμπόδιση της μετάβασης της πύρινης λαίλαπας από την Άνω στην Κάτω πόλη.⁵ Υπερτερούσαν τα ξύλινα σπίτια τα οποία ήταν χτισμένα με τη τουρκική αρχιτεκτονική, η οποία χρησιμοποιούσε ξυλεία ως επί το πλείστον με κουφώματα από δαδί.⁶ Επίσης, πολλά σπίτια εξαιτίας των διαδοχικών προσθηκών έφτασαν να καταλαμβάνουν τμήμα του ήδη στενού δρόμου.⁷ Η φωτιά δεν έκανε διακρίσεις. Φτωχικές γειτονιές, μοντέρνες συνοικίες, εμπορικά καταστήματα, σκεπαστές αγορές, όλα παραδόθηκαν στις φλόγες. Όμως, κυρίως καταστράφηκαν τα παλαιά σπίτια, καθώς για τα σπίτια που χτίστηκαν μετά τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις χρησιμοποιήθηκαν άφλεκτα υλικά.⁸

Ο Owen, διευθυντής της αγγλόφωνης εφημερίδας «Balkan News», ο οποίος βρισκόταν σε σημείο ψηλό και είχε θέα σε αρκετά μεγάλο μέρος της πόλης, παρατήρησε ότι η φωτιά έκαιγε στο βορειοδυτικό τμήμα αλλά δεν μπορούσε να αντιληφθεί την ταχεία επέκτασή της προς τη θάλασσα. Ακόμα και τα κτίρια της παραλιακής λεωφόρου δεν κατάφεραν να ξεφύγουν από την πύρινη λαίλαπα,⁹ εξαιτίας της ανεπάρκειας σωλήνων για χρήση του θαλασσινού ύδατος.¹⁰ Καταστράφηκαν επίσης κτίρια που στέγαζαν δημόσιες υπηρεσίες, χώροι ψυχαγωγίας και χώροι λατρείας και των τριών θρησκευτικών κοινοτήτων μαζί με τα αρχεία τους.

⁵ Καραδήμου- Γερόλυμπου, *Χρονικό*, ό.π., σ.7,8,22 Καρτ-ποστάλ 5, Παράρτημα 1, σ.74

⁶ Petropoulos, ό.π., σ.14, Ίδρυμα Μιχελή, *Θεσσαλονίκη. Η Θεσσαλονίκη μέσα από το φακό του Αριστοτέλη Ζάχου*, Αρχαία Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2002, σ. 87,93

⁷ Πέτρος Μετχίδης, «Πέντε άγνωστες φωτογραφίες της πυρκαγιάς του 1917», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τχ.59, Θεσσαλονίκη 2017, σ.31-33

⁸ Αλέκα Καραδήμου- Γερόλυμπου, *Οχυρωμένο στρατόπεδο, ανοχύρωτη πόλη. Καταστροφή και αναμόρφωση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 48-50

⁹ Καραδήμου- Γερόλυμπου, *Χρονικό*, ό.π., σ. 37-40, Καρτ-ποστάλ 9, Παράρτημα 1, σ.76

¹⁰ «Η μεγάλη πυρκαϊά της Θεσσαλονίκης», *Αστήρ*, Αθήνα 9 Αυγούστου 1917, σ.2

Επιπρόσθετα από τη Θεσσαλονίκη απουσίαζε οργανωμένη Πυροσβεστική Υπηρεσία προκειμένου να βοηθήσει στην κατάσβεση της πυρκαγιάς.¹¹ Μέχρι την απελευθέρωσή της η πόλη διέθετε πυροσβεστική υπηρεσία οργανωμένη όπως η αντίστοιχη υπηρεσία της Κωνσταντινούπολης με μικρό αριθμητικά δυναμικό. Απαρτιζόταν από τους λεγόμενους «τουλουμπατζήδες», άνθρωπος με κόκκινους χιτώνες και μαύρα κράνη, οι οποίοι κρατούσαν φορητές αντλίες νερού και κοφτερά τσεκούρια. Όμως δε διέθεταν οχήματα, άρα δεν μπορούσαν να προσφέρουν σημαντική βοήθεια. Ειδικά για αυτούς τους πυροσβεστές με μανιβέλα αξίζει να τονιστεί ότι ήταν απαρχαιωμένοι αφού έφεραν επιγραφές με τη χρονολογία 1710.¹² Η πυροσβεστική διέθετε παρατηρητήριο στο ύψωμα της αμφιθεατρικά χτισμένης πόλης, ενώ για την αναγγελία πυρκαγιών χρησιμοποιούνταν το κανόνι του πύργου όπου στεγαζόταν το Παρατηρητήριο.¹³ Υπήρχαν, φυσικά, και πυροσβεστικές ομάδες των ασφαλιστικών εταιρειών για την προστασία των ασφαλισμένων κατοίκων. Αξιοποιήθηκαν και αυτές στην κατάσβεση, αλλά καθώς ήταν ανεκπαιδευτες και εξοπλισμένες με πρωτόγονα μέσα δεν κατάφεραν κάτι σημαντικό.¹⁴

2.2. Σκηνές αλλοφροσύνης

Λίγες ώρες μετά την έναρξη της φωτιάς ακολούθησαν σκηνές αλλοφροσύνης. Άνθρωποι συνωστιζόνταν στους δρόμους προσπαθώντας να απομακρυνθούν από τις εστίες της φωτιάς κουβαλώντας ο καθένας ό,τι μπορούσε να σώσει από τα υπάρχοντά του, από ρούχα μέσα σε σεντούκια μέχρι ραπτομηχανές. Κάποιες φορές τα πράγματα ήταν τόσο βαριά που δεν μπορούσαν να τα κουβαλήσουν με αποτέλεσμα να σκορπίζονται στο δρόμο. Μάλιστα, αρκετοί νοίκιαζαν κάρρα προκειμένου να μεταφέρουν βαριά και ογκώδη αντικείμενα, όπως έπιπλα, σε ασφαλείς περιοχές. Άλλοι πάλι άφηναν τα αντικείμενά τους σε μέρη που θεωρούσαν ότι δεν θα πλησιάσει η φωτιά για να τα πάρουν αργότερα. Όλοι είχαν στα πρόσωπα τους ζωγραφισμένο τον πανικό, τη θλίψη και την ανησυχία. Υπήρχαν όμως και άνθρωποι που δεν ήθελαν να εγκαταλείψουν τις περιουσίες τους, τα σπίτια τους που κινδύνευαν να παραδοθούν στις φλόγες. Πίστευαν ότι θα

¹¹ Καραδήμου-Γερόλυμπου, στο ίδιο, σ.8-10

¹² Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Χρονικό*, ό.π.,σ. 23-50

¹³ Petropoulos, *Salonique*, ό.π., σ.15

¹⁴ Γιάννης Σταμούλης (επιμ), *Η μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης του 1917. 100 χρόνια μετά*, Ένωση Αξιοματικών Πυροσβεστικού Σώματος, Θεσσαλονίκη 2017, σ.15

μπορούσαν να τα γλιτώσουν από τη φωτιά. Αυτούς προσπαθούσαν να τους μεταπέισουν οι στρατιώτες, οι οποίοι σε αρκετές περιπτώσεις τους απομάκρυναν με τη βία.

Οι περισσότεροι από αυτούς ακολουθούσαν τους δρόμους που οδηγούσαν στη θάλασσα πιστεύοντας ότι δε θα φτάσει μέχρι εκεί η φωτιά ή ότι το νερό της θάλασσας θα σβήσει τη φωτιά.¹⁵ Πολύ λίγοι ήταν αυτοί που σκέφτηκαν να διαφύγουν μακριά από το κέντρο της πόλης, στις Εξοχές ή στο Πεδίο του Άρεως.¹⁶

2.3 Συμμαχικές προσπάθειες κατάσβεσης

Στην προσπάθεια κατάσβεσης της φωτιάς συνέβαλε τα μέγιστα ο συμμαχικός στρατός με τα πυροσβεστικά οχήματα που διέθετε. Αρχικά, αντιμετώπισαν το ζήτημα ως κάτι ασήμαντο προσπαθώντας να απαθανάτισουν τις δύσκολες στιγμές με τις φωτογραφικές μηχανές τους, στη συνέχεια συνειδητοποίησαν τον άμεσο κίνδυνο που διέτρεχαν και οι ίδιοι προσφέροντας σημαντική βοήθεια. Αξίζει να αναφερθεί η βοήθεια των Άγγλων, καθώς αρχικά με ψυχραιμία προσπαθούσαν να δημιουργήσουν ζώνες ασφαλείας οργανώνοντας παράλληλα την προσπάθεια των τουλουμπατζήδων. Εχθρός στις προσπάθειες ήταν η έλλειψη νερού σε συνδυασμό με την κακή ρυμοτομία.¹⁷

Μερικές ώρες αργότερα υπήρξε μια οργανωμένη επιχείρηση των Άγγλων με χρήση σωλήνων από τα πλοία που ήταν αγκυροβολημένα καθώς και δύο σύγχρονων αντλιών πυρόσβεσης. Μέριμνα τους ήταν η απομάκρυνση των κατοίκων από την φλεγόμενη περιοχή. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκαν τροχοφόρα οχήματα, φορτηγά και βαγόνια τα οποία μετέφεραν τους ανθρώπους με τα υπάρχοντά τους σε ασφαλές σημείο. Παράλληλα βοήθεια πρόσφεραν και τα σκάφη του Αγγλικού Ναυτικού που βρίσκονταν στην προκυμαία με τους ναύτες να προσπαθούν να επιβιβάσουν στα πλωτά μέσα τους απελπισμένους Θεσσαλονικείς, κουβαλώντας πολλές φορές τους ανήμπορους ανθρώπους στα χέρια τους.

¹⁵ Καρτ-ποστάλ 8, Παράρτημα 1,σ.75

¹⁶ Καραδήμου- Γερόλυμπου, *Χρονικό*, ό.π., σ.8, 23-50, Φωτογραφία 12,Παράρτημα 1,σ.77

¹⁷ Βαφόπουλος, « Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης», ό.π.,σ.31

Petropoulos, ό.π.,σ.15

Αντίθετα με την αυτοθυσία των βρετανών στρατιωτών, τα γαλλικά συμμαχικά στρατεύματα έδειξαν μια τελείως διαφορετική συμπεριφορά.¹⁸ Ο Στυλιανός Πρωτονοτάριος, υπεύθυνος του Γραφείου Τύπου στη Θεσσαλονίκη, ενημέρωνε εγγράφως τον Τμηματάρχη Α΄ Τάξεως, Φραγκίστα, δυο μέρες μετά την έναρξη της πυρκαγιάς για την κατάσταση που επικρατούσε στην πόλη, η οποία ακόμα αντιμετώπιζε τις φλόγες. Στην έκθεσή του που βασίζεται σε προσωπική επίσκεψη του στις καμένες περιοχές και σε συζητήσεις με τους κατοίκους παρουσίαζε την αγανάκτηση των ντόπιων για την ολιγωρία των αρχών και των Συμμάχων. Συγκεκριμένα ανέφερε την άρνηση των συμμαχικών αρχών να διαθέσουν το νερό που τους παραχωρούσε η πόλη για την εξυπηρέτηση των υπηρεσιών τους και των νοσοκομείων τους. Οι Γάλλοι ανέλαβαν την ανατίναξη ορισμένων σπιτιών στις καιόμενες περιοχές με δυναμίτη προκειμένου να δημιουργήσουν αντιπυρικές ζώνες για να περιορίσουν την εξάπλωση της φωτιάς. Δυστυχώς όμως αυτοί εκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία για λεηλασίες και κλοπές, παρεμποδίζοντας ακόμη και τους καταστηματαρχες να διασώσουν όσα εμπορεύματα μπορούσαν. Μάλιστα, οι Γάλλοι στρατιώτες είχαν το θράσος τις επόμενες μέρες να πωλήσουν τα κλοπιμαία σε τοπικές ανοιχτές αγορές, ενώ κατηγορήθηκαν και για βιασμούς. Για αυτή την απάνθρωπη συμπεριφορά τους θα εκτελεστούν 2 στρατιώτες με εντολή του στρατηγού Σαράιγ.¹⁹

2.4 Η πυρκαγιά μέσα από τις εφημερίδες

Παρόλο που στη Θεσσαλονίκη εκδίδονταν εκείνη την εποχή αρκετές ελληνικές αλλά και ξενόγλωσσες εφημερίδες, μετά την πυρκαγιά σταμάτησε η κυκλοφορία πολλών από αυτές εξαιτίας της καταστροφής των γραφείων, των αρχείων και των τυπογραφείων τους, επειδή βρισκόνταν στο κέντρο της πόλης. Υπήρξαν όμως τυπογραφεία που σώθηκαν από την καταστροφή.²⁰ Φυσικά, ούτε αυτά μπορούσαν να τυπώσουν εφημερίδες εξαιτίας της καταστροφής του δικτύου ηλεκτρισμού. Η αποκατάσταση των καταστραμμένων συρμάτων διήρκεσε περίπου μια εβδομάδα. Οι υπόλοιπες διέκοψαν την έκδοση φύλλων για λίγο διάστημα προκειμένου να αποκαταστήσουν τις ζημιές των γραφείων τους.²¹

¹⁸ Απόστολος Παπαγιαννόπουλος, *Θεσσαλονίκη...εν θερμώ, Ο συγκλονιστικός αιώνας της πόλης*, τμ.Α, Μαλλιάρης, Θεσσαλονίκη 2009, σ.351-352 Βλ.επίσης Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Χρονικό,ό.π.,σ.37-50*

¹⁹ Σπύρος Λουκάτος, « Η πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης , Αύγουστος 1917: Δύο ανέκδοτες εκθέσεις», *Επιστημονική Επετηρίδα Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης*, τ.2, Θεσσαλονίκη, σ.325-326

²⁰ Τα τυπογραφεία των εφημερίδων *Μακεδονία, Φως, Echo de France, Independent.*

²¹ Παπαγιαννόπουλος, *Θεσσαλονίκη, ό.π., σ 348-350*

Ανάμεσά τους ήταν και η δισέλιδη εφημερίδα *Φως*, η οποία αποτελούσε την πρώτη σε τοπική κυκλοφορία τότε. Η εφημερίδα αναγκάστηκε να σταματήσει την κυκλοφορία της για 7 ημέρες. Έτσι, οι πρώτες ειδήσεις που έχουμε για την πυρκαγιά είναι από αθηναϊκές εφημερίδες. Όμως επειδή οι φωτιές ήταν συχνό φαινόμενο της εποχής δε δόθηκε μεγάλη σημασία αρχικά στο θέμα θεωρώντας ότι θα είναι ακόμα μια φωτιά όπως οι προηγούμενες.

Πρώτη αναφορά στο γεγονός έγινε από την εφημερίδα *Πρόοδος*, τη Δευτέρα 7 Αυγούστου. Σε δίσηλο άρθρο παρουσίαζε τις φήμες που έφτασαν στην πρωτεύουσα για μια μεγάλη φωτιά στη Θεσσαλονίκη, η οποία λάμβανε συνεχώς μεγαλύτερες και ολέθριες διαστάσεις. Στη συνέχεια, διαπίστωνε ότι οι φήμες επιβεβαιώθηκαν από την Κυβέρνηση μετά τη λήψη επίσημων πληροφοριών δημοσιοποιώντας παράλληλα το ανακοινωθέν του Γραφείου Τύπου. Σύμφωνα με το ανακοινωθέν η φωτιά εξερράγη σε ένα σπίτι της βουλγαρικής συνοικίας και επεκτάθηκε ραγδαία εξαιτίας της σφοδρότητας του ανέμου. Η φωτιά έφτασε μέχρι την παραλία και το βορειοδυτικό μέρος της πόλης. Μια προσπάθεια κατάσβεσης της φωτιάς από Έλληνες και γαλλικά στρατεύματα κατέληξε σε αποτυχία. Απουσίαζαν οι λεπτομέρειες για την εξάπλωση· μόνη αναφορά γινόταν στην καταστροφή των περισσότερων συνοικιών καθώς και στην διακοπή της τηλεγραφικής συγκοινωνίας μέσω ξηράς Θεσσαλονίκης- Αθηνών. Βέβαια, η τοποθέτηση του άρθρου στο τέλος της τέταρτης και τελευταίας σελίδας της και συγκεκριμένα στο τμήμα της δεύτερης έκδοσης φανερώνει ότι η είδηση της πυρκαγιάς ήταν αδιάφορη και δευτερεύουσας σημασίας.²²

Την ίδια μέρα μια ακόμα εφημερίδα της Αθήνας, ο *Ριζοσπάστης*, πληροφορούσε τους αναγνώστες του για την πυρκαγιά στη Θεσσαλονίκη αφιερώνοντας ένα μικρό τμήμα στην πρώτη σελίδα παρουσιάζοντας τις ίδιες πληροφορίες με την εφημερίδα *Πρόοδο*.²³

Περισσότερες λεπτομέρειες ακολούθησαν την αμέσως επόμενη μέρα, Τρίτη 8 Αυγούστου με την εφημερίδα *Πρόοδο* να θίγει την δύσκολη κατάσταση που επικρατούσε στη Θεσσαλονίκη, η οποία φυσικά προκάλεσε τη συγκίνηση όλων των Ελλήνων.

²² «Μεγάλη Πυρκαϊά εις της Θεσσαλονίκην. Η επέκτασις του πυρός- Ανυπολόγιστοι αι καταστροφαιί», *Πρόδος*, Αθήνα 7 Αυγούστου 1917, σ.4, Έγγραφο 2, Παράρτημα 2,σ.78

²³ «Μεγάλη πυρκαϊά εις την Θεσσαλονίκη», *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 7 Αυγούστου 1917, σ.1

Ακολούθησαν οι ανακοινώσεις του Υπουργού Συγκοινωνίας Αλέξανδρου Παπαναστασίου σχετικά με την παύση της φωτιάς και την έκταση της καταστροφής μετά από σχετικό τηλεγράφημα από τον κυβερνητικό εκπρόσωπο Αργυρόπουλο. Από αυτό πληροφορούμαστε ότι κάηκε μια τεράστια έκταση αφήνοντας χιλιάδες άστεγους, ότι η φωτιά έφτασε μέχρι τη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας, τη συνοικία των Εξοχών. Ανάμεσα στα καταστραμμένα κτίσματα ήταν και η Ιονική Τράπεζα, τα αρχεία και οι θυρίδες της οποίας πρόλαβαν και μεταφέρθηκαν στην Αθηναϊκή τράπεζα. Το τηλεγράφημα επαναλάμβανε την άποψη ότι δεν υπάρχουν στοιχεία που να υποδεικνύουν εμπρηστική διάθεση, ενώ κατέληγε με τις ενέργειες της Κυβέρνησης για περίθαλψη των ανθρώπων που έχασαν τα σπίτια και τα υπάρχοντά τους από τη φωτιά. Σε άλλο σημείο στην ίδια σελίδα ανακοινωνόταν η αναχώρηση για τη πυρίπαθη πόλη με ειδική αμαξοστοιχία του Λαρισαϊκού σιδηροδρόμου το βράδυ της 7^{ης} Αυγούστου των τριών υπουργών, Παπαναστασίου, Δίγκα και Μιχαλακόπουλου σε αντικατάσταση του υπουργού Εσωτερικών Ρέπουλη λόγω ασθένειας.²⁴ Μάλιστα οι συγκεκριμένοι έρχονταν με απόλυτη εξουσία να δαπανήσουν όποιο ποσό χρειαζόταν για την εγκατάσταση και την περίθαλψη του άστεγου κόσμου. Τους υπουργούς συνόδευε και μια ομάδα 23 ατόμων, βουλευτών και μηχανικών δημοσίων έργων οι οποίοι θα συνεργάζονταν με τους μηχανικούς της Θεσσαλονίκης για κατασκευή πρόχειρων σκηνών και για τη μετατροπή των καμένων περιοχών σε κατοικήσιμες. Τέλος, απεστάλησαν και ο Γενικός Επιθεωρητής Τηλεγραφείων με τον ειδικό διοργανωτή των τηλεγραφείων προκειμένου να αποκαταστήσουν την τηλεγραφική επικοινωνία. Το κτίριο του τηλεγραφείου κάηκε όμως τα αρχεία και τα μηχανήματα Χούγκ σώθηκαν.²⁵

Η πρώτη σελίδα της Τρίτης 8 Αυγούστου της αθηναϊκής εφημερίδας *Σκριπ* ήταν αφιερωμένη στο θλιβερό γεγονός των τελευταίων ημερών. Αρχικά, σε μονόστηλο περιέγραφε τις αρνητικές επιπτώσεις της πυρκαγιάς τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο, και μάλιστα σε μια δύσκολη στιγμή για την Ελλάδα. Ας μην ξεχνούμε ότι όλα αυτά συνέβαιναν στα πλαίσια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, με τη χώρα να έχει βγει προσφάτως από έναν εθνικό διχασμό και εκτός από τις πολεμικές επιχειρήσεις να έχει στη μέριμνά της και την περίθαλψη των αστέγων Θεσσαλονικέων. Στην κεντρική

²⁴ Ο Δίγκας ήταν υπουργός Παιδείας και ο Μιχαλακόπουλος υπουργός Γεωργίας και δημόσιων κτημάτων.

²⁵ «Η πύρινη τραγωδία», «Η μεγάλη πυρκαϊά της Θεσσαλονίκης. Ανακοινώσεις του Παπαναστασίου», «Υπέρ των θυμάτων της πυρκαϊάς της Θεσσαλονίκης», *Πρόσδος*, Αθήνα, 8 Αυγούστου 1917, σ.1-2α

θέση της πρώτης πάλι σελίδας παρουσιαζόταν απόσπασμα από τη συνεδρίαση της Βουλής την προηγούμενη ημέρα με θέμα την πυρκαγιά. Το απόσπασμα περιείχε αυτούσια την απάντηση του Έλληνα πρωθυπουργού Βενιζέλου μετά από σχετικό ερώτημα του θεσσαλονικιού βουλευτή Κοφινά. Ο Βενιζέλος πληροφορούσε για τους 80.000 άστεγους που άφησε η πυρκαγιά με τις τοπικές αρχές να έχουν ήδη αναλάβει δράση και για την αναχώρηση των τριών υπουργών για τη Θεσσαλονίκη. Επίσης, θα πραγματοποιούνταν και μεταφορά απαραίτητου υλικού καθώς και αλεύρων με ατμόπλοια για την κάλυψη των πρώτων αναγκών των πυροπαθών. Τέλος, ο πρωθυπουργός ανακοίνωσε ότι η Βουλή θα ψηφίσει οποιοδήποτε ποσό προκύψει από την αυτοψία των τριών υπουργών. Στο σημείο αυτό παρενέβη ο Στράτος παρουσιάζοντας την υπάρχουσα κατάσταση στη Θεσσαλονίκη ως μια εθνική καταστροφή, ενώ βεβαίωνε πως η Βουλή ενωμένη θα προβεί στις απαραίτητες θυσίες για την αντιμετώπιση της κατάστασης.

Η εφημερίδα συνέχιζε και στη δεύτερη σελίδα της να αναφέρεται στο θέμα της πυρκαγιάς με άρθρο σε κεντρική θέση σχετικά με την έκτασή της, την αιτία που οδήγησε στην καταστροφή της πόλης. Συγχρόνως, δινόταν λεπτομερής αναφορά για το τμήμα της πόλης που κάηκε από την Πύλη Αξιού μέχρι και την περιοχή του Λευκού Πύργου, μια περιοχή πυκνοκατοικημένη και πολύ σημαντική για την εμπορική της δραστηριότητα. Πληροφορούσε για τα κατεστραμμένα κτίρια αλλά και για κτίσματα που σώθηκαν, όπως ο ναός της Αγίας Σοφίας που σώθηκε εξαιτίας του περιβόλου, και το Διοικητήριο στη διάσωση του οποίου συνέβαλαν οι υπάλληλοί του, τα υλικά κατασκευής του σε συνδυασμό με το γεγονός ότι δεν είχε σπίτια σε κοντινή απόσταση. Επίσης, δίνονταν περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη συνάντηση των υπουργών στο Υπουργείο Οικονομικών και την απόφαση για άμεση αναχώρησή τους για τη Θεσσαλονίκη την ίδια κιόλας ημέρα και την εκεί παραμονή τους για περίπου μια εβδομάδα. Το άρθρο κατέληγε με την ανακοίνωση για διακοπή της σιδηροδρομικής επικοινωνίας μεταξύ Αθήνας-Θεσσαλονίκης, καθώς και τις προσπάθειες αποκατάστασης του τηλεγραφικού δικτύου.²⁶

Διαφορετική εκδοχή για το ξέσπασμα της πυρκαγιάς έδινε η καθημερινή εφημερίδα φιλελεύθερων αρχών *Ελλάς*. Σε έκτακτο δισέλιδο φύλλο που κυκλοφόρησε την Τρίτη 8

²⁶ «Η Θεσσαλονίκη», «Η χθεσινή συνεδρίαση της Βουλής. Η τρομερά πυρκαϊά της Θεσσαλονίκης», «Η καταστρεπτική πυρκαϊά της Θεσσαλονίκης», *Σκριπ*, Αθήνα 8 Αυγούστου 1917, σ.1-2

Αυγούστου αναφερόταν ότι η πυρκαγιά ξέσπασε σε ένα παντοπωλείο στο τέλος της οδού Ολυμπιάδος και με «φιδίσιας γλώσσες πηδούσε από οικοδομή σε οικοδομή». Ήταν χαρακτηριστική η φράση του αρθρογράφου ότι η Θεσσαλονίκη «καιγόταν ως πυροτέχνημα» στην προσπάθεια αποτύπωσης του μεγέθους της καταστροφής. Τα αίτια της φωτιάς παρατίθεντο όπως ακριβώς και στις υπόλοιπες εφημερίδες.

Η ίδια εφημερίδα πληροφορούσε συγχρόνως το κοινό της για τις καταστροφές, το μέγεθος των οποίων κανένας δεν μπορούσε να συνειδητοποιήσει. Η πλατεία Ελευθερίας που άλλοτε έσφυζε από ζωή με τα φημισμένα ζαχαροπλαστεία, τα ζυθεστιατόρια και τα πολυτελή ξενοδοχεία²⁷, στα οποία σύχναζε ο συμμαχικός στρατός έχει καεί πλήρως. Κάηκαν επίσης και τα μεγαλοπρεπή ξενοδοχεία της παραλιακής λεωφόρου στα οποία κατέλυαν πρεσβευτές και βασιλιάδες και τα οποία προσέδιδαν έναν ευρωπαϊκό τόνο στην πόλη. Οι υπηρεσίες του Δήμου εξαιτίας της καταστροφής του κτιρίου στεγάστηκαν προσωρινά στο Παρθεναγωγείο Νούκα και η Τηλεγραφική συγκοινωνία σε κτίριο της οδού Εθνικής Αμύνης, καθώς η περιοχή έμεινε ανέπαφη από τη φωτιά.

Το άρθρο στη συνέχεια πρόβαλε τη γρήγορη κινητοποίηση του δήμου της πόλης εξαιρώντας τη στάση του δημάρχου Κ. Αγγελάκη, ο οποίος «δεν κοιμήθηκε επί τριάντα έξι ώρες» επισκεπτόμενος τις πληγείσες περιοχές. Ο ίδιος δίνοντας το καλό παράδειγμα προσέφερε δωρεάν 2.000 άρτους στο Κουλέ Καφεσί. Μάλιστα, η ανάληψη δράσης των δημοτικών αρχών φάνηκε από την σύγκληση του δημοτικού συμβουλίου την επόμενη μέρα της πυρκαγιάς στο σπίτι του δημάρχου, το οποίο εκτός των άλλων αναζήτησε βοήθεια από τις χώρες της Αντάντ. Μεγάλο ενδιαφέρον έδειξε και ο αντιπρόσωπος της κυβέρνησης, Αργυρόπουλος, καθώς διευκόλυνε την πώληση άρτου από τους αστυνομικούς σταθμούς της πόλης. Επίσης, η αστυνομία ήταν επιφορτισμένη με την καταπολέμηση της αισχροκέρδειας από τους παντοπώλεις.²⁸

Διαφορετική εκδοχή θα δώσει και η εφημερίδα *Νέα Αλήθεια* σε ένα ευθυμογράφημα με θέμα τη φωτιά στις 6 Αυγούστου 1918, ένα χρόνο ακριβώς από την πυρκαγιά. Στο

²⁷ Καρτ-ποστάλ 4, Παράρτημα 1,σ.73

²⁸ «Η τρομερά καταστροφή της Θεσσαλονίκης», *Ελλάς*, Θεσσαλονίκη 8 Αυγούστου 1917,σ.1-2, Έγγραφο 3, Παράρτημα 2,σ.80

κείμενο αυτό αναφέρεται ότι « μια γριά τηγάνιζε ψάρια στην αυλή και ο βαρδάρης έκανε τη σπίθα φλόγα».²⁹

Συμπληρωματικές πληροφορίες για την πυρκαγιά παρέθετε η *Σκριπ* στο φύλλο της Τετάρτης 9 Αυγούστου επισημαίνοντας ότι βασική αφορμή της ραγδαίας εξάπλωσης ήταν η έκρηξη μιας συμμαχικής αποθήκης γεμάτης με εύφλεκτα υγρά. Για τέσσερις ώρες εκσφενδονίζονταν δοχεία με πετρέλαιο ακόμα και σε απομακρυσμένες περιοχές. Το άρθρο συνέχιζε με τις προσπάθειες κατάσβεσης από Έλληνες και συμμάχους, την παροχή βοήθειας στους άστεγους πυροπαθείς, ενώ κατέληγε αναφέροντας τη διακοπή των δρομολογίων του τρένου στη γραμμή Θεσσαλονίκη- Αθήνα για το επιβατικό κοινό. Το σιδηροδρομικό δίκτυο θα εξυπηρετούσε προσωρινά μόνο τη μεταφορά τροφίμων και αναγκαίων αγαθών από την Αθήνα προς τη συμπρωτεύουσα.³⁰

Το ζήτημα των εκρήξεων πρόβαλε και ο *Ριζοσπάστης* στο δεύτερο φύλλο της 9^{ης} Αυγούστου. Ανέφερε ότι πολλοί Εβραίοι έμποροι έκρυβαν στις αποθήκες τους τενεκέδες με πετρέλαιο, οι οποίοι φλεγόμενοι προκάλεσαν τη μετάδοση της φωτιάς ταυτόχρονα σε διαφορετικά μέρη. Το μέγεθος της καταστροφής ήταν τέτοιο που απαιτούσε αυτοψία από τους αρμόδιους υπουργούς, οι οποίοι αναχώρησαν από την Αθήνα με τη συνοδεία του αρχηγού της Χωροφυλακής και του υπολοχαγού του πυροβολικού.³¹

2.5 Χρονογραφήματα με θέμα τη Θεσσαλονίκη

Η πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης έδωσε την αφορμή να γραφούν χρονογραφήματα με αποτέλεσμα ο *Ριζοσπάστης* να φιλοξενήσει την 9^η Αυγούστου στη στήλη των χρονογραφήματων κείμενο με θέμα τη Θεσσαλονίκη. Πιο συγκεκριμένα ο χρονογράφος σχολίαζε την φωτιά που ακόμα κάπνιζε στην πόλη εξαφανίζοντας τον ανατολίτικο χαρακτήρα της. Επίσης, διαπίστωνε με λύπη ότι ο επισκέπτης της πόλης δεν θα έχει πλέον την ευκαιρία να επισκεφτεί και να γνωρίσει το Μπεζεστένι με τα σοκάκια του και τα μαγαζάκια του ούτε θα έχει την ευκαιρία να αγοράσει δώρα για αγαπημένα πρόσωπα. Ευχόταν να μπορούσε να φύγει για να μην αντικρύζει τα ερείπια της πόλης, ενώ κλείνοντας τα μάτια του έβλεπε να ζωντανεύουν πάλι μπροστά του τα γαλατάδικα της

²⁹ Ο Τάγκος, *Νέα Αλήθεια*, Θεσσαλονίκη 6 Αυγούστου 1918

³⁰ «Συμπληρωματικά πληροφορία της τρομεράς πυρκαϊάς Θεσσαλονίκης», *Σκριπ*, Αθήνα 9 Αυγούστου 1917, σ.2

³¹ «Η καταστρεπτική πυρκαϊά της Θεσσαλονίκης. Η άφιξις των υπουργών- Αποστολή τροφίμων», *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 9 Αυγούστου 1917, σ.2

Οδού Βενιζέλου με τα σπιτικά ροφήματα και τα παγωτά. Το κείμενο ολοκληρωνόταν με μια αποκρουστική αλλά τελείως ρεαλιστική εικόνα με τις σκηνές να έχουν κατακλύσει την πόλη και τους κατοίκους να χάνουν την οικογενειακή τους ηρεμία.³²

Μερικές μέρες αργότερα και η εφημερίδα *Φως* φιλοξένησε στη στήλη «Χρονογραφήματα» κείμενο του Ωρολογιά με τίτλο «Μετά την πυρκαϊά». Στο κείμενο επισημαινόταν ότι οι κάτοικοι των άλλων ελληνικών πόλεων παρόλη την φιλάνθρωπη διάθεσή τους δεν ήταν σε θέση να διανοηθούν τις τραγικές στιγμές που έζησαν οι Θεσσαλονικείς, οι οποίοι περιφέρονταν στα ερείπια περίλυποι και φοβισμένοι για το μέλλον τους. Ο χρονογράφος διαπίστωνε ότι οι συγκεκριμένοι άνθρωποι διέθεταν παράλληλα και αισιοδοξία καθώς αντιμετώπισαν και παλαιότερα δύσκολες καταστάσεις με πολέμους και σκληραγωγήθηκαν. Έτσι, αντιμετώπισαν τη φωτιά με σχετική απάθεια και ψυχραιμία, δίνοντας κουράγιο ο ένας τον άλλο. Για αυτό εξηγείται και η επαναλειτουργία των θεάτρων και των κινηματογράφων.³³

Ένα χρόνο αργότερα πάλι στην εφημερίδα *Φως* εντοπίζεται χρονογράφημα με τίτλο «Πυρκαϊά». Η χρονογράφος αναφερόταν στο ξέσπασμα της φωτιάς σε ένα σπίτι, την εξάπλωσή της με τον άπειρο κόσμο να τρέχει πανικόβλητος στους δρόμους. Παντού επικρατούσε απόγνωση με τις αρχές να αδρανούν, ενώ κατέληγε ότι η φωτιά έσβησε με μισή σταγόνα νερό.³⁴ Ο ίδιος τίτλος υπάρχει σε χρονογράφημα της ίδιας εφημερίδας και στο φύλλο της 9^{ης} Αυγούστου 1918. Εκεί παρουσιαζόταν η φήμη της φωτιάς να παίρνει τη μορφή πουλιού και να πετά πάνω από την πόλη. Οι παρέες των ανθρώπων διαλύονται και ο καθένας τρέχει να σώσει τα παιδιά και τα υπάρχοντά του ρωτώντας σε ποιο σημείο εντοπίζεται η εστία της φωτιάς. Παντού επικρατούσε φρίκη και κλάμα.³⁵

2.6 Η εφημερίδα ΦΩΣ

Η εφημερίδα *Φως* που εκδιδόταν στη Θεσσαλονίκη και είχε αρκετά φύλλα κυκλοφορίας επανακυκλοφόρησε στις 14 Αυγούστου 1917 με ένα εκτενές αφιέρωμα

³² «Θεσσαλονίκη», *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 9 Αυγούστου 1917, σ.1

³³ Ωρολογιάς, «Μετά την πυρκαϊά», *Φως*, Θεσσαλονίκη 24 Αυγούστου 1917, σ.1

³⁴ «Πυρκαϊά», *Φως*, Θεσσαλονίκη 20 Ιουνίου 1918, σ.1

³⁵ «Πυρκαϊά», *Φως*, Θεσσαλονίκη 9 Αυγούστου 1918, σ.1

στην πυρκαγιά που έπληξε την πόλη. Το άρθρο που καταλάμβανε το πρώτο μισό του φύλλου έφερε ως τίτλο «Με τα δάκρυά μας» και παρουσίαζε με τρόπο γλαφυρό και λογοτεχνικό την κατάσταση, τον «Γολγοθά που αντιμετωπίζει η ανθρώπινη ύπαρξη και η Ελλάδα για άλλη μια φορά». Αρχικά, δικαιολογούσε την απουσία της κυκλοφορίας της εφημερίδας για επτά ημέρες λόγω της καταστροφής του τυπογραφείου από τη φωτιά, ενώ στη συνέχεια αναφερόταν στη ραγδαία εξάπλωση της πύρινης λαίλαπας σε ολόκληρη σχεδόν την πόλη ακόμα στη παραθαλάσσια περιοχή. Ο αρθρογράφος χρησιμοποιούσε πολλές ρητορικές ερωτήσεις στο κείμενό του αναρωτώμενος γιατί συμβαίνουν όλα αυτά. Κατέληγε με την ευχή ότι οι Έλληνες θα βγουν νικητές και πάλι από τη δύσκολη κατάσταση.

Στο δεύτερο μισό της πρώτης σελίδας παρουσιαζόταν η καταστροφή μέσα από την περιγραφή του δημοσιογράφου και διευθυντή της βολιώτικης εφημερίδας *Θεσσαλία*. Ο Τάκης Οικονομάκης επισκέφθηκε τη Θεσσαλονίκη δύο μέρες μετά τη φωτιά θέλοντας να καλύψει το γεγονός. Ένιωσε συντετριμμένος από την εικόνα της πόλης που αντίκρουσε μέσα από το βαγόνι του τρένου και τη συνέκρινε ασυναίσθητα με την παλαιότερη εικόνα της φωταγωγημένης πόλης. Τώρα το κέντρο της πόλης ήταν βυθισμένο στο σκοτάδι· μόνο οι συνοικίες γύρω από το κέντρο ήταν φωταγωγημένες. Η ολοκλήρωση της καταστροφικής εικόνας ήρθε όταν περιηγήθηκε πεζός στο κέντρο της πόλης, όπου τα πολυτελή κτίρια – Όλυμπος Παλάς, Σπλέντιντ, κινηματογράφος Πατέ, Λέσχη- στέκονταν όρθια για να δείχνουν το μέγεθος της συμφοράς. Ο δημοσιογράφος ανακουφίστηκε που ο Λευκός Πύργος και η γύρω περιοχή έμειναν άθικτες από τις φλόγες, ενώ απορούσε με τον κόσμο που διασκέδαζε στα μαγαζιά της περιοχής σαν να μην συνέβαινε τίποτα τη στιγμή που χιλιάδες συμπολίτες τους περιφέρονται στην πόλη άστεγοι.

Συνέχεια στην τραγωδία που έπληξε την πόλη δινόταν και στην αρθρογραφία της δεύτερης σελίδας της εφημερίδας. Ένα άρθρο παρουσίαζε τις σκέψεις του Παπαναστασίου για την ανοικοδόμηση της πόλης, ενώ ακολουθούσαν τα λαμβανόμενα μέτρα για τους παθόντες.³⁶ Η εφημερίδα ασχολήθηκε με το θέμα της πυρκαγιάς για αρκετά μεγάλο διάστημα, παρουσιάζοντας καθημερινά τις νεότερες πληροφορίες που

³⁶ «Με τα δάκρυά μας», «Η καταστροφή της Θεσσαλονίκης», «Πώς θα ανοικοδομηθεί η πόλις μας», «Τα λαμβανόμενα μέτρα διά την ανακούφισιν του πληθυσμού», *Φως*, Θεσσαλονίκη 14 Αυγούστου 1917, σ.1-2, Έγγραφο 1, Παράρτημα 2, σ.79

ανέκυπταν, καθώς εγείρονταν σημαντικά ζητήματα με τη περίθαλψη των πληγέντων, την αποκατάστασή τους και την ανοικοδόμηση της καμένης περιοχής.

2.7 Η έκθεση Πάλλη

Οι πρωτοφανείς διαστάσεις της καταστροφής οδήγησαν σε δημιουργία σεναρίων συνομωσίας, ότι δηλαδή η πυρκαγιά ήταν αποτέλεσμα εχθρικών ενεργειών ή πολεμικής πράξης.³⁷ Όμως, η έκθεση του γραμματέα της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας, Αλέξανδρου Πάλλη αντικρούει τις παραπάνω υποψίες.³⁸

Ο Πάλλης ανέλαβε να παρουσιάσει τις ενέργειες που πραγματοποιήθηκαν από την «Κεντρική Επιτροπή Εράνων» το διάστημα 22 Αυγούστου 1917-31 Δεκεμβρίου 1918. Σύμφωνα με το πρώτο κεφάλαιο της απολογιστικής έκθεσης προς τον γενικό Διοικητή Θεσσαλονίκης και Πρόεδρο της κεντρικής επιτροπής Εράνων υπέρ των θυμάτων της πυρκαγιάς, Αδοσίδη, την 1^η Φεβρουαρίου 1919 η αιτία της πυρκαγιάς που κατέστρεψε σχεδόν ολοκληρωτικά την πόλη, προήλθε από ένα προσφυγικό σπίτι ευρισκόμενο στην οδό Ολυμπιάδος 3 στην περιοχή Μεβλιχανέ.³⁹ Το οίκημα ανήκε στον Σαβφέντ αφέντη, ο οποίος το νοίκιαζε σε Έλληνες πρόσφυγες.⁴⁰ Κάποιοι σπινθήρες από την κουζίνα έπεσαν σε ξερά χόρτα που βρίσκονταν στο υπόγειο του σπιτιού, εξαπλώνοντας την σε ολόκληρο το σπίτι. Η πυρκαγιά έκαιγε μέχρι τις 11 το βράδυ της επόμενης μέρας (6 Αυγούστου), όπου και έσβησε μόνη της, αφήνοντας πίσω της 1.000.000 τ.μ. καμένα και πάνω από 70.000 άστεγους, ενώ οι πρώτες εκτιμήσεις έκαναν λόγο για ζημιά 200.000.000 δρχ. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την καταγραφή των ζημιών ξεχωριστά ανά κοινότητα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα μέτρα που εφαρμόστηκαν για την περίθαλψη των άστεγων πυροπαθών⁴¹, οι οποίοι στερούνταν βασικών αναγκών,

³⁷ Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Οχυρωμένο στρατόπεδο*, ό.π., σ.50-51

³⁸ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φάκ.28, Πάλλης προς Αδοσίδη, Θεσσαλονίκη 1 Φεβρουαρίου 1919, Έγγραφο 8, Παράρτημα 2, σ. 83 Στο ιστορικό αρχείο σώζεται η έκθεση του Πάλλη σε δακτυλογραφημένο κείμενο στην ελληνική γλώσσα, καθώς και ένα εγχειρίδιο με τίτλο: Έκθεση των πεπραγμένων μετά απολογισμού της Κεντρικής Επιτροπής Εράνων υπέρ θυμάτων πυρκαϊάς Θεσσαλονίκης δια την περίοδο 22 Αυγούστου 1917 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1918, Θεσσαλονίκη 1 Φεβρουαρίου 1919. Υπάρχει και ένα τευχίδιο στη γαλλική γλώσσα στο οποίο υπάρχουν διαφημίσεις και είναι χωρισμένο σε εννέα κεφάλαια.

³⁹ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., Πάλλης προς Αδοσίδη, αρ.πρωτ.7996, Θεσσαλονίκη 1 Φεβρουαρίου 1918, Καρτ-ποστάλ 6, Παράρτημα 1, σ.74

⁴⁰ Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Χρονικό*, ό.π., σ.16

⁴¹ Φωτογραφία 14, Παράρτημα 1, σ.78

στέγασης και τροφής. Στην αναζήτηση στέγης συνέβαλαν όλοι οι φορείς, ελληνικοί και συμμαχικοί με τη δημιουργία παραπηγμάτων, επιτάξεων και κατασκηνώσεων. Το επόμενο κεφάλαιο αναφέρει τη σύσταση ενός οργανισμού από τον αντιπρόσωπο της κυβέρνησης, Περικλή Αργυρόπουλο, που θα αναλάμβανε την οργάνωση και την επίβλεψη της περίθαλψης. Ο οργανισμός ονομάστηκε «Διεύθυνσις Θυμάτων Πυρκαγιάς» και έδρευε στο κτίριο του Διοικητηρίου. Το τέταρτο κεφάλαιο προβάλλει τις ενέργειες της κυβέρνησης σχετικά με την οικονομική ενίσχυση της Θεσσαλονίκης. Στα κεφάλαια Ε΄ και ΣΤ΄ δίνονται περισσότερες λεπτομέρειες για τη δημιουργία οικημάτων σε συνοικισμούς και τη λειτουργία των κατασκηνώσεων, στις οποίες οι πυροπαθείς παρέμειναν περίπου για δώδεκα μήνες. Το Η΄ κεφάλαιο σχετίζεται με τη δράση της Δ.Θ.Π. προβαίνοντας σε απολογισμό του πολύπλευρου έργου της (τρόφιμα, ιματισμός, τεχνικός εξοπλισμός, απολυμάνσεις, καύσιμη ύλη), ενώ γίνεται αναφορά και στα αξιοσέβαστα ποσά που προήλθαν από τους εράνους. Η αναφορά του Πάλλη ολοκληρώνεται με την διαπίστωση ότι παρόλο το μεγάλο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από την πυρκαγιά, η Θεσσαλονίκη αναζητά ακόμα τους κανονικούς ρυθμούς της και με την αναλυτική παρουσίαση των εσόδων και εξόδων της επιτροπής.⁴²

2.8 Η απόφαση του Πλημμελειοδικείου

Για την εκδήλωση της πυρκαγιάς κατηγορήθηκαν οι δύο ένοικοι του οικήματος και συγκεκριμένα οι πρόσφυγες Παρασκευούλα Αδάμ και Δόμνα Σαββόγλου. Σύμφωνα με τη δικογραφία οι δύο γυναίκες άναψαν φωτιά στο καθορισμένο σημείο της αυλής. Στο βούλευμα περιγράφονται με λεπτομέρειες η διάταξη και η διαμόρφωση του χώρου στον οποίο προκλήθηκε η φωτιά. Το οίκημα αποτελούνταν από δύο διαμερίσματα ενωμένα, με ενιαία αυλή, ενώ ένα δωμάτιο στο υπόγειο είχε νοικιαστεί ως στάβλος, στον οποίο υπήρχε σανό. Πρώτη άναψε φωτιά το πρωί η Δόμνα για να πλύνει τα ρούχα της και έσβησε τη φωτιά κατά τις 10:00 μετά την ολοκλήρωση της εργασίας της. Στην συνέχεια την εστία χρησιμοποίησε και η δεύτερη ένοικος θέλοντας να ζεστάνει νερό για λούσιμο. Οι πληροφορίες αναφέρουν ότι η φωτιά έσβησε κατά τις 11:00. Κατά τη διάρκεια των εργασιών τους οι κατηγορούμενες δεν έφυγαν από τη φωτιά. Μάλλον όμως η φωτιά δεν

⁴² Ι.Α.Μ.,Γ.Δ.Μ.,φάκ.28, Πάλλης προς Αδοσίδη, αρ.πρωτ.7996,Θεσσαλονίκη 1 Φεβρουαρίου 1918
Βλ.επίσης Χαράλαμπος Παπαστάθης, «Ένα υπόμνημα για την πυρκαϊά της Θεσσαλονίκης στα 1917 και την περίθαλψη των θυμάτων», *Μακεδονικά*, τμ.18, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1978, σ.143-154

έσβησε τελείως με αποτέλεσμα σπίθες να πεταχθούν στην αποθήκη με το σανό και να εξαπλωθούν στο υπόλοιπο σπίτι εξαιτίας του Βαρδάρη που φυσούσε.

Τα τρία μέλη του Πλημμελειοδικείου, Ζωγράφος, Μαυρομιχάλης και Μελάς, λαμβάνοντας υπόψη τις καταθέσεις των δύο γυναικών αποφάσισαν να τις απαλλάξουν από την κατηγορία του εμπρησμού μιας ολόκληρης πόλης. Θεώρησαν ότι η πυρκαγιά ήταν τυχαίο γεγονός. Κανείς δεν θα μπορούσε να προβλέψει ότι η φωτιά θα μεταδιδόταν στο άχυρο της αποθήκης και από εκεί στην καταστροφή της Θεσσαλονίκης. Μάλιστα, σύμφωνα με τους δικαστές, οι κατηγορούμενες ήταν οι πρώτες που βίωσαν τις τραγικές συνέπειες της φωτιάς, αφού έχασαν όλα τα υπάρχοντά τους.⁴³

⁴³ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., Το συμβούλιο των εν Θεσσαλονίκη Πλημμελειοδικών, αρ.728, Θεσσαλονίκη 9 Νοεμβρίου 1917

Κεφάλαιο 3

Πρώτες ενέργειες κυβέρνησης

Η πυρκαγιά άφησε πίσω της περίπου εβδομήντα χιλιάδες άστεγους, για την φροντίδα των οποίων συνεργάστηκαν διάφοροι φορείς, η κυβέρνηση, οι δημοτικές αρχές και οι σύμμαχοι.¹ Την αμέσως επόμενη ημέρα μετά την πυρκαγιά η κυβέρνηση μέσω του αντιπροσώπου της, Περικλή Αργυρόπουλου, έλαβε μέτρα για την ανακούφιση του άστεγου πληθυσμού. Αρχικά, μεταφέρθηκαν 7.592 άτομα σε συμμαχικά στρατόπεδα όπου στήθηκαν σκηνές, ενώ οι υπόλοιποι 65.856 βρήκαν καταφύγιο ως φιλοξενούμενοι σε άλλες οικογένειες ή σε λατρευτικούς χώρους και σε δημόσια κτίσματα.² Για το λόγο αυτό επιτάχθηκαν οικοδομές και επαύλεις της Καλαμαριάς για να χρησιμοποιηθούν ως ξενοδοχεία.

Επίσης, αποφασίστηκε η ανέγερση προσωρινών συνοικισμών σε περιοχές πέρα από τα «καμένα» που μπορούσαν να μετεξελιχθούν σε μόνιμες κατοικίες. Στην εγκατάσταση σε οικίσκους προηγούνταν αυτοί που διέμεναν σε σκηνές. Όλα όμως έπρεπε να πραγματοποιηθούν σε σύντομο χρονικό πλαίσιο για να στεγαστούν οι πυροπαθείς και να προλάβουν τον χειμώνα.³ Προβλέφθηκε επίσης η πιθανή μετακίνηση για εγκατάσταση στη Χαλκιδική γυναικόπαιδων σε περίπτωση που παρέμεναν σε σκηνές. Οι άνδρες των συγκεκριμένων οικογενειών θα παρέμεναν στη Θεσσαλονίκη για λόγους εργασίας.⁴ Μάλιστα, έγινε μέριμνα να προληφθεί τυχούσα αισχροκέρδεια με τους ενοικιαστές των οικιών να καταγγέλλουν στο αστυνομικό τμήμα της περιοχής περιπτώσεις αύξησης του ενοικίου.⁵ Βέβαια, μαρτυρίες αναφέρουν ότι αρκετοί άστεγοι πυροπαθείς παρέμειναν παράνομα στα ερείπια με κίνδυνο της ζωής τους.⁶

Μερικές μέρες αργότερα ο κυβερνητικός αντιπρόσωπος αποφάσισε την ανέγερση επιπλέον παραπηγμάτων για αυτούς που εξακολουθούσαν ακόμα να διαμένουν σε σκηνές

¹ Φωτογραφία 13, Παράρτημα 1,σ.78

² «Η περίθαλψις των πυροπαθών και το έργον της κυβερνήσεως», *Φως*, Θεσσαλονίκη 14 Σεπτεμβρίου 1917,σ.2

³ Ι.Α.Μ.,Γ.Δ.Μ., Έκθεση Πάλλη προς Αδοσίδη, Θεσσαλονίκη , 1 Φεβρουαρίου 1918

⁴ «Δηλώσεις του κ. Αργυρόπουλου. Ουδείς ευθύνεται δια την καταστροφήν», *Φως*, Θεσσαλονίκη 15 Αυγούστου 1917,σ.2

⁵ «Τα λαμβανόμενα μέτρα δια την ανακούφισιν του πληθυσμού», *Φως*, Θεσσαλονίκη 14 Αυγούστου 1917,σ.2

⁶ «Γραμμές», *Φως*, Θεσσαλονίκη 26 Αυγούστου 1917,σ.1

σε τρία σημεία της πόλης τηρουμένων των συνθηκών υγιεινής, ειδικά της παροχής νερού. Μάλιστα, για την ταχύτερη κατασκευή των κατοικιών το έργο ανατέθηκε σε εργολάβους, ενώ την ίδια στιγμή ο δήμος έστειλε μηχανικούς στην περιοχή του Λεμπέτ (Σταυρούπολη) και του Χορτιάτη για την επιδιόρθωση των σωλήνων υδροδότησης.⁷ Για την ταχεία ανοικοδόμηση όλων των οικημάτων χρειάστηκε μεγάλος αριθμός εργατών, οπότε έσπευσαν να βοηθήσουν και από άλλες περιοχές. Για την ανέγερση των παραπηγμάτων απαραίτητη ήταν η εξασφάλιση της απαραίτητης ξυλείας, η οποία επιτάχθηκε για τις ανάγκες της πόλης. Επομένως, όσοι κατείχαν ξυλεία για οικοδομική χρήση όφειλαν να δηλώσουν τιμή πώλησης στο δημόσιο και να την παραδώσουν είτε στην παραλιακή λεωφόρο είτε σε χώρο δίπλα στον σιδηροδρομικό σταθμό.⁸ Σε περίπτωση που η υπάρχουσα ξυλεία δεν κάλυπτε τις ανάγκες, δινόταν το δικαίωμα ξύλευσης συγκεκριμένων ειδών δέντρων των δασών της Μακεδονίας.⁹ Για τη μεταφορά των ξύλων στην πόλη διατέθηκαν μερικά βαγόνια τρένων, τη στιγμή που ο σιδηρόδρομος κάλυπτε πολεμικές ανάγκες με την μεταφορά στρατιωτών και τον ανεφοδιασμό τους.¹⁰

Η πόλη προσπαθούσε να ξαναβρεί τους χαμένους ρυθμούς της, με την τηλεγραφική υπηρεσία να επανέρχεται σε λειτουργία καθιστώντας δυνατή την επικοινωνία τόσο με το εσωτερικό της χώρας όσο και με το εξωτερικό. Οι Θεσσαλονικείς επιδίωξαν νέο ξεκίνημα στη ζωή τους συμμετέχοντας σε γιορτές και συναυλίες.¹¹ Κάποιοι συμπολίτες τους όμως επέλεξαν την μετακίνηση σε άλλες πόλεις της Ελλάδας, Βόλο, Λάρισα, και φυσικά στην Αθήνα.¹²

3.1. Εμπορική δραστηριότητα Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά

Μέσα από τις εφημερίδες της εποχής μαθαίνουμε ότι μείζον ζήτημα ήταν και η εμπορική δραστηριότητα της πόλης, καθώς απασχολούσε δεκάδες χιλιάδες κατοίκους αλλά δυστυχώς καταστράφηκε από την πυρκαγιά. Αναρωτώνταν οι φορείς, δημοτικοί

⁷ «Η ανέγερσις των παραπηγμάτων», *Φως*, Θεσσαλονίκη 17 Αυγούστου 1917, σ.2

⁸ «Πρόσκλησις», *Φως*, Θεσσαλονίκη 16 Αυγούστου 1917, σ.2

⁹ «Η ελευθέρα ξύλευσις», *Φως*, Θεσσαλονίκη 17 Αυγούστου 1917, σ.2

¹⁰ «Δια την ανοικοδόμησιν, Προμήθεια ξυλείας», *Φως*, Θεσσαλονίκη 1 Σεπτεμβρίου 1917, σ.1

¹¹ Ωρολογάς, «Ένα Νταννούτσιο», *Φως*, Θεσσαλονίκη 29 Αυγούστου 1917, σ.1

¹² «Η πυρκαϊά της Θεσσαλονίκης», *Αστήρ*, Αθήνα 9 Αυγούστου 1917, σ.2

και κυβερνητικοί, για το πως θα μπορούσε να ανακάμψει ο συγκεκριμένος κλάδος που απασχολούσε πολλούς οι οποίοι έμεναν σε απραξία αδυνατώντας να εξοικονομήσουν τα προς το ζην. Προτεραιότητα λοιπόν χρειαζόταν να δοθεί στους εμπόρους, ο σύλλογος των οποίων είχε ήδη στείλει τηλεγράφημα στον Βενιζέλο και στον Αργυρόπουλο ζητώντας την άδεια ανοικοδόμησης προσωρινών παραπηγμάτων προκειμένου να συνεχίσουν την εμπορική δραστηριότητά τους, για να μη νεκρωθεί τελείως το εμπόριο της Θεσσαλονίκης.¹³ Η κυβέρνηση κατέστησε σαφές την απαγόρευση ανέγερσης κτισμάτων στην «πυρίκαυστη ζώνη» και πρότεινε την δημιουργία αγοράς στα περίχωρα της πόλης. Οι έμποροι θεωρούσαν ότι μια αγορά στις ακριανές γειτονιές της πόλης δεν θα ήταν λειτουργική, λόγω απόστασης. Αντιθέτως, υποστήριζαν ότι η αγορά έπρεπε να παραμείνει στην αρχική της θέση, στο κέντρο της πόλης, καθώς ορισμένα οικοδομικά τετράγωνα και καταστήματα σώθηκαν. Επίσης, ζητούσαν από τους αρμόδιους φορείς να τους επιτραπεί να κατασκευάσουν μονώροφα παραπήγματα στη θέση των μισοκατεστραμμένων καταστημάτων τους, για να ξεκινήσει άμεσα το εμπόριο. Διαφορετικά, αν περίμεναν τον σχεδιασμό και την επισκευή από την πολιτεία λόγω έλλειψης ξυλείας θα καθυστερούσε η επανεμφάνιση του εμπορίου και πολλοί θα αναγκάζονταν να μετακομίσουν σε άλλες πόλεις αναζητώντας εργασία.¹⁴

Στην προσπάθειά τους είχαν αρωγό τον κτηματικό σύλλογο, ο οποίος ζητούσε την επιδιόρθωση των στεγών στα κτίρια που δεν καταστράφηκαν ολοσχερώς, τονίζοντας ότι οι προσωρινές εγκαταστάσεις δεν θα εμπόδιζαν την εφαρμογή του σχεδίου ανοικοδόμησης, ενώ διαβεβαίωναν ότι θα γκρεμιστούν όλα όταν θα άρχιζε η ανοικοδόμηση της πόλης.¹⁵ Όλα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω ίσχυαν για τους μεγαλέμπορους που είχαν οικονομική ευχέρεια. Οι μικροέμποροι που αποτελούσαν την πλειοψηφία μη έχοντας την οικονομική δυνατότητα θεώρησαν αποτελεσματικότερη την ενοικίαση περιπτέρων είτε γύρω από την αγορά είτε μέσα στην αγορά από εργολάβους. Η τιμή των ενοικίων θα καθοριζόταν μετά από συνεννόηση με τον ιδιοκτήτη και σε περίπτωση διαφωνίας θα όριζε το ποσό μια κυβερνητική επιτροπή. Τέλος, οι έμποροι

¹³ «Ποιες αποφάσεις ελήφθησαν κατά την χθεσινή σύσκεψιν των εμπόρων μας;», *Φως*, Θεσσαλονίκη 15 Αυγούστου 1917 «Το εμπόριον της Θεσσαλονίκης», *Φως*, Θεσσαλονίκη 19 Αυγούστου 1917

¹⁴ «Το υπόμνημα του εμπορικού συλλόγου προς τον κ. Αργυρόπουλον» «Το εμπορικόν επιμελητήριο προς τον κ. Βενιζέλον», *Φως*, Θεσσαλονίκη 19 Αυγούστου 1917,σ.2

¹⁵ «Η ανοικοδόμησις», *Φως*, Θεσσαλονίκη 21 Αυγούστου 1917,σ.1

πρότειναν μια περίοδο ελεύθερου εμπορίου 8-10 μηνών ώστε να μπορούν να γίνουν οι απαραίτητες εισαγωγές.¹⁶

Τελικά, η εμπορική δραστηριότητα επανήλθε σταδιακά στο κέντρο της πόλης, μετά την άδεια επισκευής των ημίκαυστων κτισμάτων με την υποχρέωση από πλευράς εμπόρων να κατασκευάσουν ένα μόνο όροφο. Επίσης, δόθηκε η δυνατότητα ανέγερσης εμπορικών παραπηγμάτων σε συγκεκριμένους δρόμους του κέντρου με ιδιωτική δαπάνη. Οι ενδιαφερόμενοι ιδιοκτήτες ή ενοικιαστές απευθύνονταν με αίτησή τους στην κυβερνητική αντιπροσωπεία με την υποχρέωση όμως κατεδάφισης του κτίσματός τους για τις ανάγκες του νέου σχεδίου πόλεως. Η αποτελεσματικότητα του μέτρου συνίστατο και στην οικονομική ανόρθωση της πόλης αλλά και στην αποφυγή ανάληψης δαπανών από την πολιτεία.¹⁷

Από την πλευρά της η δημαρχία Θεσσαλονίκης αποφάσισε τη δημιουργία παραπηγμάτων τα οποία θα λειτουργούσαν ως καταστήματα στην περιοχή του Πεδίου του Άρεως, καθώς και στην περιοχή του Ιπποδρομίου και της Εθνικής Αμύνης. Υπήρχε πρόβλεψη για παντοπωλεία, καπνοπωλεία, υποδηματοποιία και καταστήματα νεωτερισμού. Καλούνταν λοιπόν όσοι ήθελαν να εργαστούν να καταθέσουν αίτηση με το είδος της εργασίας που ήθελαν να ασκήσουν, αναφέροντας παράλληλα το είδος της προηγούμενης απασχόλησής τους μαζί με την τοποθεσία της προηγούμενης εργασίας τους.¹⁸

3.2 Διεύθυνσις Θυμάτων Πυρκαϊάς

Προκειμένου να διευκολυνθεί το έργο της κυβέρνησης και της δημαρχίας έναντι των πυροπαθών συστήθηκε ένας οργανισμός, η Διεύθυνση Θυμάτων Πυρκαϊάς, που ανέλαβε το συντονισμό των ενεργειών. Η διεύθυνση ανατέθηκε στον Αλέξανδρο Πάλλη, ο οποίος είχε και τη θέση του Γενικού Οικονομικού Επιθεωρητή Μακεδονίας. Από την έκθεση

¹⁶ «Το εμπόριον της Θεσσαλονίκης», *Φως*, Θεσσαλονίκη 19 Αυγούστου 1917, σ.1

¹⁷ «Το ζήτημα της ανοικοδομήσεως. Η άφιξις του Παπαναστασίου», *Φως*, Θεσσαλονίκη 24 Αυγούστου 1917, σ.2 «Επετρέπη η στέγασις των καταστημάτων. Τι απήντησεν ο Αργυρόπουλος εις τους εμπόρους», *Φως*, Θεσσαλονίκη 21 Αυγούστου 1917, σ.2, «Επετρέπη η στέγασις των ημίκαυστων», *Φως*, Θεσσαλονίκη 29 Αυγούστου 1917, 2

¹⁸ «Τα νέα παραπήγματα», *Φως*, Θεσσαλονίκη 23 Αυγούστου 1917, σ.2, «Μέτρα δια τους παθόντας. Η ανέγερσις συνοικισμών και παραπηγμάτων», *Φως*, Θεσσαλονίκη 15 Αυγούστου 1917, σ.2, «Η παράδοσις των παραπηγμάτων», *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 3 Οκτωβρίου 1917, σ.2

του Πάλλη προς τον Αδοσίδη πληροφορούμαστε για τις ενέργειες της Δ.Θ.Π., καθώς στο έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο απολογισμός της υπηρεσίας. Η Δ.Θ.Π. είχε πολύπλευρο έργο, για αυτό δημιουργήθηκαν υποεπιτροπές. Πρωταρχικό στόχο αποτελούσε η στέγαση και η σίτιση των πυροπαθών μέσω της αγοράς και της διανομής αναγκαίων ειδών διατροφής από τα πρατήρια και της τροφοδοσίας των αστέγων στις κατασκηνώσεις.¹⁹ Τέλος Οκτωβρίου με κυβερνητικές ενέργειες ιδρύθηκε πρατήριο τροφίμων στην οδό Εθνικής Αμύνης με σκοπό την πώλησή τους σε χαμηλότερες τιμές σε άπορους πυροπαθείς μέσω δελτίων. Τα δελτία διανέμονταν μηνιαίως μαζί με τα κουπόνια διανομής άρτου και για πρώτη φορά διατέθηκαν τον μήνα Νοέμβριο.²⁰

Εκτός από τη σίτιση η Δ.Θ.Π. ασχολήθηκε και με τη διανομή ιματισμού, με την χρηματική ενίσχυση των απόρων πυροπαθών μέσω του δήμου. Παράλληλα, φρόντισε να προμηθεύσει εργαλεία και ραπτομηχανές σε άτομα τα οποία ήθελαν να εργαστούν αλλά είχαν χάσει τον εξοπλισμό τους στην πυρκαγιά. Η βοήθεια δεν περιορίστηκε μόνο στη σίτιση των πυροπαθών. Οι αρμόδιοι φορείς ενδιαφέρθηκαν και για την διαμονή τους καθώς ο χειμώνας πλησίαζε και ακόμα οι περισσότεροι διέμεναν σε προσωρινά καταλύματα. Έτσι, αποφασίστηκε η παροχή δελτίων καύσιμης ύλης, συγκεκριμένα κάρβουνων. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε ο χώρος ενός καταστραμμένου από τη φωτιά καφενείου στην περιοχή της Εγνατίας, από τον οποίο μπορούσαν να προμηθευτούν κάρβουνα οι κάτοχοι κουπονιών από το τέλος Νοεμβρίου.²¹ Για όσες οικογένειες δεν μπόρεσαν να εξασφαλίσουν κάρβουνα την προηγούμενη ημερομηνία διατέθηκαν επιπλέον κουπόνια στις αρχές Δεκεμβρίου.²²

Η διανομή όλων των παραπάνω βασικών ειδών γινόταν ανά κοινότητα. Για τους ορθόδοξους και τους μουσουλμάνους κατοίκους της Θεσσαλονίκης μεριμνούσε ο Πατριωτικός Σύνδεσμος Ελληνίδων Κυριών σε συνεργασία την Επιτροπή Μουσουλμανίδων Κυριών, ενώ οι Ισραηλίτες είχαν δική τους επιτροπή περίθαλψης και

¹⁹ Ι.Α.Μ.,Γ.Δ.Μ.,φάκ.28, Έκθεση Πάλλη, Φεβρουάριος 1918

²⁰ ΙΑΙΜΘ, φάκ.ΙΔ', 18, Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολη, αρ.πρωτ.2457, Θεσσαλονίκη 20 Οκτωβρίου 1917 & Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολη, αρ.πρωτ.3454, Θεσσαλονίκη 28 Νοεμβρίου 1917

²¹ ΙΑΙΜΘ, φάκ.ΙΔ',18,Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολη, αρ.πρωτ.3468, Θεσσαλονίκη 29 Νοεμβρίου 1917

²² ΙΑΙΜΘ, φάκ.ΙΔ',18,Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολη, αρ.πρωτ.3687, Θεσσαλονίκη 8 Δεκεμβρίου 1917

δικές τους αποθήκες προμήθεια των προϊόντων. Για το σκοπό αυτό η Δ.Θ.Π. ανέλαβε την οικονομική δαπάνη συντήρησης του εβραϊκού κτιρίου Αλλατίνη για τις ανάγκες της εβραϊκής κοινότητας.²³ Τέλος, όσοι πυροπαθείς χρειάζονταν νοσηλεία, μπορούσαν να νοσηλευτούν δωρεάν στο δημιουργηθέν από τη Δ.Θ.Π. παράρτημα του ελληνικού ερυθρού σταυρού στο γήπεδο του Ηρακλή. Το συγκεκριμένο νοσοκομείο μπορούσε να φιλοξενήσει έως πενήντα άτομα με τα νοσήλια να καλύπτονται από τη Δ.Θ.Π.²⁴

Από τα έγγραφα που φυλάσσονται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας παρατηρείται συνεργασία μεταξύ του Δημάρχου Αγγελάκη και της Δ.Θ.Π. για τους πυροπαθείς μέσω της αλληλογραφίας των δύο φορέων. Τα σχετικά έγγραφα αφορούν στην διευθέτηση οικονομικών ζητημάτων που προέκυψαν κατά το 1918. Υπάρχουν πίνακες χωρισμένοι σε στήλες όπου αναγράφεται το είδος της δαπάνης, το μερικό και το ολικό ποσό σε δραχμές, καθώς και τα ημερομίσθια των απασχολούμενων στις εργασίες ατόμων, εργατών, μηχανικών και έκτακτων υπαλλήλων.²⁵

Η Δ.Θ.Π. μερίμνησε ιδιαίτερος για τους ιερείς και το προσωπικό της Μητρόπολης αποστέλλοντας ξεχωριστά κουπόνια τροφίμων τα οποία είχαν συγκεκριμένη ημερομηνία εξαργύρωσης στο Πρατήριο τροφίμων για να περιοριστεί ο συνωστισμός.²⁶ Σύμφωνα με τα διασωθέντα αρχεία τα δελτία προσφέρθηκαν από τον Ιανουάριο του 1918 μέχρι και τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου.²⁷ Τα δελτία του Ιανουαρίου μπορούσαν να εξαργυρωθούν στο Α' πρατήριο που έδρευε στην Εθνικής Αμύνης, ενώ τα κουπόνια των επόμενων τριών μηνών στο Β' πρατήριο, που στεγαζόταν σε ξύλινα δημοτικά παραπήγματα δίπλα στη Χωροφυλακή.²⁸ Απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η εγγραφή των ιερέων και των μελών των

²³ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φάκ.28, Έργα εγκαταστάσεως πυριπαθών, 1^{ος} λογαριασμός και πιστοποίησης προς πληρωμήν, Θεσσαλονίκη 23 Δεκεμβρίου 1917 & Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., συμβολαιογράφος Ροζάκης, αρ.2274, Εργολαβικών 4.000 δρχ., Θεσσαλονίκη 13 Δεκεμβρίου 1917

²⁴ ΙΑΙΜΘ, φάκ.ΙΔ', 18, Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολιν, αρ.πρωτ.2991, Θεσσαλονίκη 9 Νοεμβρίου 1917

²⁵ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φάκ.28, Πίναξ εμφανίων τας δαπάνας, Θεσσαλονίκη 2 Οκτωβρίου 1918

²⁶ ΙΑΙΜΘ, φάκ.ΙΔ', 18, Πυροπαθών, Α' Δημόσιον Πρατήριον προς Μητρόπολιν, αρ.294, Θεσσαλονίκη 1 Μαΐου 1918 & Α' Δημόσιον Πρατήριον προς Μητρόπολιν, αρ.284, Θεσσαλονίκη 7 Μαΐου 1918

²⁷ ΙΑΙΜΘ, φάκ.ΙΔ', 18, Πυροπαθών, Δελτία Τροφίμων Ιανουάριος 1918 & Δελτία Τροφίμων Φεβρουαρίου- Μαρτίου-Απριλίου & Δελτία Τροφίμων Μάϊος- Ιούνιος- Ιούλιος, Θεσσαλονίκη

²⁸ ΙΑΙΜΘ, φάκ.ΙΔ', 18, Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολιν, αρ.πρωτ.4593, Θεσσαλονίκη 27 Ιανουαρίου 1918

οικογενειών τους σε καταλόγους οι οποίοι περιλάμβαναν την διεύθυνση κατοικίας καθώς και το ναό στον οποίο ήταν εφημέριοι.

3.3 Δημιουργία συνοικισμών- Συνδρομή συμμάχων

Από την πρώτη στιγμή τέθηκε το ζήτημα της προσωρινής στέγασης των 80.000 περίπου αστέγων πυροπαθών, αφού σύμφωνα με τις δηλώσεις του κ. Αργυρόπουλου η πρώτη εκτίμηση έκανε λόγο για 2.500 σπίτια καταστραμμένα, αριθμός που μεγάλωσε με την ακριβή καταμέτρηση.²⁹ Για το σκοπό αυτό στήθηκαν αμέσως σκηνές στα περίχωρα της πόλης, αρκετές στα συμμαχικά στρατόπεδα, όπου και μεταφέρθηκαν οι άνθρωποι αυτοί. Σύμφωνα με την αναφορά του Πάλλη οι Άγγλοι δημιούργησαν τρεις κατασκηνώσεις για περίπου 7.000 άτομα στις περιοχές Ντουντουλάρ, Καραϊσσίν³⁰ και Καλαμαριάς, στους οποίους βρήκαν καταφύγιο ως επί το πλείστον εβραϊκές οικογένειες. Στους δύο πρώτους συνοικισμούς υπήρχαν και μερικοί μουσουλμάνοι και χριστιανοί, ενώ ο οικισμός της Καλαμαριάς ήταν αμιγώς εβραϊκός. Οι Γάλλοι από την άλλη δημιούργησαν μια κατασκήνωση στην περιοχή της Μαρτίου, χωρητικότητας 300 οικογενειών, ενώ και η «Ένωση Γαλλίδων Κυριών» για 100 οικογένειες στην περιοχή της Εθνικής Αμύνης.³¹ Σε καμιά περίπτωση η κυβέρνηση δεν επιθυμούσε τη συγκέντρωση του πυροπαθούς πληθυσμού σε ανθυγιεινά και ακατάλληλα μέρη, ούτε σε οικήματα που έμειναν σώα από τη φωτιά. Μάλιστα παραδεχόταν ότι τα αγγλικά στρατόπεδα ήταν αρτιότερα από τα υπόλοιπα.³²

Σύμφωνα με το άρθρο της 16^{ης} Αυγούστου που φιλοξενείται σε κεντρικό σημείο της εφημερίδας *Φως* ο συμμαχικός στρατός της Αγγλίας προσέφερε την αμέριστη βοήθεια και συμπαράστασή του ιδρύοντας μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα στρατόπεδα στα οποία περιμάζεψαν και στέγασαν πρόσφυγες. Ο ελληνικός λαός εξέφρασε την ευγνωμοσύνη του απέναντι στους «ξανθούς Τζόννυδες», οι οποίοι ξεπερνώντας κάθε προσδοκία

²⁹ «Δηλώσεις του κ.Αργυρόπουλου. Ουδείς ευθύνεται διά την καταστροφήν», *Φως*, Θεσσαλονίκη 16 Αυγούστου 1917,σ.2

³⁰ Ντουντουλάρ είναι η περιοχή των Διαβατών, ενώ Καραϊσσίν η Πολίχνη.

³¹ Ι.Α.Μ.,Γ.Δ.Μ., Γενική Διοίκησης Θεσσαλονίκης προς Αδοσίδη,αρ.πρωτ.7996, Θεσσαλονίκη 20 Φεβρουαρίου 1919

³² «Πώς περνούν οι στεγασθέντες εις το υπό των Άγγλων ιδρυθέν στρατόπεδον», *Φως*, Θεσσαλονίκη 16 Αυγούστου 1917,σ.1

κατασκεύασαν στερεά οικήματα και έστησαν σκηνές εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα άφθονη και θρεπτική τροφή για τους μέχρι πρότινος ευτυχισμένους ανθρώπους. Ο συγκεκριμένος συνοικισμός ήταν ο μικρότερος και περιλάμβανε κυρίως Ισραηλίτες πυροπαθείς. Ο επισκέπτης δημοσιογράφος διαπίστωνε αρχικά τη μελαγχολία που επικρατούσε με τους ανθρώπους να κάθονται στις γωνιές των παραπηγμάτων και να αναπολούν την προηγούμενη ζωή τους. Διαπίστωνε όμως και την οργάνωση και την τάξη που επικρατούσε στον συνοικισμό. Αρχικά, για να εισέλθει κανείς στο στρατόπεδο χρειαζόταν πάσο, το οποίο επιδείκνυε συχνά σε διάφορες περιστάσεις. Κανονισμοί ήταν αναρτημένοι σε τέσσερις γλώσσες: ελληνικά, αγγλικά, γαλλικά και εβραϊκά, ενώ υπήρχε καθορισμένο πρόγραμμα φαγητού και καθαριότητας. Οι Άγγλοι έδιναν μεγάλη σημασία στην καθαριότητα παρέχοντας άφθονο νερό για καθημερινό λουτρό και λειτουργία πλυντηρίων, ενώ σε καθημερινή βάση πραγματοποιούνταν απολύμανση. Ο συνοικισμός διέθετε και νοσοκομείο με τις Αγγλίδες νοσοκόμες να παρέχουν βοήθεια στους ασθενείς επιβλέποντας παράλληλα τη σίτιση και την επάρκεια του φαγητού. Ιδιαίτερη φροντίδα δινόταν στα παιδιά του συνοικισμού, τα οποία εξακολουθούσαν να παίζουν ανέμελα μη μπορώντας να αντιληφθούν τη δύσκολη κατάσταση. Μάλιστα, οι υπεύθυνοι λειτουργίας του συνοικισμού έδιναν προτεραιότητα στα παιδιά φροντίζοντας τα πολλές φορές καλύτερα και από τους ίδιους τους γονείς τους παρέχοντάς τους άφθονο γάλα και περισσότερη τροφή. Ο άρτος και το φαγητό εξασφαλιζόταν με δελτία για αποφυγή αισχροκέρδειας. Παράλληλα, όσοι από τους πληγέντες έχασαν πράγματα κατά τη μεταφορά τους με τα αυτοκίνητα, μπορούσαν να τα αναζητήσουν σε σημείο του στρατοπέδου, εφόσον γνώριζαν την πινακίδα του φορτηγού που μετέφερε τα αντικείμενά τους. Ο επισκέπτης έφευγε προβληματισμένος για την ολιγωρία και τις αντίστοιχες ενέργειες των αρμόδιων ελληνικών αρχών, οι οποίες δαπάνησαν ποσά για τη σύσταση επιτροπών χωρίς όμως να έχουν αντίστοιχο αποτέλεσμα με τους Άγγλους συμμάχους.

Άλλη «τεράστια σκηνούπολη» αποτελούσε ο συνοικισμός του Ντουντουλάρ, μια άγνωστη μέχρι πρότινος γεωγραφική περιοχή στην οποία βρήκαν καταφύγιο και περίθαλψη από Άγγλους συμμάχους χιλιάδες άστεγοι της φωτιάς του 1917. Σε μια ξερή και χωρίς δέντρα απέραντη πεδιάδα στήθηκαν σκηνές και παραπήγματα για να στεγάσουν μορφές συμπαθητικές και ταυτόχρονα άγριες. Ο Άγγλος διοικητής γιατρός, Λιττ είχε υπό την επίβλεψή του το Ντουντουλάρ, το οποίο φιλοξενούσε πάνω από 3000

άτομα.³³ Παντού επικρατούσε οργάνωση και πειθαρχία, καθαριότητα στην κουζίνα και στα λουτρά.³⁴ Στον συγκεκριμένο οικισμό εκτός από τους άγγλους βοηθούσε μια ομάδα πενήντα προσκόπων, η οποία είχε την επιστασία του συσσιτίου, της διανομής άρτου και της καθαριότητας. Επιπρόσθετα, υπήρχαν δύο νοσοκομεία, ένα για άντρες και ένα για γυναίκες, στα οποία επικρατούσε απόλυτη ησυχία και οργάνωση.

Αντίστοιχη μέριμνα έλαβαν οι γαλλικές συμμαχικές αρχές με τον ταγματάρχη Ντεναίν να ιδρύει καταυλισμό στον οποίο πρωταγωνιστικό ρόλο είχαν καθολικές καλόγριες. Στη συγκεκριμένη κατασκήνωση μπορεί να τηρούνταν αυστηρή πειθαρχία ανάλογη με αυτή που διέθεταν οι αγγλικοί οικισμοί, όμως υπήρχαν μικρά μαγαζιά και κιόσκια προσδίδοντας γραφικότητα.³⁵

Οι κατασκηνώσεις αυτές είχαν προσωρινό χαρακτήρα και σύμφωνα με τον Πάλλη θα έπρεπε να καταργηθούν μέσα σε ένα έτος, ενώ υπήρχε έκδηλη ανησυχία για τις συνθήκες διαβίωσης τον επερχόμενο χειμώνα. Εξαιτίας των χειμερινών καιρικών συνθηκών οι διαμένοντες στις σκηνές θα αντιμετώπιζαν μια δύσκολη κατάσταση.³⁶ Παρόλα αυτά γινόταν προσπάθειες εξεύρεσης στέγης με το θέμα να απασχολεί και τη βουλή με το ερώτημα που έθεσαν τρεις βουλευτές αναφορικά με τα μέχρι στιγμής ληφθέντα μέτρα για τους άστεγους και την στέγάσή τους.³⁷

3.4 Μόνιμοι συνοικισμοί

Τοποθεσία για δημιουργία μόνιμου συνοικισμού αποτέλεσε η περιοχή της Τούμπας, μια καινούρια συνοικία η οποία κτίστηκε από τις ελληνικές αρχές για τους πρόσφυγες των υπόδουλων περιοχών και αναγκάστηκε να στεγάσει και έναν αριθμό πυροπαθών. Η αυτοψία του δημοσιογράφου του *Φωτός* έκανε λόγο για την εγκατάσταση των παθόντων σε 50 καινούρια και μονώροφα σπίτια, ενώ στο συνοικισμό υπήρχε δίκτυο ύδρευσης και αποχέτευσης. Όλα έγιναν με μεγάλη επιμέλεια με τους αρμοδίους

³³ Θεολογίτης, «Ο συνοικισμός του Ντουντουλάρ, Το έργο της αγγλικής περιθάλψεως», *Φως*, Θεσσαλονίκη 22 Αυγούστου 1917, σ.1

³⁴ «Ο συνοικισμός του Ντουντουλάρ, Τα νοσοκομεία- Το έργο των Ελληνίδων Κυριών», *Φως*, Θεσσαλονίκη 23 Αυγούστου 1917, σ.1 (συνέχεια του άρθρου του προηγούμενου φύλλου)

³⁵ Ι.Α.Μ.,Γ.Δ.Μ.,φάκ.28, Πάλλης προς Αδοσίδη, αρ.πρωτ.7996, Θεσσαλονίκη 20 Φεβρουαρίου 1919

³⁶ «Κατασκηνώσεις», *Φως*, 15 Νοεμβρίου 1917, σ.1

³⁷ «Η χθεςινή Βουλή. Οι πυρπαθείς της Θεσσαλονίκης», *Εφημερίς των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 13 Δεκεμβρίου 1918, σ.2

να ξεπερνούν για μια ακόμα φορά κάθε προσδοκία. Βέβαια, ο αριθμός των σπιτιών ήταν αρκετά μικρός για την εξυπηρέτηση των πυροπαθών με αποτέλεσμα να ενισχυθεί με σκηνές από τις οποίες όμως απουσίαζαν οι ψάθες. Το αποτέλεσμα ήταν ο κόσμος να κοιμάται απευθείας πάνω στο χώμα εκτεθειμένος στην υγρασία. Βέβαια, οι αρμόδιοι φορείς ενήργησαν για την παραλαβή 1000 ψαθών από ιδιώτη της Χαλκιδικής. Υπήρχε μέριμνα για καθημερινή παρουσία γιατρού, για χορήγηση δωρεάν φαρμάκων σε περίπτωση ανάγκης, ενώ ο οικισμός διέθετε δίκτυο υπονόμων υδραγωγείο. Τον συγκεκριμένο οικισμό επισκεπτόταν και η μητέρα του Αργυρόπουλου προκειμένου να συνεισφέρει διανέμοντας άρτο.³⁸

Η Ισραηλιτική κοινότητα μερίμνησε για τους δικούς της αστέγους πυροπαθείς δημιουργώντας οικισμούς κυρίως στην ανατολική πλευρά της πόλης και συγκεκριμένα στην περιοχή της Ανάληψης (Κάραγατς), του Ευκλείδη και του Ναυάρχου Βότση. Για τον ίδιο σκοπό αγόρασε πενήντα οικόπεδα στην περιοχή «Υφανέτ» της Τούμπας, όπου σύστησε έναν συνοικισμό που έμεινε γνωστός ως συνοικισμός «151» από το όνομα του ιταλικού συμμαχικού νοσοκομείου που υπήρχε εκεί. Δυτικά, υπήρχε μόνο ένας οικισμός κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό.³⁹

3.5 Έρανοι

Εκτός από την οργανωμένη κρατική προσπάθεια περίθαλψης των Θεσσαλονικέων που επλήγησαν από την καταστροφική φωτιά του Αυγούστου σχηματίστηκαν και επιτροπές επιφορτισμένες με την διεξαγωγή εράνων προκειμένου να συγκεντρωθούν χρήματα, ιματισμός και οποιαδήποτε βοήθεια.⁴⁰ Τρεις ήταν οι επιτροπές που δημιουργήθηκαν με Βασιλικά Διατάγματα. Πρώτος ιδρύθηκε ο σύλλογος Κυριών (11-8-1917), στον οποίο παραχωρήθηκε άδεια ίδρυσης υποεπιτροπών με σκοπό την συγκέντρωση από όλη την Ελλάδα χρηματικών ποσών, ιματισμού και σκευών που θα χρησιμοποιούνταν στα συσσίτια για τα θύματα της πυρκαγιάς. Ακολούθησε στις 16

³⁸Θεολογίτης, «Ο συνοικισμός της Τούμπας-Η περίθαλψις των παθόντων», *Φως*, Θεσσαλονίκη 17 Αυγούστου 1917,σ.1 & «Χώ της πόλης», *Φως*, 21 Αυγούστου 1917,σ.1

³⁹ Χεκίμογλου, Πίσω από το Μπέη Χαμάμ: Η σαγήνη μιας κατεστραμμένης τάξης,1917-1924,*Θεσσαλονικέων πόλις*,τχ.59,Θεσσαλονίκη 1917,σ.22-29 & Ρένα Μόλχο, «Η αναγέννηση» στο: *Θεσσαλονίκη,1850-1918, «Η πόλη των Εβραίων» και η αφύπνιση των Βαλκανίων*, Εκάτη, Αθήνα 1994,σ.73

⁴⁰ «Ενέργεια εράνων εις Αθήνας και Λονδίνον», *Φως*, Θεσσαλονίκη 15 Αυγούστου 1917,σ. 2

Αυγούστου 1917 η σύσταση Κεντρικής Επιτροπής Αθηνών με μέλη τον πρόεδρο της Ιεράς Συνόδου, τους δημάρχους Αθηνών και Πειραιά καθώς και των διοικητών ελληνικών τραπεζών με σκοπό τη συλλογή εράνων για την περίθαλψη των θυμάτων της πυρκαγιάς. Τέλος, ανατέθηκε η άδεια συλλογής και διάθεσης εράνων σε μια Κεντρική επιτροπή με έδρα τη Θεσσαλονίκη και πρόεδρο τον κυβερνητικό αντιπρόσωπο Αργυρόπουλο. Τα υπόλοιπα μέλη ήταν ο δήμαρχος Αγγελάκης, ο Νομάρχης ενώ συμμετείχαν και οι θρησκευτικοί ηγέτες των τριών κοινοτήτων, Μητροπολίτης, Αρχιεραβίνος και Μουφτής. Η συγκεκριμένη επιτροπή είχε διάρκεια δράσης από την ημέρα της ίδρυσής της, 6-9-1917 μέχρι και 31-3-1918.⁴¹ Καλούσε τους κατοίκους της Θεσσαλονίκης και των περιχώρων να βοηθήσουν στέλνοντας τις δωρεές τους είτε απευθείας στον ταμία της επιτροπής, Πάλλη, είτε στις υποεπιτροπές κάθε επαρχίας.⁴²

Και οι τρεις επιτροπές είχαν δικαίωμα δημιουργίας υποεπιτροπών. Μάλιστα, ο Βασιλιάς ήταν ο πρώτος που προσέφερε το ποσό των 20.000 δρχ. στην επιτροπή των Αθηνών, ενώ ο αθηναϊκός σύλλογος «Οι Τρεις Ιεράρχες» δημιούργησε κατάλογο για εισφορές σε είδος και σε χρήματα.⁴³ Και οι μοναχοί της Κοινότητας του Αγίου Όρους αποφάσισαν να συμμετάσχουν στις δύσκολες στιγμές που περνούσε ο λαός της Θεσσαλονίκης προσφέροντας από το υστέρημά τους στο σύνολο των μοναστηριών το ποσό των 7140 δρχ. Το ποσό παραδόθηκε στον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γεννάδιο για να το διαχειριστεί αναλόγως.⁴⁴

Σύμφωνα με τα δύο πρακτικά που φυλάσσονται στο ιστορικό αρχείο της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης η πρώτη συνεδρίαση της Επιτροπής Θεσσαλονίκης έλαβε χώρα στις 4 Οκτωβρίου 1917 και η δεύτερη 10 ημέρες αργότερα παρουσία του Νομάρχη Μεταξά, του δημάρχου Θεσσαλονίκης, του επισκόπου Γενναδίου που αντικαθιστούσε τον μητροπολίτη, του αρχαραββίνου Ναϊρ, του μουφτή Αχμέτ και των δημοτικών συμβούλων. Επίσης, συμμετείχαν αντιπρόσωποι του εργατικού κέντρου και ξένοι πρόξενοι. Ο Αργυρόπουλος, αντιπρόσωπος της Κυβέρνησης και ταυτόχρονα πρόεδρος της Επιτροπής, αφού ενημερώθηκε λεπτομερώς από τον Πάλλη για τις μέχρι τότε

⁴¹ «Διά τα θύματα της Θεσσαλονίκης», *Γρηγόριος Παλαμάς*, τμ.Α, Θεσσαλονίκη 1917,σ.591-592

⁴² «Εκκλησις υπέρ πυριπαθών», *Φως*, Θεσσαλονίκη 21 Οκτωβρίου 1917,σ.2

⁴³ «Υπέρ των πυριπαθών της Θεσσαλονίκης», *Γρηγόριος Παλαμάς*, τμ. Α, Θεσσαλονίκη 1917,σ.639

⁴⁴ «Δωρεά Αγιορειτών», *Γρηγόριος Παλαμάς*, τμ. Α, Θεσσαλονίκη 1917,σ.858 & «Υπέρ των πυριπαθών»,*Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 25 Νοεμβρίου 1917

ενέργειες της Δ.Θ.Π, έθεσε ως σκοπό της επιτροπής τη γενική επίβλεψη της πορείας της περίθαλψης. Φυσικά, οι ενέργειες καθορίζονταν από το Β.Δ., με δυνατότητα αυτόβουλης δράσης, ενώ υπήρξε και στενή συνεργασία με τη Διεύθυνση Θυμάτων Πυρκαγιάς. Για αυτό το λόγο προτάθηκε η διαχείριση των χρημάτων να ανατεθεί στον Πάλλη, διευθυντή της Δ.Π.Θ. Τέλος, ο Αργυρόπουλος πρότεινε την ίδρυση πενταμελούς υποεπιτροπής με συγκεκριμένες αρμοδιότητες. Θέμα της συνεδρίασης αποτέλεσε και η εισήγηση του Ισραηλίτη δημοτικού συμβούλου Μπεναρόγια αναφορικά με την αύξηση της μερίδας του άρτου, ως ανακουφιστικού μέτρου υπέρ των παθόντων. Απόφαση δεν πάρθηκε καθώς σύμφωνα με τον πρόεδρο της επιτροπής η συγκεκριμένη ρύθμιση αφορούσε όλους γενικά τους πολίτες.⁴⁵

Ο «Πατριωτικός Σύνδεσμος Ελληνίδων Κυριών» είχε ως αρμοδιότητα τη συλλογή και διανομή προϊόντων ιματισμού και σκεπασμάτων. Επρόκειτο για ένα δραστήριο σύλλογο που καθημερινά συνεδρίαζε λαμβάνοντας αποφάσεις για τη δράση του. Η διαδικασία ξεκίνησε από την ενορία του Αγ. Αθανασίου, ενώ οι άποροι πυροπαθείς θα προμηθεύονταν τα διάφορα είδη από τις αποθήκες της Εθνικής Αμύνης.⁴⁶ Ο έλεγχος των δικαιούχων γινόταν από μια επταμελή επιτροπή. Άλλη επιτροπή γυναικών ανέλαβε τη συνοικία της Αγ.Τριάδας. Επιπρόσθετα, από τα μέσα Δεκεμβρίου ξεκίνησε και η «παροχή γάλακτος και γαλακτούχου άλευρου στους πυροπαθείς» όπως πληροφορεί ο Πάλλης με έγγραφό του την Μητρόπολη. Αρμοδιότητα για τη συγκεκριμένη διανομή είχε ο ίδιος σύνδεσμος, ο οποίος επέλεξε δύο σημεία της πόλης για την καλύτερη εξυπηρέτηση των κατοίκων. Το ένα σημείο ήταν στο κέντρο της πόλης, στην οδό Αγίας Σοφίας, όπου η διανομή γινόταν μεσημεριανές ώρες, ενώ η δεύτερη διανομή πραγματοποιούνταν πρωινές ώρες στον αύλειο χώρο της εκκλησίας της Αγίας Τριάδος στην ομώνυμη συνοικία της πόλης. Δικαιούχοι γάλακτος ήταν οι μητέρες, τα παιδιά, οι ασθενείς και οι ηλικιωμένοι, οι οποίοι έπρεπε να είναι εφοδιασμένοι με σημείωμα της επιτροπής και των ιατρών.⁴⁷ Τέλος, οι κυρίες του Πατριωτικού Συνδέσμου ήταν

⁴⁵ ΙΑΙΜΘ, φάκ.ΙΔ', 18 Πυροπαθών, Πρακτικόν, Θεσσαλονίκη 4 Οκτωβρίου 1917 & Πρακτικόν, Θεσσαλονίκη 14 Οκτωβρίου 1917

⁴⁶ «Η περίθαλψις των θυμάτων της πυρκαϊάς. Η διανομή ενδυμάτων», *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 28 Σεπτεμβρίου 1917, σ.2 & «Αι Ελληνίδες υπέρ των πυρπαθών», *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 5 Οκτωβρίου 1917, σ.2 & «Η διανομή ειδών εις τους πυροπαθείς», *Φως*, Θεσσαλονίκη 18 Οκτωβρίου 1917,σ.2

⁴⁷ ΙΑΙΜΘ,φάκ.ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολιν,αρ.πρωτ.3849, Θεσσαλονίκη 15 Δεκεμβρίου 1917 & Έγγραφο 5, Παράρτημα 2,σ.82

επιφορτισμένες με τη διανομή των κλαπέντων αντικειμένων στο χώρο της Νέας Σκηής.⁴⁸

Ο Πατριωτικός Σύνδεσμος Ελληνίδων Κυριών ήταν τόσο δραστήριος που διοργάνωσε φιλανθρωπική εκδήλωση στις 17 Σεπτεμβρίου 1917 στην αίθουσα του Λευκού Πύργου, η οποία στολίστηκε με τις σημαίες των πλοίων «Υδρα» και «Πατρίς». Στην αίθουσα υπήρχαν περίπτερα με παραδοσιακά είδη από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, τα οποία διατίθονταν προς πώληση. Όλα ήταν τόσο θελκτικά που δύσκολα σε άφηναν ασυγκίνητο. Σκοπελίτικα και αγιορείτικα προϊόντα, εργόχειρα, εκλεκτά τσιγάρα ήταν μερικά μόνο από τα εκθέματα, ενώ πωλούνταν και χειροποίητα αγγλικά προϊόντα. Την εποπτεία της εκδήλωσης είχε η κυρία Ζυμβρακάκη, η οποία φρόντισε για την περιποίηση των καλεσμένων με ένα πλούσιο μπουφέ με την παράλληλη λειτουργία κυλικείου από το ξακουσμένο καφέ «Φλόκα». Η προσέλευση του κόσμου ήταν τέτοια που με δυσκολία μπορούσε κανείς να περπατήσει στους διαδρόμους. Η εκδήλωση έκλεισε με παραδοσιακούς χορούς από όλα τα μέρη της Ελλάδας. Οι διοργανώτριες, ούσες περήφανες για τις εισπράξεις, θέλησαν να ευχαριστήσουν μέσω του Τύπου όλους όσους βοήθησαν στην επιτυχία της εκδήλωσης.⁴⁹

3.6 Φιλάνθρωπη ιδιωτική πρωτοβουλία

Φιλανθρωπική δράση ανέλαβαν και μεμονωμένοι ιδιώτες. Όλες οι εφημερίδες απευθύνονταν στους κατοίκους της πρωτεύουσας και της επαρχίας να συνδράμουν στους παθόντες Θεσσαλονικείς. Κυρίως απευθύνονταν σε πλούσιους, οι οποίοι θα διέθεταν χρηματικά ποσά ικανοποιητικά.⁵⁰ Ελληνίδες κυρίες χωρίς υπεροψία επισκέπτονταν τους συνοικισμούς προσφέροντας είδη πρώτης ανάγκης και προσπαθώντας να απαλύνουν έστω και προσωρινά τη δυστυχία των πυροπαθών. Ανάμεσά τους βρισκόταν και η μητέρα του αντιπροσώπου της Κυβέρνησης κ. Αργυροπούλου που επιστατούσε και διένεμε άρτο στο συνοικισμό της Τούμπας.⁵¹ Παράλληλα, πολλοί αριστοκράτες

⁴⁸ Η εκποίηση των αδέσποτων αντικειμένων», *Φως*, Θεσσαλονίκη 14 Οκτωβρίου 1917,σ.2

⁴⁹ «Η χθεσινή εορτή των Ελληνίδων Κυριών εις τον Λευκόν Πύργον», *Φως*, Θεσσαλονίκη 18 Σεπτεμβρίου 1917,σ.2 & «Ευχαριστήριο του Πατριωτικού Συνδέσμου», *Φως*, Θεσσαλονίκη 21 Σεπτεμβρίου 1917,σ.2

⁵⁰ «Εκκλήσεις υπέρ των παθόντων», *Φως*, Θεσσαλονίκη 1 Σεπτεμβρίου 1917.σ2

⁵¹ «Ο συνοικισμός του Ντουντουλάρ», *Φως*, Θεσσαλονίκη 23 Αυγούστου 1917.σ1

φρόντισαν για τον ιματισμό των ταλαιπωρημένων ανθρώπων. Επίσης, μεμονωμένοι Έλληνες της ομογένειας προσέφεραν χρηματικά ποσά. Ένας θεσσαλονικιός από την Ελβετία, ο Χατζηγιάζαρος⁵² ενίσχυσε με 2.000 φράγκα τη κεντρική επιτροπή περίθαλψης, ο Ζαρίφης από τη Μασσαλία με 10.000 φράγκα⁵³ και ο ναύαρχος Κουντουριώτης με 500 δραχμές.⁵⁴ Οι αξιωματικοί του θωρηκτού «Υδρα» κατέθεσαν στον Αργυρόπουλο 175 δραχμές, καθώς και ο Νομάρχης Πέλλας Μεταξάς προσωπική εισφορά 2.000 δραχμών με την ελπίδα ότι η πόλη θα ξαναγίνει η «βασίλισσα του Αιγαίου» μετά την ανοικοδόμησή της.⁵⁵ Επίσης, 700 δραχμές διατέθηκαν από την 156^η Μεραρχία ποσό που συγκεντρώθηκε από γιορτή της Μεραρχίας, καθώς και ο επαγγελματικός κλάδος των λαχανοπωλών ενίσχυσε με 2.500 δραχμές τους παθόντες και με 1.200 δραχμές τους προσκόπους για την πολύτιμη δράση τους μετά την πυρκαγιά. Τέλος, υπήρξαν πολλοί που προσέφεραν από το υστέρημά τους διάφορα ποσά, Θεσσαλονικείς και κάτοικοι των χωριών της Χαλκιδικής.⁵⁶ Ο τραπεζίτης Εφέσιος κατέθεσε στην Λαϊκή Τράπεζα 10.000 δρχ. για τον ίδιο σκοπό παράλληλα με την Εθνική Τράπεζα, η οποία αφιέρωσε 100.000 δρχ. υπέρ των Θεσσαλονικέων.⁵⁷

Επιπρόσθετα, πραγματοποιήθηκαν συναυλίες και θεατρικές παραστάσεις, τα έσοδα των οποίων διατέθηκαν στους πυροπαθείς.⁵⁸ Ο κινηματογράφος «Παλλάς» ξεκίνησε σειρά παραστάσεων φιλανθρωπικού χαρακτήρα. Αξίζει να αναφέρουμε τον καταξιωμένο μουσικό Λουλούδα⁵⁹ που με τη συναυλία του έλπιζε να συγκεντρώσει αρκετά σημαντικό ποσό για τους συμπολίτες του, ενώ και ο ναύαρχος Κουντουριώτης διοργάνωσε για τον ίδιο σκοπό καλλιτεχνική θεατρική εσπερίδα στο θέατρο «Διονύσια».⁶⁰ Το παράδειγμα του Κουντουριώτη ακολούθησαν και οι Τροχιοδρομικοί υπάλληλοι, ο σύλλογος των

⁵² «Ο κ. Χατζηγιάζαρος διά τους παθόντας», *Φως*, Θεσσαλονίκη 14 Αυγούστου 1917

⁵³ «Έρανοι υπέρ των παθόντων», *Φως*, Θεσσαλονίκη 6 Σεπτεμβρίου 1917

⁵⁴ «Επί του πιεστηρίου», *Φως*, Θεσσαλονίκη 21 Αυγούστου 1917, σ.2

⁵⁵ «Οι αξιωματικοί της «Υδρας» υπέρ των παθόντων», *Φως*, Θεσσαλονίκη 4 Σεπτεμβρίου 1917 & «Ο Νομάρχης Μεταξάς διά την συμφοράν», *Φως*, Θεσσαλονίκη 5 Σεπτεμβρίου 1917

⁵⁶ «Υπέρ των παθόντων», *Φως*, Θεσσαλονίκη 10 Σεπτεμβρίου 1917 & «Προσφοραί υπέρ των παθόντων», *Φως*, Θεσσαλονίκη 14 Σεπτεμβρίου 1917, σ.1

⁵⁷ «Υπέρ των θυμάτων», *Φως*, Θεσσαλονίκη, 7 Σεπτεμβρίου 1917, σ.2

⁵⁸ «Παραστάσεις διά τους παθόντας», *Φως*, Θεσσαλονίκη 15 Αυγούστου 1917, σ.2

⁵⁹ «Ο κ. Λουλούδας», *Φως*, Θεσσαλονίκη 19 Αυγούστου 1917, σ.1

⁶⁰ «Η πυρκαϊά της Θεσσαλονίκης. Επιτροπαί Εράνων», *Αθήναι*, Αθήνα 13 Αυγούστου 1917, σ.1

οποίων έδινε παραστάσεις στο θέατρο «Πάνθεον». Επίσης, ένα μέρος από τις εισπράξεις του θεάτρου «Νέα Σκηνή» διατέθηκαν προς τους πυροπαθείς.⁶¹

3.7. Οικονομική βοήθεια από το εξωτερικό

Εκτός από τη βοήθεια των Συμμάχων που βρίσκονταν στη Θεσσαλονίκη εκείνο το διάστημα πολύτιμη συνδρομή υπήρξε και από το εξωτερικό.⁶² Όπως ενημέρωνε η εφημερίδα *Φως* ο στρατηγός Σαρράιγ ανακοίνωσε στο δήμαρχο Αγγελάκη την προσφορά από την Γαλλική κυβέρνηση 100.000 φράγκων προς την Ισραηλιτική κοινότητα, και από 10.000 φράγκων για την μουσουλμανική και την χριστιανική.⁶³ Επιπρόσθετα από τηλεγράφημα του γάλλου αντιπροσώπου του δημοτικού συμβουλίου του Παρισιού προς το δήμαρχο Θεσσαλονίκης μαθαίνουμε πως ο δήμος του Παρισιού αποφάσισε να προσφέρει 30.000 φράγκα διαπνεόμενος από αισθήματα συμπάθειας προς τους θεσσαλονικείς.⁶⁴ Λίγες μέρες αργότερα στις 5 Σεπτεμβρίου ο πρόξενος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη Γκραγέ έδωσε στον Αγγελάκη το γραμμάτιο με το παραπάνω ποσό.⁶⁵

Αντίστοιχα, έρανοι διεξάγονταν και σε πόλεις της Αγγλίας με τη συνεργασία των άγγλων δημάρχων και της εκεί μητρόπολης.⁶⁶ Μόνο από το Λονδίνο συγκεντρώθηκαν 100.000 λίρες αγγλίας, ενώ και ο οίκος Ρότσιλντ συναισθανόμενος τη δυσκολία της κατάστασης και θεωρώντας ότι η σύσταση επιτροπών θα καθυστερήσει χορήγησε 1.000 λίρες προς όλους τους πρόσφυγες. Το ποσό βέβαια δεν κατανεμήθηκε ισάξια στις τρεις κοινότητες αλλά από το συνολικό ποσό 700 λίρες διατέθηκαν για τους εβραίους, 200 για τους έλληνες και 100 για τους μουσουλμάνους.⁶⁷ Ο αρχιρραβίνος του Λονδίνου παρέδωσε στον αρχιρραβίνο της Θεσσαλονίκης 12.375 δρχ.⁶⁸ Προσωπική χρηματική προσφορά 10 λιρών πραγματοποιήθηκε και από τον πρώην πρεσβευτή της Αγγλίας στην

⁶¹ «Νέα σκηνή», *Φως*, Θεσσαλονίκη 18 Σεπτεμβρίου 1917,σ.1 «Η παράσταση της Αλληλοβοήθειας», *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 16 Νοεμβρίου 1917,σ.1

⁶² «Διά τα θύματα της Θεσσαλονίκης», *Γρηγόριος Παλαμάς*, τμ.Α, Θεσσαλονίκη 1917,σ.591

⁶³ «Η γαλλική κυβέρνηση δια τους παθόντας», *Φως*, Θεσσαλονίκη 14 Αυγούστου 1917,σ.2

⁶⁴ «Ο Δήμος Παρισίων δια την συμφοράν μας», *Φως*, Θεσσαλονίκη 29 Αυγούστου 1917

⁶⁵ «Ο έρανος του δήμου Παρισίων», *Φως*, Θεσσαλονίκη 6 Σεπτεμβρίου 1917

⁶⁶ «Ο εν Λονδίνω έρανος δια την Θεσσαλονίκη», *Φως*, Θεσσαλονίκη 26 Αυγούστου 1917,σ.2

⁶⁷ «Η δωρεά του οίκου Ρότσιλντ», *Φως*, Θεσσαλονίκη 24 Αυγούστου 1917,σ.2

⁶⁸ «Έρανοι υπέρ των παθόντων», *Φως*, Θεσσαλονίκη 6 Σεπτεμβρίου 1917,σ.1

επαναστατική κυβέρνηση του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, λόρδο Γκράβελ.⁶⁹ Το περιοδικό *Γρηγόριος Παλαμάς* πληροφορούσε τους αναγνώστες του ότι και η βασιλική ατμοπλοία της Ολλανδίας απέστειλε 1707 δρχ. για πυροπαθείς στον επίσκοπο Γεννάδιο ως πρόεδρο της ελληνικής κοινότητας.⁷⁰

Έρανος διεξαγόταν και στην Αίγυπτο από την ελληνική κοινότητα, η οποία κατάφερε να συγκεντρώσει το πολύ σημαντικό βοήθημα των 1.000.000 δραχμών με τον έρανο να διεξάγεται ακόμα σύμφωνα με το δημοσιογράφο του *Φωτός*. Μάλιστα, ο έλληνας διπλωμάτης Σαχτούρης ενημέρωσε τον Πάλλη για αποστολή εκτός από χρήματα και δεμάτων με ενδύματα καθώς και κιβωτίων συμπυκνωμένου γάλακτος.⁷¹ Για το ίδιο ζήτημα η *Μακεδονία* σε άρθρο της την 1^η Οκτωβρίου 1917 ενημέρωνε για την αποστολή συγκεκριμένων ποσοτήτων σε είδη ρουχισμού και υποδημάτων.⁷²

⁶⁹ «Προσφορά υπέρ των παθόντων», *Φως*, Θεσσαλονίκη 14 Σεπτεμβρίου 1917,σ.1

⁷⁰ «Η Ολλανδική βασιλική ατμοπλοία υπέρ των πυριπαθών», *Γρηγόριος Παλαμάς*, τμ.Α, Θεσσαλονίκη 1917,σ.687

⁷¹ «Μέγας έρανος υπέρ των παθόντων υπό των Ελλήνων της Αιγύπτου», *Φως*, Θεσσαλονίκη 28 Αυγούστου 1917,σ.2 & «Αποστολή ειδών προς τους παθόντας», *Φως*, Θεσσαλονίκη 28 Σεπτεμβρίου 1917,σ.1

⁷² «Η Αίγυπτος δια τα θύματα. Τα κομιζόμενα είδη», *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1 Οκτωβρίου 1917,σ.2

Κεφάλαιο 4

Αντιμετώπιση των πυροπαθών μέσα από τα πρακτικά συνεδριάσεων του Δ.Σ. του Δήμου Θεσσαλονίκης

Αμέσως όμως ενήργησε και η δημοτική αρχή της πόλης με δήμαρχο τον Κωνσταντίνο Αγγελάκη για την περίθαλψη των άστεγων πυροπαθών. Η πρώτη συνεδρίαση του δημοτικού συμβουλίου μετά την πυρκαγιά πραγματοποιήθηκε στις 7-8-1917 όπου συναντήθηκαν εκτάκτως λόγω της κατάστασης στην οικία του δημάρχου. Παρόντες ήταν όλα τα μέλη του συμβουλίου. Σε αυτή και στην αμέσως επόμενη συνεδρίαση αποκλειστικό θέμα αποτέλεσε η πυρκαγιά που ακόμα δεν είχε σβήσει τελείως, ενώ από την τρίτη συνεδρίαση και μετά συζητήθηκαν και άλλα ζητήματα. Κυριάρχησαν όμως όσα σχετίζονταν με τους πυροπαθείς.

Το πρώτο θέμα της συνεδρίασης αφορούσε τη ψήφιση πίστωσης 500.000 δραχμών για την περίθαλψη των παθόντων από την φωτιά μετά από εισήγηση του δημάρχου, επειδή επρόκειτο για μείζον ζήτημα. Μάλιστα, για τον σκοπό αυτό θα καταρτιζόνταν επιτροπή που θα διαχειριζόταν το ποσό μαζί με το δήμαρχο, ενώ δημιουργήθηκε και ξεχωριστή δαπάνη από ειδικό κεφάλαιο του δημοτικού προϋπολογισμού του ίδιου έτους με τίτλο « Περίθαλψις των εκ της μεγάλης πυρκαγιάς της πόλεως Θεσσαλονίκης παθόντων». Στην ίδια συνεδρίαση συζητήθηκε και εγκρίθηκε η σύναψη δημοτικού δανείου 1.000.000 δραχμών για την περίθαλψη όλων των παθόντων. Παράλληλα τα μέλη του συμβουλίου θα καθόριζαν σε επόμενη συζήτηση τους όρους σύναψης του δανείου.¹

Η αμέσως επόμενη σύσκεψη του Δημοτικού συμβουλίου έλαβε χώρα τρεις μέρες αργότερα, στις 10 Αυγούστου. Αρχικά, αποφασίστηκε η σύσταση εξαμελούς επιτροπής επιφορτισμένης με τη διανομή βοηθημάτων προς τους συμπολίτες που βρίσκονται σε ανάγκη. Η επιτροπή θα αποτελούνταν από τους δημοτικούς συμβούλους Μόλχο, Αβδουραχμούν εφέντη, Καρβουνίδα, Μάνο, Κύρτση και Ρούμπουπα με πρόεδρο τον δήμαρχο και με αρμοδιότητα τη διανομή των 500.000 δραχμών που ορίστηκαν ως ποσό βοήθειας στην προηγούμενη συνεδρίαση. Στη συνέχεια το δημοτικό συμβούλιο εξουσιοδότησε την επιτροπή για τη λήψη αποφάσεων. Στο συγκεκριμένο πρακτικό

¹ Δημοτικό Αρχείο Δήμου Θεσσαλονίκης, 1917, *Πρακτικά συνεδρίασεως δημοτικού συμβουλίου*, Συνεδριάσεις 31^η, 7/8/1917 & *Βιβλίο πράξεων συνεδρίασεως Δημοτικού Συμβουλίου*, απόφαση 166 & Έγγραφο 4, Παράρτημα 2,σ.81

προστέθηκε και ένα τρίτο μέρος για την ανέγερση παραπηγμάτων προκειμένου να στεγαστούν οι πυροπαθείς.²

Το θέμα της ανέγερσης οικημάτων και παραπηγμάτων απασχόλησε και το επόμενο συμβούλιο του Δήμου στις αρχές Σεπτεμβρίου. Χωρίς χρήματα όμως δεν μπορούσαν ξεκινήσουν οι απαραίτητες εργασίες. Από την άλλη τα χρήματα από τα τακτικά έσοδα του δήμου δεν αρκούσαν, για αυτό προτάθηκε δάνειο ύψους 3.000.000 δραχμών είτε με το Δημόσιο είτε με Τράπεζες, τη στιγμή που ο προϋπολογισμός του Δήμου ήταν ήδη ελλειμματικός. Έτσι, το Δ.Σ. αποφάσισε την εξουσιοδότηση του δημάρχου για σύναψη δανείου με τους ευνοϊκότερους όρους για τον Δήμο. Επίσης, αποφασίστηκε να ακυρωθούν ορισμένες πιστώσεις ύψους 504.000 δρχ. μεταφέροντας το ποσό αυτό στο αποθεματικό ταμείο. Οι πιστώσεις που ακυρώθηκαν αφορούσαν την κατασκευή Φθυσιατρείου και την κατασκευή της πλατείας του Λευκού Πύργου.

Τέλος, το συμβούλιο έπρεπε να μεριμνήσει για την κατάρτιση επιτροπών προκειμένου να επιτάξουν οικήματα και καταλύματα για την στέγαση των πυροπαθών κατ' εντολή του Αντιπροέδρου της Κυβέρνησης. Σύμφωνα με το διάταγμα κάθε επιτροπή θα δραστηριοποιούνταν σε συγκεκριμένη περιοχή, ενώ υπήρχε χρονικός περιορισμός μόλις 10 ημερών για την αποστολή των πινάκων επίταξης εξαιτίας της κρισιμότητας της κατάστασης. Επίσης, άλλη επιτροπή θα ειδοποιούσε τους ιδιοκτήτες των οικημάτων ότι δεν θα μπορούσαν πλέον να διαθέτουν τα καταλύματά τους σε άλλους, φροντίζοντας μάλιστα να αναρτήσουν τη συγκεκριμένη εντολή έξω από τα οικήματα.

Ο δήμος επίσης έκρινε ότι σε τόσο δύσκολες περιστάσεις δεν θα ήταν ηθικό και δίκαιο να απαιτήσει την πληρωμή του φόρου πεζοδρομίων και καθισμάτων από τους ιδιοκτήτες των καφενείων που καταστράφηκαν από τη φωτιά. Δικαιολογούνταν λοιπόν η απαλλαγή από την καταβολή του δημοτικού δικαιώματος, επειδή οι ιδιοκτήτες χρειάζονταν σημαντικά ποσά προκειμένου να τα καταστήσουν ξανά λειτουργικά.³

Στην αμέσως επόμενη σύγκληση της δημοτικής αρχής τέθηκε το ζήτημα της περισυλλογής των δέντρων από τις καμένες περιοχές της πόλης και η διάθεσή τους ως

² Δημοτικό Αρχείο Δ.Θ., ό.π., Συνεδριάσεις 32^{ης}, 10/8/1917

³ Δημοτικό αρχείο, ό.π., Συνεδριάσεις 33^{ης}, 2/9/1917

καύσιμη ύλη. Ο δήμαρχος κ. Αγγελάκης πρότεινε τα συνεργεία του δήμου να συλλέξουν τα δέντρα και να εφοδιάσουν με αυτή την καύσιμη ύλη το δημαρχείο και το δημοτικό νοσοκομείο. Μείζον ζήτημα αποτελούσε η οργάνωση και ο εκσυγχρονισμός της πυροσβεστικής υπηρεσίας προκειμένου να είναι αποτελεσματική στο μέλλον. Για να επιτευχθεί αυτό απαιτούνταν η στελέχωσή της με κατάλληλο ειδικευμένο προσωπικό από μηχανικούς και αξιωματικούς καθώς και ο εξοπλισμός της με τον απαραίτητο αριθμό σύγχρονων αντλιών πυρόσβεσης.⁴

Στη συνεδρίαση της 29^{ης} Σεπτεμβρίου αποφασίστηκε να παραχωρηθεί με ενοίκιο χώρος που ανήκει στο Δήμο Θεσσαλονίκης σε ένα πυροπαθή προκειμένου να κτίσει υπαίθριο θέατρο. Τα έσοδα από τα ενοίκια θα αξιοποιούνταν για την συντήρηση 15 οικογενειών πυροπαθών,⁵ ενώ συνειδητοποιώντας ο δήμος ότι τα χρήματα που ήδη πιστώθηκαν δεν ήταν επαρκή, ψήφισε την πίστωση συμπληρωματικού ποσού 25.000 δρχ. ως μικροβοηθήματα προς τους δυστυχισμένους ανθρώπους. Επιπρόσθετα, η φωτιά οδήγησε περίπου 400 ηλικιωμένους στο να αναζητήσουν καταφύγιο στο δημοτικό νοσοκομείο της πόλης, ηλικιωμένοι οι οποίοι αντιμετώπιζαν και ανίατες ασθένειες. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος το θέμα συζητήθηκε από το δημοτικό συμβούλιο και πάρθηκε η απόφαση να στεγαστούν σε ξεχωριστό κτιριακό συγκρότημα (πρόταση αρκετά κοστοβόρα), προκειμένου να μη βρεθούν οι άνθρωποι αυτοί στο δρόμο.⁶ Όμως, επειδή οι περισσότεροι γέροντες ασθενείς ήταν Εβραίοι, ο Δήμαρχος εισηγήθηκε την εφάπαξ χορήγηση χρημάτων στην Ισραηλιτική κοινότητα ανεπισήμως προκειμένου να υπαχθούν στην μέριμνα της κοινότητάς τους, εισήγηση που βρήκε σύμφωνο τον Χωναίο. Η πρόταση αυτή, όπως ήταν λογικό, προκάλεσε διαφωνίες μεταξύ των μελών του Δ.Σ. Ο Ασαέλ⁷ πρότεινε και ανέγερση κτιρίου και ετήσιο ποσό χορηγούμενο από τον δήμο, ενώ ο Κύρτσης θεώρησε καλύτερο την παραχώρηση οικίας στις οικογένειες των γερόντων με την υποχρέωση να τους γηροκομήσουν. Ο Ραούμ εφέντης της τουρκικής κοινότητας ισχυρίστηκε ότι ανάλογη μέριμνα θα έπρεπε να δοθεί στην ελληνική και μουσουλμανική κοινότητα. Με τον Ραούμ συμφώνησαν και μερικοί Έλληνες και Τούρκοι του

⁴ Δημοτικό αρχείο,ό.π., Συνεδριάσεις 34^η , 4/9/1917

⁵ Στο ίδιο, Συνεδριάσεις 35^η ,29/9/1917

⁶ Στο ίδιο, Συνεδριάσεις 36^η , 7/10/1917

⁷ Από το πρακτικό συμπεραίνουμε ότι οι Εβραίοι δημοτικοί σύμβουλοι ενδιαφέρθηκαν πρωτίστως για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της κοινότητάς τους με εξαίρεση ίσως τον Ασαέλ.

συμβουλίου. Τελικά, ύστερα από τις διάφορες εισηγήσεις, ορίστηκε το ποσό των 50.000 δρχ. για την Ισραηλιτική κοινότητα.⁸

Άλλο σημαντικό θέμα αφορούσε στην ποσότητα και την ποιότητα του άρτου που διανεμόταν στους πυροπαθείς, καθώς υπήρχαν διαμαρτυρίες πολιτών για μικρή και κακής ποιότητας μερίδα άρτου. Το Δ.Σ του δήμου συμφώνησε με την πρόταση του δημάρχου και αποφάσισε την αποστολή ανάλογου τηλεγραφήματος στον πρωθυπουργό μιας και ο ίδιος ο δήμος δεν μπορούσε από μόνος του να διευθετήσει το θέμα. Επίσης, στην ίδια συνεδρίαση, της 14ης Οκτωβρίου, οι σύνεδροι αποφάσισαν την ανάληψη από το δήμο της επισκευής των καμένων Ισραηλιτικών σχολών και των συναγωγών, απόφαση που συνεπαγόταν την γρηγορότερη στέγαση της εβραϊκής κοινότητας. Με αυτόν τον τρόπο θα ελαττώνονταν οι δαπάνες ανοικοδόμησης οικίσκων.

Προκειμένου να εξασφαλιστεί άφθονο νερό για αντιμετώπιση μελλοντικών πυρκαγιών θεωρήθηκε απαραίτητη η κατασκευή υδαταποθηκών σε διάφορα σημεία της πόλης, για την καλύτερη και ταχύτερη διοχέτευση του νερού. Το συνολικό κόστος θα επιβάρυνε εξίσου το Δήμο και τις Ασφαλιστικές εταιρίες, ενώ πιστώθηκε και ένα ποσό για την εκκένωση των βόθρων φτωχών συνοικισμών για λόγους δημόσιας υγιεινής.⁹

Η υλοποίηση όλων των παραπάνω ενεργειών βασιζόταν στη διάθεση ενός μεγάλου χρηματικού ποσού, το οποίο φυσικά δεν διέθετε ο Δήμος Θεσσαλονίκης ούτε μπορούσε να το εξοικονομήσει από τα τακτικά έσοδα. Για το σκοπό αυτό η κυβέρνηση επέτρεψε με νόμο τη δανειοδότηση του δήμου με ποσό μέχρι 4.000.000 δρχ. για την αντιμετώπιση των επιτακτικών αναγκών που προέκυψαν από την πυρκαγιά του Αυγούστου. Έτσι, συνομολογήθηκε δάνειο μεταξύ Δήμου και Εθνικής τράπεζας της Ελλάδος 4.000.000 δρχ. με τον δήμαρχο να εκπροσωπεί την δημοτική αρχή. Για την αποπληρωμή του δανείου ο Νομάρχης Θεσσαλονίκης πίστευε ότι έπρεπε να γίνει δημοπρασία για την λειτουργία των παραπηγμάτων ως καταστήματα με μηνιαίο ενοίκιο. Η σκέψη απόδοσης ενοικίου δικαιολογούνταν από το γεγονός ότι η απόκτηση παραπήγματος θα απέφερε κέρδη στον κάτοχό του. Η δημοπρασία αφορούσε μόνο τους πυροπαθείς, ενώ για τους άπορους πυροπαθείς υπήρξε η μέριμνα χορήγησης του 20% των κτισμάτων με μια

⁸ Δημοτικό αρχείο, ό.π., Συνεδριάσεις 38^η, 18/10/1917

⁹ Στο ίδιο, Συνεδριάσεις 37^η, 14/10/1917

συμβολική αποζημίωση. Το Δ.Σ «επιδοκίμασε παμψηφεί τη δήλωση του δημάρχου περί ανακαλέσεως της διαταγής του Νομάρχη», επειδή προτεραιότητα είχαν τα ανακουφιστικά μέτρα για όλους.¹⁰

Σε επόμενη συνεδρίαση συζητήθηκε και εγκρίθηκε η επιδιόρθωση τριών τζαμιών για τη στέγαση μουσουλμάνων πυροπαθών ενόψει του επερχόμενου χειμώνα.¹¹ Τέλος, ανατέθηκε στον αρχιμηχανικό του Δήμου Μενεξέ η αναζήτηση τόπων κατάλληλων για ανέγερση παραπηγμάτων,¹² ενώ για τα κατασκευασθέντα παραπήγματα-μαγαζιά στην περιοχή της Λεωφόρου Εθνικής Αμύνης και Ιπποδρομίου καθορίστηκε η τιμή του ενοικίου που θα κατέβαλε ο ενοικιαστής στην δημοτική αρχή κάθε τρίμηνο.¹³

¹⁰ Δημοτικό αρχείο, ό.π. Συνεδρίασις 39^η, 30/10/1917

¹¹ Στο ίδιο, Συνεδρίασις 40^η, 28/11/1917

¹² Στο ίδιο, Συνεδρίασις 41^η, 8/12/1917

¹³ Στο ίδιο, Συνεδρίασις 42^η, 16/12/1917

Κεφάλαιο 5

Η βοήθεια της Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης στην αποκατάσταση των πυροπαθών

Εκτός από την οργανωμένη κρατική προσπάθεια, στην περίθαλψη των πυροπαθών Θεσσαλονικέων συμμετείχε και η Εκκλησία. Η Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης ανέλαβε να βοηθήσει τους πυροπαθείς που ανήκαν στην χριστιανική κοινότητα, περίπου 10.000 άτομα. Αρχικά, η Μητρόπολη μέσω του αρχιερατικού επιτρόπου Θεουπόλεως Γεννάδιο απέστειλε έγγραφο με αποδέκτες τους εφημέριους των ναών, τους επιτρόπους και το χριστιανικό πληθυσμό της Θεσσαλονίκης στο οποίο καταγραφόταν η απελπιστική κατάσταση χιλιάδων χριστιανών πυροπαθών πολιτών καλώντας παράλληλα σε βοήθεια, χρηματική και σε είδος για την έστω και προσωρινή ανακούφιση των δοκιμαζόμενων αδελφών.¹

Ανάλογη δράση ανέλαβαν οι μητροπολίτες και σε άλλες περιοχές, όπως στην Κρήτη. Ο μητροπολίτης Ρεθύμνου Τιμόθεος σε συνεργασία με τον Νομάρχη και τον Δήμαρχο έκαναν έκκληση μέσω φυλλαδίου στους κατοίκους του νομού Ρεθύμνου να βοηθήσουν τους δοκιμαζόμενους αδελφούς τους προσφέροντας ο καθένας από το υστέρημά του. Μάλιστα, ανέφεραν ότι δεν ήταν η πρώτη φορά που ο κρητικός λαός έσπευδε να βοηθήσει, υπενθυμίζοντας τη συμμετοχή των κρητικών στους αγώνες της πατρίδας.²

5.1. Συνεργασία Μητρόπολης με Διεύθυνση Θυμάτων Πυρκαγιάς

Φυσικά, οι εκκλησιαστικοί φορείς δεν ενέργησαν αυτοβούλως, αλλά πάντα σε συνεργασία με τη Δ.Θ.Π. και με τις επιτροπές και υποεπιτροπές εράνων που δημιουργήθηκαν για αυτό το σκοπό. Αυτό διαπιστώνεται από τα αρχεία που φυλάσσονται στην Ιερά μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα, η Δ.Π.Θ. με επιστολή της στις 28 Αυγούστου πληροφορούσε τη Μητρόπολη ότι έπρεπε να υπάρχει συνεννόηση μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων, δηλαδή του Δημοσίου, του Δήμου Θεσσαλονίκης και των κοινοτήτων, προκειμένου να καλυφθούν όσο το δυνατόν περισσότερες ανάγκες. Πρότεινε λοιπόν η ελληνική κοινότητα να αξιοποιήσει τα χρήματα για την αγορά

¹ ΙΑΙΜΘ, φάκ. 94,ΙΔ',18 Πυροπαθών,αρ.πρωτ.5955 Βλ.επίσης Αντωνία Κυριατζή, «Η συμβολή της Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης στην περίθαλψη των πυροπαθών της πυρκαγιάς του 1917», *Αρχείων Ανάλεκτα*, Θεσσαλονίκη 2016,σ.31-43

² ΙΑΙΜΘ, φάκ.94, ΙΔ',18 Πυροπαθών, Έκκλησις, 26 Οκτωβρίου 1917. Οι Κρητικοί είχαν συμμετάσχει στο Μακεδονικό Αγώνα και στους Βαλκανικούς πολέμους.

ματισμού, ενδυμάτων, σκεπασμάτων, αφού οι κρατικοί και δημοτικοί παράγοντες ασχολήθηκαν με την στέγαση και την προσωρινή διατροφή των πυροπαθών. Η επιστολή έκλεινε με την επισήμανση να τηρούνται ακριβείς κατάλογοι με τα άτομα που λάμβαναν βοηθήματα.³ Για να μπορέσουν οι Έλληνες πυροπαθείς να λάβουν βοήθεια έπρεπε να είναι εγγεγραμμένοι σε καταλόγους. Για αυτό το λόγο οι εφημέριοι των ναών χορηγούσαν σημειώματα που πιστοποιούσαν ότι οι συγκεκριμένοι πολίτες διέμεναν σε ενορίες, οι οποίες επλήγησαν από τη φωτιά με αποτέλεσμα να χάσουν τις περιουσίες τους. Μάλιστα σε ορισμένα από τα σημειώματα οι ιερείς ανέφεραν λεπτομέρειες για την αξία και το είδος της καείσης περιουσίας, καθώς και τον αριθμό των μελών της οικογένειας.⁴

5.2 Ενέργειες ιερέων

Πρωταρχική μέριμνα ήταν η διανομή δωρεάν άρτου σε όλα ανεξαιρέτως τα άτομα που επλήγησαν από την πυρκαγιά αρκεί να ήταν εγγεγραμμένα σε κατάλογο αστέγων πυροπαθών. Στους καταλόγους που συντάζαν οι ίδιοι οι ιερείς περιλαμβάνονταν το όνομα του αρχηγού της κάθε οικογένειας, ο αριθμός των μελών της καθώς και η αιτιολογία εγγραφής.⁵ Έτσι, για το μήνα Σεπτέμβριο, η Δ.Π.Θ. απέστειλε στη Μητρόπολη δελτία δωρεάν παροχής άρτου 6000 μερίδων. Τα δελτία ήταν κατανεμημένα σε δεσμίδες της μιας μερίδας, των δυο μερίδων, τεσσάρων και έξι.⁶ Αργότερα όμως ορίστηκαν κριτήρια δωρεάν παραλαβής άρτου. Αυτό επιβεβαιώνεται από τις οδηγίες που εστάλησαν από την Δ.Π.Θ. στη Μητρόπολη. Σύμφωνα με αυτές από τον Οκτώβριο στους καταλόγους θα εγγράφονταν μόνο όσες οικογένειες ήταν χωρίς προστάτη και οι άποροι. Δε θα συμπεριλαμβάνονταν οικογένειες με άρρενα μέλη από 18 ετών και άνω μέχρι πενήντα ετών με την προϋπόθεση να είναι ικανά για εργασία. Το έγγραφο μάλιστα

³ ΙΑΙΜΘ, φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π προς την Μητρόπολιν, αρ.πρωτ.465

⁴ ΙΑΙΜΘ, φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Τα περισσότερα από τα έγγραφα αυτά φέρουν ημερομηνία αρχές Σεπτεμβρίου 1917 και συντάχθηκαν από τους εφημέριους των ναών της Αγ.Θεοδώρας, Αγ.Νικολάου, Της του Θεού Σοφίας και του Αγ.Αθανασίου. Υπάρχουν και μεμονωμένα που αναφέρονται στην ενορία της Ανάληψης και των Αγ.Αποστόλων.

⁵ ΙΑΙΜΘ, φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π., Οδηγία, Θεσσαλονίκη, 31 Αυγούστου 1917 & ΙΑΙΜΘ,φάκ. Δ.Θ.Π. προς την Μητρόπολιν, αρ.πρωτ.1242, Θεσσαλονίκη, 13 Σεπτεμβρίου 1917 & Έγγραφο 5, Παράρτημα 2,σ.82

⁶ ΙΑΙΜΘ, φάκ. 94, ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς την Μητρόπολιν, αρ.πρωτ.842, Θεσσαλονίκη, 2 Σεπτεμβρίου 1917

πρότεινε στους ενδιαφερόμενους την αναζήτηση εργασίας μέσω του αγγλικού γραφείου στρατολόγησης εργατών.⁷

Ο έλεγχος για την εγγραφή ή μη στους καταλόγους ανατέθηκε σε μια μικτή επιτροπή αποτελούμενη από έναν υπάλληλο του Δημοσίου και έναν της Μητρόπολης, ο οποίος θα αποζημιώνονταν οικονομικά καθημερινά.⁸ Η επιτροπή συνεδρίαζε καθημερινά πρωί και απόγευμα στο χώρο της Μητρόπολης, για να προλάβει να εξετάζει αρκετές περιπτώσεις σε καθημερινή βάση, αφού ήταν υποχρεωμένη να στείλει τους καταλόγους μέχρι τις 24 Σεπτεμβρίου.⁹ Παράλληλα, η Δ.Θ.Π. ενημέρωσε τους ιερείς που διένειμαν τα δωρεάν δελτία να υπενθυμίζουν στους δικαιούχους ότι έπρεπε κατά την παραλαβή του άρτου από τους φούρνους να επιδεικνύουν μαζί με το δωρεάν κουπόνι και το δελτίο άρτου πάνω στο οποίο αναγράφονταν ο φούρνος παραλαβής.¹⁰ Τέλος, οι ιερείς ήταν επιφορτισμένοι με την γνωστοποίηση στους κατόχους για την απόσυρση των κουπονιών που δεν χρησιμοποιήθηκαν μιας και η διάθεσή τους δεν πραγματοποιήθηκε από την πρώτη μέρα του μήνα προκειμένου να μην επιβαρυνθεί οικονομικά το κράτος.¹¹ Σε περίπτωση απώλειας δελτίου, οι ενδιαφερόμενοι μπορούσαν να απευθυνθούν στο γραφείο επισιτισμού, ενώ διασώθηκαν και ορισμένα έγγραφα στα οποία μεμονωμένα άτομα αιτούνται δωρεάν δελτία ή βοήθεια σε χρήμα ή είδος.¹² Η Δ.Θ.Π. εξακολούθησε την αποστολή δωρεάν δελτίων άρτου και τους μήνες Οκτώβριο μέχρι και Δεκέμβριο για να διανεμηθούν από τους ιερείς μαζί με οδηγίες για τον συνδυασμό των κουπονιών μεταξύ τους.¹³ Μάλιστα, αρκετές είναι οι φορές εστάλησαν και συμπληρωματικοί κατάλογοι, ενώ διασώζονται και έγγραφα επιστροφής των κουπονιών που δεν χρησιμοποιήθηκαν.¹⁴

⁷ ΙΑΙΜΘ, φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π., Οδηγία

⁸ ΙΑΙΜΘ, φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολη, αρ. πρωτ.1756, Θεσσαλονίκη, 29 Σεπτεμβρίου 1917 & Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολη, αρ.πρωτ.972, Θεσσαλονίκη, 4 Σεπτεμβρίου 1917

⁹ ΙΑΙΜΘ,φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολη, αρ.πρωτ.1256, Θεσσαλονίκη, 12 Σεπτεμβρίου 1917

¹⁰ ΙΑΙΜΘ,φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολη, αρ.πρωτ.924, Θεσσαλονίκη, 4 Σεπτεμβρίου 1917

¹¹ ΙΑΙΜΘ,φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολη, αρ.πρωτ.1061, Θεσσαλονίκη, 7 Σεπτεμβρίου 1917

¹² ΙΑΙΜΘ, φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολη, Θεσσαλονίκη, 9 Σεπτεμβρίου 1917
Σημείωμα, Θεσσαλονίκη, 11 Σεπτεμβρίου 1917

¹³ ΙΑΙΜΘ, φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολη, έγγραφα με αρ.πρωτ.1640, Θεσσαλονίκη 26 Σεπτεμβρίου 1917 & αρ.πρωτ.1922, Θεσσαλονίκη 2 Οκτωβρίου 1917 & αρ.πρωτ.2009, 5 Οκτωβρίου 1917 & αρ.πρωτ.2229, 11 Οκτωβρίου 1917 & αρ.πρωτ.2344, 25 Οκτωβρίου 1917

¹⁴ ΙΑΙΜΘ, φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητρόπολη, Θεσσαλονίκη 13 Οκτωβρίου 1917

Σε ορισμένες περιπτώσεις κάποιοι ιερείς δεν επιτελούσαν σωστά το διακόνημά τους σχετικά με τη σύνταξη των καταλόγων. Αυτό διαπιστώνεται από μια αναφορά του Πατριωτικού συνδέσμου γυναικών, την οποία υπέγραφε η Ζυμβρακάκη προς τον Γεννάδιο, στην οποία καταγγελλόταν «η έκδοση πιστοποιητικών πυροπαθών επί πληρωμή ή εις διπλούν για την ίδια οικογένεια» από κάποιους ιερωμένους. Καλούσαν τον μητροπολίτη να επιβάλει τιμωρία σε όποιον ιερέα ενεργούσε παράνομα, ενώ ήταν διατεθειμένες να ερευνήσουν περαιτέρω την υπόθεση, αποστέλλοντας ακόμα και το όνομα του ιερέα.¹⁵

Παράλληλα, υποχρέωση των ιερέων ήταν και η ενημέρωση των πυροπαθών για την προσφορά εργασίας στο συνοικισμό του Ντουντουλάρ, εκεί που υπήρχαν βρετανικές στρατιωτικές αποθήκες. Συγκεκριμένα, η εργασία απευθύνονταν σε γυναίκες και παιδιά με ανάλογο μεροκάματο, στους οποίους παρεχόταν και φαγητό. Η μεταφορά των εργατών προς και από το στρατόπεδο πραγματοποιούνταν μέσω τρένου με ειδικό δρομολόγιο.¹⁶ Η παραπάνω προσφερόμενη εργασία πρόσφερε κάποια οικονομική ενίσχυση στις οικογένειες των πυροπαθών τη στιγμή που ο αριθμός των προσφερόμενων δωρεάν δελτίων ολοένα και περιοριζόταν αποκλειστικά σε άπορες και απροστάτευτες οικογένειες.¹⁷

5.3 Διαχείριση ποσού εράνων

Τέλος, συχνή ήταν η αλληλογραφία μεταξύ της Δ.Θ.Π. και της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης σχετικά με την διαχείριση του ποσού από τους εράνους. Η τελευταία έπρεπε να ενημερώνει την αρμόδια υπηρεσία για το ακριβές ποσό που έλαβε κατά διαστήματα καθώς και τον τρόπο διάθεσής του ανάλογα με το είδος της δαπάνης. Επίσης, έπρεπε να στέλνει και τα ονόματα των δωρητών.¹⁸ Στην περίοδο των Χριστουγέννων του 1917 ο Μητροπολίτης Γεννάδιος είχε στη διάθεσή του το ποσό των χιλίων δραχμών

¹⁵ ΙΑΙΜΘ, φάκ.94,18 Πυροπαθών, Πατριωτικός Σύνδεσμος Γυναικών προς Επίσκοπον Γεννάδιον, Θεσσαλονίκη 14 Νοεμβρίου 1917

¹⁶ ΙΑΙΜΘ,φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, ΔΘΠ προς Μητρόπολιν,αρ.πρωτ.2943, Θεσσαλονίκη 8 Νοεμβρίου 1917

¹⁷ ΙΑΙΜΘ,φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, ΔΘΠ προς Μητρόπολιν,αρ.πρωτ.2962,Θεσσαλονίκη 8 Νοεμβρίου 1917

¹⁸ ΙΑΙΜΘ,φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, ΔΘΠ προς Μητρόπολιν,αρ.πρωτ.4076,Θεσσαλονίκη 2 Ιανουαρίου 1918

προκειμένου να το διαθέσει για να απαλύνει τη δυστυχία των πυροπαθών. Το ποσό έστειλε η Κεντρική Επιτροπή Εράνων μέσω της Εθνικής τράπεζας το υποκατάστημα της οποίας ξανάρχισε τις εργασίες του.¹⁹

Από την πλευρά της η Δ.Θ.Π. έστειλε στα μέσα Ιανουαρίου στην Μητρόπολη κατάλογο με τον απολογισμό του ποσού που διατέθηκε συνολικά υπέρ των πυροπαθών. Το έγγραφο αποτελείται από δύο σελίδες. Στην αριστερή σελίδα παρουσιάζονταν τα ποσά που χορηγήθηκαν από την Κυβέρνηση, τους εράνους και τις εισπράξεις από τα συσσίτια. Στη δεξιά σελίδα αναλύονταν τα διάφορα έξοδα. Σε αυτά περιλαμβάνονταν οι μισθοί του προσωπικού, τα έξοδα του γραφείου, τα ποσά που δαπανήθηκαν για την διανομή των τροφίμων μέσα στην πόλη αλλά και στους συνοικισμούς, την εξασφάλιση ιματισμού, εργαλείων για τους επαγγελματίες, καύσιμης ύλης για το χειμώνα. Επιπλέον ένα πόσο διατέθηκε σε εργολάβους για την κατασκευή οικισμών, ενώ τα χρήματα που περίσσεψαν κατατέθηκαν στην τράπεζα Αθηνών.²⁰ Αργότερα, στις αρχές Φεβρουαρίου 1918 η αρμόδια υπηρεσία ζήτησε με έγγραφο που υπέγραφε ο Πάλλης ενημέρωση από τον επίσκοπο Γεννάδιο για τη διάθεση των χρημάτων που απέστειλε η Γαλλική κυβέρνηση μέσω του γάλλου υφυπουργού στρατιωτικών, επειδή απουσίαζε από τον απολογισμό της Μητρόπολης για τη διάθεση των χρημάτων από τους εράνους. Ο επίσκοπος αρνήθηκε ότι διαχειρίστηκε η Μητρόπολη το συγκεκριμένο ποσό, ενώ κατόπιν έρευνας διαπιστώθηκε ότι παραλήπτης της δωρεάς ήταν ο Αργυρόπουλος και το ποσό βρισκόταν στην τράπεζα Αθηνών.²¹

Εκτός από τους καταλόγους πυροπαθών που δικαιούνταν κουπόνια δωρεάν άρτου, συντάχθηκαν από τις ενορίες κατάλογοι πυροπαθών και κατάλογοι με τις οικογένειες που ανέλαβαν να φιλοξενήσουν πυροπαθείς αστέγους. Στην πρώτη κατηγορία αναγράφονταν σε αύξοντα αριθμό αναλυτικά τα στοιχεία των παθουσών οικογενειών, η διεύθυνση της προηγούμενης κατοικίας καθώς και η προσωρινή κατοικία. Τέλος υπήρχε

¹⁹ ΙΑΙΜΘ,φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Κεντρική Επιτροπή Εράνων προς Μητροπολίτην,αρ.πρωτ.66, Αθήνα 20 Δεκεμβρίου 1917

²⁰ ΙΑΙΜΘ,φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητροπολίτην,αρ.πρωτ.4914,Θεσσαλονίκη 9 Φεβρουαρίου 1918

²¹ ΙΑΙΜΘ,φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Δ.Θ.Π. προς Μητροπολίτην,αρ.πρωτ.5415,Θεσσαλονίκη 19 Φεβρουαρίου 1918 & ΔΘΠ προς Μητροπολίτην,αρ.πρωτ.6068,Θεσσαλονίκη 30 Μαρτίου 1918 & Δ.Π.Θ.,αρ.πρωτ.540,Θεσσαλονίκη 18 Μαΐου 1918

και καταγραφή των ζημιών κάθε οικογένειας.²² Στους καταλόγους της άλλης κατηγορίας καταγράφονταν τα στοιχεία του ιδιοκτήτη της κάθε οικίας, η διεύθυνση και ακολουθούσε το όνομα του παθόντα με τον αριθμό των μελών της οικογένειάς του. Σώθηκαν πέντε τέτοιοι κατάλογοι από τις ενορίες του Αγ.Κωνσταντίνου, Αγ. Γεωργίου, Αγ. Σοφίας, Γρηγορίου του Παλαμά και Αγ.Νικολάου. Η ενορία που πρόσφερε τη μεγαλύτερη βοήθεια ήταν αυτή του Αγ.Γεωργίου, οι ενορίτες της οποίας φιλοξένησαν 159 οικογένειες.²³

²² ΙΑΙΜΘ,φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Κατάλογος των παθόντων στη συνοικία του Αγ.Νικολάου & της Αγ.Τριάδος

²³ ΙΑΙΜΘ,φάκ.94,ΙΔ',18 Πυροπαθών, Υπάρχουν κατάλογοι των αντίστοιχων ενοριών στους οποίους αναγράφονται τα ονόματα των οικογενειών που φιλοξενούν πυροπαθείς καθώς και τα ονόματα των οικογενειών που φιλοξενούνται. Οι κατάλογοι είναι χωρίς αρχειοθέτηση.

Κεφάλαιο 6

Η ανοικοδόμηση του ναού του Αγίου Δημητρίου

Η πυρκαγιά του 1917 δεν άφησε όρθιο στο πέρασμά της, ούτε τον ιερό ναό του Αγίου Δημητρίου, πολιούχου και προστάτη της Θεσσαλονίκης. Κυκλοφορούσαν μάλιστα φήμες ότι ο άγιος Δημήτριος θέλησε να τιμωρήσει τους κατοίκους της πόλης, αφού η φωτιά σταμάτησε οριστικά μόλις έκαψε ένα τμήμα της εκκλησίας ή ότι η στέγη καταπλάκωσε τη φωτιά καθώς έπεφτε καιγόμενη. Από το ναό μόνο οι τοίχοι σώθηκαν επειδή ήταν χτισμένοι από πέτρα, αλλά καταστράφηκαν η ξύλινη στέγη, τα περισσότερα ψηφιδωτά, οι τοιχογραφίες και οι κίονες.¹

Αμέσως, ξεκίνησαν προσπάθειες αναστήλωσης του ναού προκειμένου να μη καταστραφούν τα εναπομείναντα τμήματα του σημαντικού βυζαντινού μνημείου της πόλης.² Ο διαπρεπής αρχαιολόγος και βυζαντινολόγος, Γεώργιος Σωτηρίου, ανέλαβε αμέσως τις εργασίες αναστήλωσης μαζί με μια ομάδα αρχιτεκτόνων³ καταγράφοντας τις ζημιές, ενώ σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας *Μακεδονία* στις 31 Οκτωβρίου η ελληνική κοινότητα θα συσκεπτόταν για «την ανοικοδόμηση του αποτεφρωθέντος ναού».⁴ Ήδη από τις αρχές Νοεμβρίου πιστώθηκε το ποσό των 60.000 δρχ. για την περίσωση των αρχαιοτήτων, ενώ συνέδραμε οικονομικά και η ελληνική κοινότητα με την προσφορά των αφιερωμάτων προς τον άγιο Δημήτριο.⁵ Ορισμένα συντρίμια του ναού μεταφέρθηκαν προσωρινά στο Αρχαιολογικό μουσείο. Ο Σωτηρίου έδειξε τέτοιο ζήλο για τον ναό δίνοντας μάλιστα και διάλεξη ανήμερα της γιορτής του αγίου στον χώρο

¹ Χρίστος Ζαφείρης, «Το έπος της αναστήλωσης της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη», 26 Οκτωβρίου 2018, στο <http://ikivotos.gr/post/3503/to-epos-ths-anasthlwshs-ths-ekklhsias-toy-agiou-dhmhtrioy-sth-thessalonikh>, (ημερ. πρόσβασης: 27 Νοεμβρίου 2020) Βλ. επίσης Diehl Charles. « La destruction de Saint-Démétrius de Salonique». In: *Comptes rendus des séances de l' Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 61e année, N. 6, 1917* σ. 377-380 στο: [La destruction de Saint-Démétrius de Salonique - Persée \(persee.fr\)](http://www.persee.fr/doc/insc_0000-0000_1917__61__6__377-380)

Φωτογραφία 10, Παράρτημα 1, σ.76

Petropoulos, *Salonique*, ό.π., σ. 11,

Γεώργιος Ζωγραφάκης, « Η μεγάλη πυρκαϊά της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονική Ζωή*, τχ.40, Θεσσαλονίκη Σεπτέμβριος 1969

² Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φάκ. 26, Γόντικας προς Γενικό Διοικητή Θεσσαλονίκης, αριθ. πρωτ. 42173, ημ. λήψης 13 Αυγούστου 1928 Καρτ-ποστάλ 11, Παράρτημα 1, σ.77

³ Ο Σωτηρίου χαρακτήρισε την καταστροφή «μέγιστη εθνική απώλεια» και συνεργάστηκε αρχικά με τον Εμπράρ και τον νομομηχανικό Πάππη και στη συνέχεια με τον Ζάχο.

⁴ « Ο Άγιος Δημήτριος», *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη, 31 Οκτωβρίου 1917

⁵ « Η περίσωσης των αρχαιοτήτων», *Μακεδονία*, 2 Νοεμβρίου 1917

του μισοκατεστραμμένου ναού. Στη διάλεξη επεσήμανε με θλίψη πως μετά από αρκετά χρόνια ήταν η πρώτη φορά που η λειτουργία προς τον άγιο θα τελούνταν σε άλλο ναό, προβάλλοντας παράλληλα και τα ευρήματα του χώρου. Τα έσοδα από την εκδήλωση μαζί με τα αντίστοιχα της διάλεξης στην αρχαιολογική σχολή θα χρησιμοποιούνταν για την ανοικοδόμηση.⁶

Οι εργασίες ανατέθηκαν στο τμήμα Αρχαιολογίας που υπαγόταν στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. Ορίστηκε «επιτροπή ανοικοδόμησης του ναού του Αγίου Δημητρίου» με επικεφαλής από το 1926 τον αρχιτέκτονα-αρχαιολόγο Αριστοτέλη Ζάχο, ο οποίος συμμετείχε και στην επιτροπή ανοικοδόμησης της πόλης.⁷ Η επιτροπή ήταν επιφορτισμένη με την ενημέρωση του υπουργείου για την εξέλιξη των εργασιών.⁸ Ο Ζάχος ανέλαβε να φωτογραφίσει τα ερείπια του ναού και με την υπόλοιπη ομάδα να καθαρίσει τον χώρο και να καταγράψει τα σωθέντα τμήματα. Το προσωπικό ανερχόταν σε 24 άτομα, καθένα από τα οποία είχε συγκεκριμένη εργασία. Υπήρχαν μηχανικοί, γραμματέας, λογιστής, επιστάτης, μαρμαράδες, λιθοξόοι, κτίστες, εργάτες καθώς και ένας νυχτοφύλακας για την προστασία του χώρου.⁹ Οικονομικοί λόγοι επέβαλαν την διακοπή των εργασιών για αρκετό χρονικό διάστημα.

6.1 Οικονομικά προβλήματα στη διαδικασία αναστήλωσης

Τα έγγραφα που σώζονται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας επιβεβαιώνουν τα οικονομικά εμπόδια καθώς και ορισμένα προβλήματα συνεννόησης. Αρχικά, έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων ενέκρινε την ανοικοδόμηση του Ναού με τη σύμφωνη γνώμη του αρχαιολογικού συμβουλίου και της Γενικής Διοίκησης

⁶ Γεώργιος Σωτηρίου, *Η καταστροφή του ναού του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης από την πυρκαγιά του 1917: τρία κείμενα*, Κωνσταντίνος Πλαστήρας(επιμ.), Βιβλιοθήκη Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 2017, σ. 4-7, 13, 21-23, & «Διάλεξις διά τον Αγ. Δημήτριο», *Νέα Αλήθεια*, Θεσσαλονίκη, 19 Ιανουαρίου 1918

⁷ Στην επιτροπή επίσης συμμετείχαν ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, εκπρόσωπος τμήματος Αρχαιολογίας, ο Διευθυντής αναστήλωσης αρχαίων και μεσαιωνικών μνημείων, ο διευθυντής του Βυζαντινού Μουσείου και αντιπρόσωπος της ελληνικής κοινότητας.

Ίδρυμα Παναγιώτη & Έφης Μιχελή, Αρχαία Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής, *Θεσσαλονίκη. Η Θεσσαλονίκη μέσα από το φακό του Αριστοτέλη Ζάχου. 1912-1917*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2002 Βλ. επίσης Κορνηλία Τακοπούλου- Τζήμου, «Η μέριμνα για τα μνημεία στη νεότερη Θεσσαλονίκη: Αντιλήψεις και πρακτικές (19^{ος}-20^{ος} αιώνας) στο: Δημήτρης Καιρίδης (επιμ), ό.π.,σ.514

⁸ Ι.Α.Μ.,Γ.Δ.Μ.,φάκ.26,Υπουργός Λιβαθινόπουλος προς Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, αρ.πρωτ.1224/268, Αθήνα 8 Φεβρουαρίου 1926

⁹ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ.,φάκ.26, Διεύθυνσις Ανοικοδομήσεως ιερού ναού Αγ.Δημητρίου προς Γενικό Διοικητή Μακεδονίας, αρ.πρωτ. 119, Θεσσαλονίκη, 9 Δεκεμβρίου 1929

Θεσσαλονίκης. Τα απαιτούμενα χρήματα θα δινόταν από τα πλεονάσματα της Κτηματικής Ομάδας μέσω της Εθνικής τράπεζας.¹⁰ Αρχές Ιανουαρίου του 1928 ανατέθηκε από την Γ.Δ.Θ στο υποκατάστημα της ΕΤΕ η διάθεση ποσού μέχρι 8.000.000 δρχ. για την ανοικοδόμηση του ναού. Για το σκοπό αυτό δημιουργήθηκε άτοκος λογαριασμός με αποδέκτη και διαχειριστή των χρημάτων το Υπουργείο Παιδείας. Τα χρήματα θα διατίθεντο σταδιακά, με πρώτη δόση το ποσό των 2.000.000 δρχ.¹¹ Επειδή όμως προέκυψαν ορισμένα ζητήματα σχετικά με τη διαχείριση του ποσού, η Γ.Δ.Θ. αποφάσισε να μεταφερθεί το ποσό σε λογαριασμό της Κτηματικής Ομάδας.¹² Μάλιστα, το θέμα απασχόλησε και το Γραφείο Σχεδίου Πόλεως.

Στη συνεδρίαση της επταμελούς επιτροπής του Γ.Σ.Π. την 9^η Ιουνίου 1928 επισημάνθηκαν οι λανθασμένες ενέργειες της ΕΤΕ, η οποία έθεσε στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων ολόκληρο το ποσό και μάλιστα άτοκα.¹³ Κάτι τέτοιο όμως, σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη, ήταν επιζήμιο για την Κτηματική ομάδα-χρηματοδότη της ανοικοδόμησης- η οποία θα μπορούσε να επωφεληθεί των τόκων σε περίπτωση που το ποσό θα κατατίθετο σε έντοκο λογαριασμό επεκτείνοντας τις εργασίες στο ναό. Έτσι, προτάθηκε η μεταφορά του υπόλοιπου ποσού σε έντοκο λογαριασμό στο όνομα της Κτηματικής Ομάδας.¹⁴ Η ΕΤΕ δήλωσε ότι η μεταφορά του ποσού μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο με την σύμφωνη γνώμη του υπουργείου, το οποίο δεν απαντούσε στις συστάσεις της τράπεζας.¹⁵ Τελικά, το ποσό μεταφέρθηκε σε έντοκο λογαριασμό με την επωνυμία «Ναός Αγίου Δημητρίου» και διαχειριστή την Κτηματική Ομάδα, χωρίς την έγκριση της οποίας δεν μπορούσε να εκταμιευτεί κανένα ποσό.

Όταν η διεύθυνση ανοικοδόμησης του ναού ζήτησε από την ΕΤΕ τη διάθεση επιπλέον 2.000.000 δρχ. για την εκτέλεση επιπρόσθετων έργων, έλαβε αρνητική απάντηση.¹⁶ Η

¹⁰ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φάκ.26, Λιβαθινόπουλος προς Γενική Διοίκηση, αρ.πρωτ.1224/268

¹¹ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φάκ.26, Γ.Δ.Θ. προς το Υποκατάστημα της ΕΤΕ, αρ.πρωτ.580, Θεσσαλονίκη, 8 Ιανουαρίου 1928

¹² Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φάκ.26, Γ.Δ.Θ. προς Υποκατάστημα ΕΤΕ και Γραφείο Σχεδίου Θεσσαλονίκης, αρ.πρωτ.31389, Θεσσαλονίκη, 6 Ιουνίου 1928

¹³ Στο ίδιο, Γ.Σ.Π προς Γ.Δ.Θ., αρ.πρωτ.3667/1353, Θεσσαλονίκη, 6 Ιουνίου 1928

¹⁴ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φάκ.26, Γ.Δ.Θ προς Υποκατάστημα ΕΤΕ, Αριθμός 12 του έτους 1928, Θεσσαλονίκη, 14 Ιουνίου 1928

¹⁵ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ., φάκ.26, ΕΤΕ. προς Γ.Δ.Θ., αρ.πρωτ.38328, Θεσσαλονίκη, 16 Ιουνίου 1928

¹⁶ Ι.Α.Μ., Γ.Δ.Μ. φάκ.26, ΕΤΕ. προς Γ.Δ.Θ., αρ.πρωτ.44662, Θεσσαλονίκη, 13 Ιουλίου 1928

επιτροπή σχεδίου Θεσσαλονίκης θεωρώντας υπερβολικό το ποσό σε σχέση με τις πραγματοποιηθείσες εργασίες κάλεσε τη Διεύθυνση της Ανοικοδόμησης να υποβάλει αναλυτικό πίνακα δαπανών για τα έτη 1926-1928. Από το αντίστοιχο έγγραφο πληροφορούμαστε ότι σε διάστημα 32 μηνών δαπανήθηκαν 2.224.717 δρχ.,¹⁷ ενώ μερικούς μήνες νωρίτερα το τμήμα Αρχαιολογίας είχε ήδη γνωστοποιήσει ότι τα έξοδα ανέρχονταν σε 2.000.000, ενώ τα επόμενα 3.000.000 δρχ. επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν το τρέχον έτος.¹⁸ Μάλιστα, με έγγραφό του ο υπουργός Παιδείας επέμενε ότι η διαχείριση της ανοικοδόμησης ήταν αρμοδιότητα του αρχαιολογικού συμβουλίου, καθώς ο ναός αποτελούσε αρχαίο μνημείο της βυζαντινής κληρονομιάς. Σε καμία περίπτωση δεν έπρεπε να ματαιωθεί ή να διακοπεί η αναστήλωση.¹⁹

Η Διεύθυνση Ανοικοδόμησης του Ναού αναγκάστηκε να περιορίσει τις εργασίες της εξαιτίας των δύσκολων καιρικών συνθηκών αλλά και της έλλειψης χρημάτων. Το χειμώνα του 1928-1929 εργασίες πραγματοποιούνταν μόνο στα εργαστήρια γλυπτικής τα οποία ασχολούνταν με την επεξεργασία των μαρμάρινων κιόνων. Παρόλο που αξιοποιήθηκαν και τα μάρμαρα τα οποία βρέθηκαν κατά την εκσκαφή των θεμελίων των καμένων σπιτιών, παρουσιάστηκε επιτακτική η ανάγκη εξεύρεσης μεγάλης ποσότητας μαρμάρων. Όπως ήταν φυσικό, για την μεταφορά και την επεξεργασία των μαρμάρινων όγκων χρειαζόταν ένα υπέρογκο ποσό που ο διευθυντής της επιτροπής Ζάχος υπολόγιζε περίπου στα 2.000.000 δρχ.²⁰ Σε περίπτωση αδυναμίας επιχορήγησης κινδύνευε να καταστραφεί ολοκληρωτικά το βυζαντινό μνημείο σύμφωνα με τον υπουργό παιδείας και την έκθεση του Ζάχου.²¹ Βέβαια, κανείς δεν ήθελε να μείνει ανολοκλήρωτη η αναστήλωση του αγίου Δημητρίου. Αυτό εξάγεται και από τα πρακτικά της συνεδρίασης του Γ.Σ.Π στις 29 Απριλίου 1929 όπου τόσο ο πρόεδρος του γραφείου όσο και οι υπόλοιποι σύνεδροι συμφώνησαν για την χορήγηση των απαιτούμενων χρημάτων μέσω της ΕΤΕ.²²

¹⁷ Ι.Α.Μ.,Γ.Δ.Μ.,φάκ.26, αρ. Πράξεως 19 του 1928, Θεσσαλονίκη, 18 Δεκεμβρίου 1928

¹⁸ Ι.Α.Μ.,Γ.Δ.Μ.,φάκ.26, Τμήμα Αρχαιολογίας προς Γ.Δ.Θ., αρ.πρωτ.16148/924, Αθήνα, 29 Μαΐου 1928

¹⁹ Ι.Α.Μ.,Γ.Δ.Μ.,φάκ.26, αρ.πρωτ.30872/1695, Αθήνα, 6 Ιουλίου 1928

²⁰ Ι.Α.Μ.,Γ.Δ.Μ.,φάκ.26, Διεύθυνσις ανοικοδόμησης ναού Αγ.Δημητρίου προς το Τμήμα Αρχαιολογίας, αρ.πρωτ.101, Θεσσαλονίκη, 3 Μαρτίου 1929

²¹ Ι.Α.Μ.,Γ.Δ.Μ.,φάκ.26, Τμήμα Αρχαιολογίας προς το Υπουργείο Συγκοινωνίας, αρ.πρωτ. 17746/581, Αθήνα, 2 Απριλίου 1929

²² Ι.Α.Μ.,Γ.Δ.Μ.,φάκ.26, Γ.Δ.Μ. προς Γ.Σ.Θ., αρ.πρωτ.47029, Θεσσαλονίκη, 23 Αυγούστου 1929. & Γ.Σ.Θ. προς Γ.Δ.Μ., αρ.πρωτ.4806, Θεσσαλονίκη, 13 Αυγούστου 1929.

Η Διεύθυνση Ανοικοδόμησης του Ναού εξαρτιόταν άμεσα και από τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, στην οποία όφειλε να απολογείται για τις εκτελούμενες εργασίες. Για το λόγο αυτό απέστειλε δύο έγγραφα, ένα με ημερομηνία 9 Δεκεμβρίου 1929 και ένα με ημερομηνία 30 Ιουνίου 1930. Το πρώτο περιλάμβανε εκτός από το κατάλογο με το προσωπικό αναλυτικά τις εργασίες καθώς και τις ενέργειες που θα πραγματοποιούνταν με τη μελλοντική επιχορήγηση. Το δεύτερο έγγραφο ουσιαστικά αποτελούσε τον απολογισμό των εργασιών κατά το χρονικό διάστημα από τον Οκτώβριο 1928 μέχρι και τον Ιούνιο του 1930. Παρουσιάζοταν αναλυτικά οι τομείς διάθεσης των χρημάτων, από τις προμήθειες των υλικών, των μηχανημάτων, των εργαλείων, των μεταφορικών μέσων για την μεταφορά των ογκωδών υλικών μέχρι τα διάφορα έξοδα για τη λειτουργία του γραφείου.²³

6.2. Ολοκλήρωση της ανοικοδόμησης του ναού

Η πρώτη φάση της αναστήλωσης σταμάτησε το 1939 με την έναρξη του Β΄ παγκόσμιου πολέμου και την εμπλοκή της Ελλάδας στο πολεμικό μέτωπο αφήνοντας το ναό χωρίς στέγη.²⁴ Το έργο συνεχίστηκε μετά το τέλος του πολέμου, το 1945 με διαφορετική σύνθεση της επιτροπής, αφού ο Ζάχος είχε φύγει από τη ζωή.²⁵ Παρόλο που η χώρα βρισκόταν στη δίνη ενός εμφυλίου πολέμου, συγκροτήθηκε «Αυτόνομος Οργανισμός Αναστηλώσεως του ιερού ναού του αγίου Δημητρίου», ο οποίος κατάφερε μέσα σε τέσσερα χρόνια να ολοκληρώσει τις εργασίες. Μάλιστα, για την εξεύρεση οικονομικών πόρων, κυκλοφόρησε γραμματόσημο με τη μορφή του αγίου το 1948.²⁶ Έτσι, ο ναός ύστερα από πολυετείς και διακοπτόμενες επεμβάσεις των κορυφαίων εκπροσώπων της βυζαντινής αρχαιολογίας και αρχιτεκτονικής παραδόθηκε ξανά στην θρησκευτική λατρεία. Η πρώτη θρησκευτική λειτουργία που τελέστηκε στο ναό μετά την

²³ Ι.Α.Μ.,Γ.Δ.Μ.,φάκ.26, Ανοικοδόμησις του ιερού ναού Αγ.Δημητρίου, Απολογισμός ή Ανάλυσις ισολογισμού της 30^{ης} Ιουνίου 1930. Διεύθυνσις Ανοικοδόμησις ναού Αγ. Δημητρίου προς Γ.Δ.Μ., αρ.πρωτ. 119, Θεσσαλονίκη, 9 Δεκεμβρίου 1928 & Έγγραφο 6,Παράρτημα 2,σ.82

²⁴ Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, «Ναός Αγίου Δημητρίου», 2012 στο: http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1671 (ημ.πρόσβασης: 28 Νοεμβρίου 2020)

²⁵ Σύμφωνα με τον Σωτηρίου την επιτροπή αποτελούσαν οι αρχαιολόγοι Ορλάνδος, Ξυγγόπουλος, Πελεκανίδης, ο αρχιτέκτονας Θανόπουλος και αρκετοί μηχανικοί.

²⁶Gregory Fasoulis, «Θεσσαλονίκη- Thessaloniki on stamps», 11 Μαΐου 2015 στο: <https://stamps-gr.blogspot.com/2015/05/thessalonica-thessalonique.html>

πυρκαγιά ήταν στις 26 Οκτωβρίου 1948, ημέρα εορτασμού του πολιούχου της Θεσσαλονίκης.²⁷

²⁷ Άννα- Ελένη Χλέπα, *Τα Βυζαντινά Μνημεία στη Νεότερη Ελλάδα. Μεθοδολογία και πρακτική των αποκαταστάσεων. 1833-1939*, Καπόν, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 159 Χρίστος Ζαφείρης, «Το έπος της αναστήλωσης της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου», 9 Οκτωβρίου 2016 στο: <http://ikivotos.gr/post/3503/to-epos-ths-anasthlwshs-ths-ekklhsias-toy-agiou-dhmhtrioy-sth-thessalonikh>, (ημερ. πρόσβασης: 27 Νοεμβρίου 2020)

Κεφάλαιο 7

Το σχέδιο Εμπράρ και η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης

Αποτελεί γεγονός ότι μέχρι και την πυρκαγιά του 1917 το επενδυτικό ενδιαφέρον στον κατασκευαστικό και πολεοδομικό τομέα ήταν ελάχιστο έως μηδαμινό. Αυτή η αδράνεια εκφράζονταν όχι μόνο στον πυρήνα του αστικού κέντρου αλλά και στις περιοχές της επέκτασης. Η καταστροφή λοιπόν που επέφερε η πυρκαγιά προσέφερε μια μοναδική ευκαιρία για τη δημιουργία νέας πόλης βάσει επιστημονικών και καλλιτεχνικών αρχών.¹

Η κινητοποίηση των δυνάμεων για την ανοικοδόμηση της πόλης μπορεί να ειπωθεί ότι αποτύπωνε κατά μία έννοια την διάθεση και την βούληση των κεντρικών και τοπικών αρχών σε μια περίοδο πολύ δύσκολη για όλη τη χώρα. Εν μέσω ενός πολιτικού αναβρασμού εξαιτίας του εσωτερικού διχασμού, με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο να μαίνεται, οι ενέργειες για την ανοικοδόμηση της πόλης ήταν άμεσες². Έτσι, πριν ακόμα σβήσει τελείως η φωτιά ο πρωθυπουργός Βενιζέλος παρενέβη προσωπικά και σε συνεργασία με τον υπουργό Συγκοινωνίας Αλέξανδρο Παπαναστασίου προσπάθησαν να μετατρέψουν ξανά τη Θεσσαλονίκη σε εμπορική πόλη των Βαλκανίων, σε σύγχρονη πρωτεύουσα της Βορείου Ελλάδος με χαρακτήρα ελληνικό.³ Μάλιστα, ήταν τόση η αγάπη του Παπαναστασίου για τη Θεσσαλονίκη, ώστε δε δίστασε να πει στους Θεσσαλονικείς: «Θαρσείτε, από τη στάχτη κρύπτεται φοίνικας, θα ξαναφτιάξουμε μια καινούρια πολιτεία ισάξια της ιστορικής αξίας της. Η Θεσσαλονίκη θα είναι το μαργαριτάρι του Αιγαίου».⁴

Το έργο ανοικοδόμησης της Θεσσαλονίκης ανατέθηκε σε μια ομάδα εμπειρων Γάλλων, Ελλήνων και Άγγλων επιστημόνων από το χώρο της πολεοδομίας και της

¹ ΚΙΘ, φάκ.98, Ιδιωτική Συλλογή Ι.Μπουτάρη, Η ανοικοδόμησης της Θεσσαλονίκης, Μάιος 1918 Βασίλης Κολώνας, «Η νέα Θεσσαλονίκη του Εμπράρ», 2013, σ. 4, στο:

http://portal.tee.gr/portal/page/portal/teetkm/GRAFEIO_TYPOY/TEXNOGRAFHMA_2013/TEXNOGR AFHMA_455/TEXNO%20455%204_6_22.pdf

² «Πώς θα ανοικοδομηθεί η πόλις μας», Φως, Θεσσαλονίκη 14 Αυγούστου 1917,σ.2 Βλ.επίσης Δημήτριος Δρογίδης, Θεσσαλονίκη 1897-1997. Τα 100 χρόνια της νεώτερης πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 205

³ Ι.Α.Μ., Συλλογή Σταθάκη, Κτηματικός σύνδεσμος Θεσσαλονίκης, Σημείωμα συνοπτικών δια τον αξιότιμον Κον Γενικών Διοικητήν Μακεδονίας, Βλ.επίσης Γιώργος Αναστασιάδης, *Ανεξάντλητη πόλη, Θεσσαλονίκη 1917-1974*, Έκφραση, Θεσσαλονίκη 1996, σ.151-152

⁴ Αναστασιάδης, *Ανεξάντλητη πόλη*, ό.π., σ.112

αρχιτεκτονικής. Η ονομασία του σχεδίου οφείλεται στο γεγονός ότι προέκυψε από τις βασικές ιδέες του Γάλλου πολεοδόμου Ερνέστου Εμπράρ, ο οποίος βρισκόταν ήδη στην πόλη ως αρχαιολόγος των γαλλικών στρατευμάτων.⁵ Πέρα από τον Εμπράρ, την υπόλοιπη ομάδα στελεχώναν οι Πλεϊμπέρ, Γκίνης, Ζάχος, Κιτσίκης, Μάουσον καθώς και ο δήμαρχος της πόλης, Αγγελάκης⁶.

Οι βασικοί στόχοι του σχεδίου ήταν η διαμόρφωση ενός πολιτικού, πολιτιστικού, διοικητικού και οικονομικού κέντρου, σε σημεία-αναφοράς της πόλης, η διάταξη των οποίων θα απαντούσε στις ανάγκες ενός πληθυσμού που αναμένονταν να διπλασιαστεί, η ένταξη της ιδιαίτερης πολιτισμικής και ιδεολογικής ταυτότητας της πόλης στο νέο πολεοδομικό πλαίσιο – με βασικές συνιστώσες την ομογενοποίηση της πολυεθνικής και πολυθρησκευτικής κοινωνίας και την αποδέσμευση από το παρελθόν – η έμφαση στις ανάγκες εμπορικών δραστηριοτήτων και μετακίνησης και η ευρύτερη χωροταξική αναδιοργάνωση με βάση τον εξορθολογισμό της αξίας της γης⁷.

Το έργο που ανέλαβε ο Εμπράρ αποτελούσε το μεγαλύτερο σε κλίμακα πολεοδομικό έργο με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα για την Ελλάδα. Για δύο χρόνια το κέντρο της Θεσσαλονίκης έμοιαζε με ερειπιώνα, ενώ τα επόμενα δύο ήταν ένας τεράστιος άκτιστος χώρος όπου χαράσσονταν οι δρόμοι του σχεδίου Εμπράρ.⁸ Το σχέδιο που πρότεινε έγινε αποδεκτό ως ένα ιστορικό πρότυπο, ανεξάρτητα από το ότι υλοποιήθηκε μέχρι έναν βαθμό. Δίπλα στον πρωτοποριακό χαρακτήρα της πολεοδομικής συνεισφοράς του Εμπράρ προστίθεται και εκείνη του Αλέξανδρου Παπαναστασίου – τότε υπουργός Δημοσίων Έργων και Συγκοινωνιών – μέσα από καινοτόμες εισηγήσεις για την ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης.⁹ Βέβαια, όπως έδειξε η ιστορία, η πράξη από την θεωρία απείχαν και αυτό μάλιστα αποτυπώθηκε και στην δυσaréσκεια που εξέφρασε και ο ίδιος ο Εμπράρ για το γεγονός ότι τα διεθνή πολεοδομικά πρότυπα που φιλοδοξούσε

⁵ Σβολόπουλος, ό.π., «Η Θεσσαλονίκη ως πόλη ελληνική» στο Δημήτριος Καιρίδης(επιμ.), *Θεσσαλονίκη*, ό.π.,σ.111

⁶ Νίκος Μουτσόπουλος, *Θεσσαλονίκη, 1900-1917*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 2011,σ.78-79 Βλ.επίσης Δρογίδης, ό.π., σ. 205-206

⁷ Αλέκα Καραδήμου-Γερολύμπου, *Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*, Εκδόσεις Δήμος Θεσσαλονίκης, 1995, σ. 96

⁸ Χεκίμογλου, «Θεσσαλονίκη, 1912-1940: Οικονομικές εξελίξεις» στο: Ιωάννης Χασιώτης(επιμ), *Τοις αγαθούς*, ό.π.,σ. 152

⁹ «Το σχέδιον της πόλεως», *Φως*, Θεσσαλονίκη 23 Αυγούστου 1917,σ.2

να εισάγει δεν εφαρμόστηκαν. Επιπλέον, κάτι που τον προβληματίζε ήταν το μέτριο επίπεδο των οικοδομών που σχεδιάστηκαν¹⁰.

Ο Παπαναστασίου προχώρησε με την κτηματογράφηση των περιοχών που είχαν καεί από την πυρκαγιά και γνωστοποίησε ότι το σχέδιο για την ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης θα υλοποιούνταν κατά στάδια με προτεραιότητα στην αποκατάσταση και ανέγερση των δημοσίων κτιρίων¹¹. Η απόφαση του Παπαναστασίου, που λήφθηκε μέσα στα πλαίσια του νόμου για το σχέδιο ανοικοδόμησης, στην ουσία προσέδιδε στους παλαιούς ιδιοκτήτες ένα τίτλο, όπου σημειώνονταν το εμβαδό της γης που κάηκε. Επρόκειτο για το λεγόμενο «κτηματογράφο» και τους έδινε το δικαίωμα να συμμετέχουν στις διαδικασίες δημοπρασίας νέων οικοπέδων.

Ωστόσο, προκύψαν αντιδράσεις, διότι οι περισσότεροι από τους ιδιοκτήτες πριν την πυρκαγιά είχαν οικόπεδα με εμβαδό μικρότερο από αυτό που προέβλεπε ο νέος νόμος, γεγονός που επέβαλλε τον συνεταιρισμό τους, καθώς δεν είχε θεσπιστεί ακόμη η αρχή της «συνιδιοκτησίας». Το γεγονός αυτό ευνόησε την εκτροπή της διαδικασίας «απόκτησης νέων οικοπέδων προς μια καθαρά κερδοσκοπική δραστηριότητα».¹² Κυρίως διαμαρτυρήθηκαν οι Ισραηλίτες, καθώς κατείχαν ιδιοκτησιακά σημαντικό τμήμα της «πυρκαϊούστου ζώνης», επειδή θεώρησαν ότι πλήττονταν τα συμφέροντά τους και μόνο οι ευκατάστατοι οικονομικά θα μπορούσαν να αποκτήσουν ξανά τα οικόπεδά τους.¹³ Αναφέρεται ότι ο πρόεδρος των ΗΠΑ, ύστερα από πιέσεις Ισραηλιτών της Αμερικής, προέβη σε συστάσεις προς τον Βενιζέλο προκειμένου να υποχωρήσει στις απαιτήσεις των Εβραίων μεγαλοοικοπεδούχων.¹⁴

7.1 Οι εισηγήσεις του σχεδίου ανοικοδόμησης

Το σχέδιο που εκπόνησε η Διεθνής Επιτροπή Σχεδιασμού στις 29 Ιουνίου 1918 περιλάμβανε την χάραξη νέων οδικών αξόνων, την ανάδειξη των μνημείων, την

¹⁰ Κολώνας, ό.π., «Η νέα Θεσσαλονίκη», σ. 4

¹¹ *Εφημερίς των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 21 Μαρτίου 1919

¹² «Αι χθεσιναί ανακοινώσεις του υπουργού Συγκοινωνίας», *Φως*, Θεσσαλονίκη 16 Σεπτεμβρίου 1917, σ.1 Βλ. επίσης Κολώνας, «Η πυρκαγιά του 1917, μια αιφνίδια αλλαγή στην εικονογραφία της πόλης», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τεύχος 59, 2017, σ. 59

¹³ «Πώς βλέπει το μέλλον της πόλεως ο Παπαναστασίου, τι επιβάλλεται να γίνει δια την πρόοδον και τον καλλωπισμόν», *Εφημερίς των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 8 Νοεμβρίου 1925, σ.1

¹⁴ Αναστασιάδης, *Ανεξάντλητη πόλη*, ό.π., σ. 113

συγκέντρωση των διοικητικών και δημόσιων υπηρεσιών σε μια περιοχή, την σύσταση ενός πολιτιστικού και εμπορικού κέντρου με επίκεντρο την δημιουργία δύο πλατειών στον άξονα της Αριστοτέλους. Στο πλαίσιο αυτό, τα μνημεία του Βυζαντινού πολιτισμού αναδείχθηκαν σε σημεία-αναφοράς του νέου αστικού δικτύου που συνέδεε τους δημόσιους χώρους. Το σχέδιο στην ουσία αποτελούσε έναν οδηγό για τον πλήρη μετασχηματισμό της πόλης με βάση τον επαναπροσδιορισμό της αστικής κλίμακας, τον επανασχεδιασμό του οδικού δικτύου και βέβαια την ανανέωση της αρχιτεκτονικής δομής και εικόνας.

Παρόλο που το σχέδιο Εμπράρ φιλοδοξούσε να ανασυγκροτήσει θετικά την εικόνα αλλά και την λειτουργικότητα των αστικών δομών, δεν εφαρμόστηκε όπως ήταν προβλεπόμενο, γεγονός που αναμφίβολα επηρέασε την μετέπειτα μορφή της Θεσσαλονίκης.¹⁵ Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του σχεδίου ήταν η δημιουργία κάθετων αξόνων που συνδέουν το ανώτερο τμήμα της πόλης με την περιοχή του λιμανιού. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, προέκυψε η χάραξη τεσσάρων κεντρικών αξόνων: της Αριστοτέλους, της Αγίας Σοφίας, της Γούναρη και των χώρων που εκτείνονται από το πανεπιστήμιο έως την παραλία. Η καινοτόμος εισήγηση του Εμπράρ για την εποχή εκείνη ήταν η πλατεία Αριστοτέλους (αρχικά ονομαζόμενη ως Λεωφόρος της Κοινωνίας των Εθνών). Βασική μέριμνα του ήταν στους άξονες αυτούς να συνδυαστεί η λειτουργικότητα με την μνημειακή τους ταυτότητα¹⁶.

Μεταξύ άλλων, οι προτάσεις αφορούσαν την παραλιακή οδό, από Βενιζέλου έως Αγίας Σοφίας, το κέντρο όπου συγκεντρώνονταν οι εμπορικές επιχειρήσεις, την πλατεία Ιπποδρομίου, την πλατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου και την πλατεία Αριστοτέλους. Το σχέδιο προέβλεπε επίσης τη δημιουργία ενός εμπορικού κέντρου γύρω από τις οδούς Βενιζέλου και Μεγάλου Αλεξάνδρου και ενός διοικητικού κέντρου στο βόρειο τμήμα της Εγνατίας που θα περιλάμβανε το δημαρχείο, το δικαστικό μέγαρο και κτίρια δημοσίων

¹⁵ Κολώνας, ό.π., «Η νέα Θεσσαλονίκη», σ.5

¹⁶ Στο ίδιο. Βλ. επίσης Καραδήμου_Γερόλυμπου, *Οχυρωμένο στρατόπεδο, ανοχύρωτη πόλη. Καταστροφή και αναμόρφωση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 59-69

υπηρεσιών. Ωστόσο, όπως έδειξε η ιστορία, οι επιβλητικές όψεις που εισήγαγε στο σχέδιο του ο Εμπράρ για το διοικητικό κέντρο, παρέμειναν ανεκπλήρωτες¹⁷.

Το δυσάρεστο στο ζήτημα της ανοικοδόμησης της πόλης ήταν πως πολλές από τις αρχικές εισηγήσεις του σχεδίου Εμπράρ παραμερίστηκαν με σκοπό την εξυπηρέτηση ιδιωτικών συμφερόντων. Σκοπός του αρχικού σχεδίου ήταν ένα νέο αστικό τοπίο προσαρμοζόμενο στις μελλοντικές ανάγκες της πόλης. Με άλλα λόγια, η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης θα γινόταν με γνώμονα την αναμενόμενη δημογραφική αύξηση – σχεδόν διπλάσια, από 170.000 σε 350.000 κατοίκους – αλλά και την ευρύτερη κοινωνική και οικονομική προσαρμογή της στο ελληνικό κράτος¹⁸.

Με βάση λοιπόν το νέο σχέδιο της Θεσσαλονίκης, το οποίο προβλέπονταν και από τον σχετικό νόμο (1394/1919), προκύπταν κάποιες βασικές αλλαγές. Με τις αλλαγές αυτές χάθηκε η παραδοσιακή φυσιογνωμία της πόλης με τις παλιές γειτονιές και επικράτησε ομοιομορφία. Πλέον δεν υπάρχουν οι ξεχωριστές συνοικίες της πόλης ανάλογα με την εθνικότητα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κτίριά τους. Τώρα κριτήρια εγκατάστασης σε μια περιοχή αποτελούσαν κοινωνικοί- οικονομικοί λόγοι. Έτσι, η πόλη έχασε τον πολυπολιτισμικό της χαρακτήρα¹⁹.

Αυτό που ενδιέφερε τους υπεύθυνους του σχεδιασμού ήταν να ανοικοδομηθεί, μέσα από τις στάχτες, μια πόλη όπου «η λειτουργικότητα του χώρου» και η «λογική του μέτρου» θα υπαγορεύουν τις καθημερινές δραστηριότητες.²⁰ Για αυτό το λόγο δημιουργήθηκαν χωριστές ζώνες στην πόλη, καθεμιά από τις οποίες εξυπηρετούσε διαφορετικές ανάγκες. Εμπορική, βιομηχανική, διοικητική περιοχή συνδέονται με τόπους κατοικίας, αναψυχής και αθλητισμού.²¹ Ο χαρακτήρας αυτών των υποδομών καθόρισε αντίστοιχα και την αξία της γης. Έτσι, αναδείχθηκε και η ιδιωτική πρωτοβουλία όχι μόνο στον προσδιορισμό αυτής της αξίας αλλά και κατά συνέπεια στην

¹⁷ Κολώνας, «Όψεις της Θεσσαλονίκης πριν και μετά το 1912: Η αρχιτεκτονική μιας πόλης σε μετάβαση» στο: *Θεσσαλονίκη: Μια πόλη σε μετάβαση*, Καιρίδης(επιμ),σ. 258-263

Αναστασιάδης, ό.π., *Η Θεσσαλονίκη στις συμπληγάδες του 20^{ου} αιώνα*,σ.67

¹⁸ Δρογίδης, ό.π., σ. 207

¹⁹ Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Οχυρωμένο Στρατόπεδο*, ό.π., σ.69-73 & Δρογίδης, ό.π.,σ.209

²⁰ Δρογίδης,ό.π.,σ.208

²¹ Παπαγιαννόπουλος, ό.π., *Θεσσαλονίκη...εν Θερμό*, σ.367-368

ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης. Η αυξανόμενη, λοιπόν, σημασία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας οδήγησε στην παραμόρφωση του αρχικού σχεδίου, με αποτέλεσμα οι αλλαγές που επήλθαν να υποβαθμίσουν ή και να εξαφανίσουν εντελώς κάποια από τα πλεονεκτήματα που προσέφερε η αρχική σύλληψη του Εμπράρ και κατά συνέπεια να αφαιρέσουν σε μεγάλο βαθμό τον δυναμισμό, την λειτουργικότητα και την αισθητική που προβλέπονταν για τη Θεσσαλονίκη²².

Ειδικά μετά το 1960, η πολυκατοικία καθίσταται ως ο κατεξοχήν τύπος κτιρίου που κυριαρχεί σε πολλά οικόπεδα του κέντρου της Θεσσαλονίκης. Από το 1970 και μετά, ο αυτός ο πολυώροφος τύπος κτιρίου που απαντά τόσο στις ανάγκες ιδιωτικής στέγασης όσο και δημοσίων υπηρεσιών, έρχεται να επισκιάσει κυριολεκτικά τα διώροφα και τριώροφα μέγαρα της δεκαετίας του 1920, αφήνοντας στο περιθώριο το σχέδιο του Εμπράρ.²³

Η σημαντικότερη ίσης συμβολή του σχεδίου Εμπράρ στην ανοικοδόμηση της πόλης θεωρείται η οδός Αριστοτέλους. Εκεί, ο Γάλλος αρχιτέκτονας και πολεοδόμος, ακολουθώντας το παράδειγμα της παρισινής Rue de Rivoli σχεδίασε μια πλατεία όπου επικρατεί η παρουσία ενιαίων προσόψεων σε μια διάταξη. Οι επιβεβλημένες όψεις της πλατείας Αριστοτέλους προβλέπονταν μέσα στο νέο Οικοδομικό Κανονισμό του 1920, ωστόσο ήταν από τις λίγες περιπτώσεις όπου η ρύθμιση αυτή υλοποιήθηκε. Το τελικό σχέδιο για την πλατεία Αριστοτέλους εφαρμόστηκε το 1923 και είχε την σφραγίδα του Εμπράρ και του Κώστα Κιτσίκη²⁴.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό προτάθηκε η δημιουργία ενός πρότυπου τετραγώνου στη διασταύρωση των οδών Αριστοτέλους και Ερμού όπου θα επικρατούσαν «διαφοροποιημένες τυπολογίες των οικοδομών στις γωνίες με κατόψεις σχήματος Γ και ανεστραμμένου T». Παράλληλα, δόθηκε μέριμνα ώστε οι ανοικτοί χώροι να αποκτήσουν έναν ενιαίο χαρακτήρα, χωρίς να θυσιάζεται η φωτεινότητα τους και παράλληλα να αναδεικνύονται οι πτέρυγες που οδηγούν στο εσωτερικό αυτών των χώρων. Εκεί, ο

²² Δρογίδης, ό.π.,σ.209

²³ Κολώνας,ό.π., «Η πυρκαγιά του 1917, μια αιφνίδια αλλαγή στην εικονογραφία της πόλης», σ. 59

²⁴ Κολώνας,ό.π., Η νέα Θεσσαλονίκη του Εμπράρ, 2013, σ. 5

Εμπράρ φρόντισε να δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην μορφολογία των προσόψεων εμπλουτίζοντας τες με διάφορες αναφορές που παρέπεμπαν στην βυζαντινή εποχή²⁵.

Το παραλιακό τμήμα της πλατείας Αριστοτέλους κατασκευάστηκε με βάση το πρότυπο της Piazzeta της Βενετίας. Το σχήμα της είναι ορθογώνιο και η βόρεια πλευρά έχει ημικυκλικό σχεδιασμό. Αρχικά, σκοπός ήταν να τοποθετηθεί στο κέντρο της ο έφιππος ανδριάντας του Μεγάλου Αλεξάνδρου ακολουθώντας τα μπαρόκ πρότυπα των βασιλικών πλατειών στις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Επίσης, προβλέπονταν να επεκταθεί η προκυμαία σε ένα πιο χαμηλό επίπεδο, ώστε να κατασκευασθεί χώρος που επέτρεπε τον περίπατο των πολιτών έχοντας άμεση επαφή με το νερό. Επιπλέον, το σχέδιο περιλάμβανε τις παρόδιες στοές, που υπάρχουν και σήμερα, και την υποχώρηση των κτιριακών όψεων των βασικών ορόφων των κτιρίων στους χώρους πίσω από τις στοές έτσι ώστε να δημιουργούν ανοικτά δώματα με πέργκολες στους πρώτους ορόφους²⁶.

Εν τέλει η κατασκευή της πλατείας Αριστοτέλους γνώρισε μεγάλη καθυστέρηση και μάλιστα υλοποιήθηκε μέσα σε ένα πλαίσιο αυξανόμενης δόμησης και εκτροπής από τα αρχικά σχέδια, όπου επικράτησε η τάση να απλοποιηθούν σημαντικά οι κτιριακοί όγκοι. Παρόλα αυτά, η διαμόρφωση των ανοικτών χώρων έγινε σε σημαντικό βαθμό βάσει του αρχικού σχεδίου²⁷.

7.2 Η διαμόρφωση της πόλης στα χρόνια μετά την πυρκαγιά

Το σχέδιο της ανοικοδόμησης, παρόλο που προτάθηκε αμέσως μετά το τραγικό συμβάν, απασχόλησε αρκετά χρόνια τις ελληνικές κυβερνήσεις. Παρόλη την ανολοκλήρωτη εφαρμογή του σχεδίου, κάποιοι από τους στόχους που απέβλεπαν στον εκσυγχρονισμό της Θεσσαλονίκης προωθήθηκαν. Οι στόχοι αυτοί συνδέονταν, μεταξύ άλλων, με την δημιουργία ενός ιστορικού κέντρου, το οποίο να διαθέτει τις κατάλληλες υποδομές ώστε να γίνει πόλος έλξης και φιλοξενίας των δραστηριοτήτων του τριτογενούς

²⁵ Κολώνας,ό.π., σ. 6

²⁶ Στο ίδιο, σ. 5

²⁷ Στο ίδιο.

τομέα, όπως και τους χώρους για την ανάπτυξη επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου και υπηρεσιών αναψυχής, καθώς και κατοικίες για μεσαία και υψηλότερα εισοδήματα²⁸.

Επιπλέον, η Θεσσαλονίκη στα χρόνια που ακολούθησαν μετά την πυρκαγιά είδε να εκσυγχρονίζονται οι υποδομές και τα δίκτυα κυκλοφορίας της, να διευρύνεται η περιοχή του λιμανιού και να ανασυγκροτούνται οι σιδηροδρομικοί σταθμοί. Απέκτησε ένα σύγχρονο δίκτυο οδών, μέσα στο πλαίσιο ανάπτυξης των αστικών δομών, με σκοπό την ικανοποίηση των αυξανόμενων αναγκών της κυκλοφορίας των οχημάτων. Παράλληλα, απέκτησε ένα ειδικά διαμορφωμένο χωροταξικό πλαίσιο το οποίο προοριζόταν για την εξυπηρέτηση των αναγκών που αφορούν την τοπική παραγωγή και την βιομηχανία.²⁹ Ακόμη, το μπετόν έγινε η κυρίαρχη μορφή οικοδομικού υλικού στα νέα κτίρια της πόλης που εκτείνονται σε μεγαλύτερο ύψος.³⁰

Αντίθετα, στον άξονα που διατρέχει την Εγνατία μέχρι τη θάλασσα διατηρήθηκε ένα νέο-βυζαντινό στυλ στις όψεις των κτιρίων, το οποίο πλαισίωσε βασικές αστικές λειτουργίες από εμπορικές δραστηριότητες μέχρι υπηρεσίες, γραφεία και χώρους φιλοξενίας και αναψυχής³¹. Μια σημαντική προσθήκη του σχεδίου ανοικοδόμησης ήταν επίσης και η περιοχή ανάπτυξης επιχειρήσεων μικροεμπορίου κατά μήκος του άξονα της Αριστοτέλους. Ένα πολύχρωμο μωσαϊκό από «καταστήματα τροφίμων αλλά και εργαστήρια, ταβέρνες, ποτοποιεία και μαγαζάκια λαϊκής κατανάλωσης» έδωσαν πνοή στην οδό Αριστοτέλους, εμπλουτίζοντας τις όψεις των κτιρίων αλλά και την όλη ατμόσφαιρα με μια αίσθηση μιας συνεχούς τοπικής και παραδοσιακής γιορτής.³² Με την επέκταση του λιμανιού προς την δυτική πλευρά της πόλης αξιοποιήθηκαν χώροι μέχρι τότε ανεκμετάλλευτοι, ενώ υπήρξε μέριμνα για περιοχές πρασίνου.³³

²⁸ Αλέκα Καραδήμου Γερόλυμπου, *Η Θεσσαλονίκη, πριν και μετά τον Ερνέστ Εμπράρ*, σ. 12 προσπελάσιμο στο: https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ARCH452/yerolympo_gr.pdf

²⁹ «Πώς βλέπει το μέλλον της πόλεως ο Παπαναστασίου, τι επιβάλλεται να γίνει δια την πρόοδον και τον καλλωπισμόν», *Εφημερίς των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 8 Νοεμβρίου 1925

³⁰ Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Η Θεσσαλονίκη πριν και μετά*, ό.π., σ. 12

³¹ Στο ίδιο, σ. 13

³² Στο ίδιο.

³³ Στο ίδιο.

Συμπέρασμα

Η σύγχρονη εικόνα της πόλης

Η Θεσσαλονίκη κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες υφίσταται μια άνευ προηγουμένου δόμηση, η οποία χαρακτηρίζεται από την ανέγερση πολυκατοικιών. Αυτό δικαιολογείται από την ολοένα αυξανόμενη εγκατάσταση ανθρώπων στην πόλη κυρίως για εργασιακούς λόγους. Δυστυχώς όμως τα ανεγειρόμενα κτίρια είναι τυποποιημένα χωρίς να δίνεται έμφαση στην αρχιτεκτονική τους. Επιπρόσθετα, το ύψος τους είναι υπερβολικό σε σχέση με το πλάτος των δρόμων, αναπόφευκτα επιφέρει τη συρρίκνωση των ανοιχτών χώρων γύρω από τα μνημεία.¹

Κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, η Θεσσαλονίκη βιώνει σημαντικά έργα διεύρυνσης υφιστάμενων οδών και δημιουργίας νέων δρόμων, επέκτασης της πυρκαυστου ζώνης στην περίμετρο της. Δίπλα στην ανάπτυξη της οδοποιίας λαμβάνει χώρα και η δημιουργία νέων δημόσιων κτιρίων που αποκτούν πέρα από την λειτουργική και μια εμβληματικά αξία, καθώς γίνονται σημεία-αναφορά της πόλης, υποδηλώνοντας παράλληλα την μοντερνοποίηση της εικόνας της πόλης και την μετάβαση σε μια εποχή νεωτερισμού. Τέτοια κτίρια είναι το Θέατρο Μακεδονικών Σπουδών, η Λέσχη Φρουράς, το Παλαί ντε Σπορ, το Αρχαιολογικό Μουσείο, το Κυβερνείο. Η Θεσσαλονίκη λοιπόν μετατρέπεται σε μια μοντέρνα πόλη, ωστόσο με μια ταυτότητα βαθιά αμφίσημη και ένα υπόβαθρο που διέπεται από την ιδιόμορφη παρουσία του νέου και του παλιού στοιχείου.

Προς τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, οι νέες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις που συντελούνται στην περιοχή των Βαλκανίων επηρεάζουν την εικόνα της πόλης, κάνοντας ακόμη πιο έντονο το στοιχείο της ρευστότητας. Η ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση ευνοεί την έλευση οικονομικών μεταναστών, ενώ παράλληλα ενισχύεται ο καταναλωτισμός ως πρότυπο αστικού τρόπου ζωής. Σε ένα άλλο πεδίο, οι δραστηριότητες που αφορούν την παραγωγή αγαθών ολοένα και περιορίζονται απέναντι στην άνοδο του τομέα παροχής υπηρεσιών. Όλες αυτές οι εξελίξεις επιδρούν πάνω στην χωροταξική αντίληψη της πόλης. Βέβαια, επειδή το ιστορικό κέντρο αδυνατεί να

¹ Κολώνας, ό.π., «Η πυρκαγιά του 1917, μια αιφνίδια αλλαγή στην εικονογραφία της πόλης»

προσαρμοστεί στις εξελίξεις, διαμορφώθηκε νέο κέντρο περιφερειακά της πόλης με πολυκαταστήματα, εκθεσιακούς και αθλητικούς χώρους.²

Ολοκληρώνοντας λοιπόν τη μελέτη, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Αύγουστος του 1917 αποτέλεσε τομή για την πόλη της Θεσσαλονίκης. Εξαιτίας της πυρκαγιάς η πόλη δεν θα είναι ίδια όπως ήταν πριν από την 5^η Αυγούστου. Διαφορετική πληθυσμιακή σύνθεση, διαφορετική ρυμοτομία και αρχιτεκτονική. Μόνο ορισμένα διάσπαρτα κτίρια στην πόλη θα θυμίζουν κάτι από το παρελθόν της.

² Βίλμα Χαστάογλου, «Νεωτερικότητα και μνήμη στη διαμόρφωση της μεταπολεμικής Θεσσαλονίκης» στο: Γρηγόρης Καυκάλας, Λόης Λαμπριανίδης, Νίκος Παπαμίχος (επιμ.) *Η Θεσσαλονίκη στο μεταίχμιο: Η πόλη ως διαδικασία αλλαγών*, Κριτική, Αθήνα 2008, σ.160,186

Βιβλιογραφία

A. Πρωτογενές Υλικό

Αρχείο Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Θεσσαλονίκης

Εφημερίδες: *Αθήναι*
Αστήρ
Ελλάς
Εφημερίς των Βαλκανίων
Μακεδονία
Νέα Αλήθεια
Πρόοδος
Ριζοσπάστης
Σκριπ
Φως

Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας : Γενική Διοίκηση Μακεδονίας

Αρχείο Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης

Καρτ ποστάλ

Συλλογή Ιωάννη Σταθάκη

Συλλογή Οικονόμου

Ιστορικό Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης

Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης: Ιδιωτικές συλλογές Κύρου, Μπουτάρη, Monck-Mason

B. Δευτερογενές Υλικό

- Αναστασιάδης Γιώργος, *Ανεξάντλητη πόλη, Θεσσαλονίκη 1917-1974*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996.
- Arvanitis Thomas, *Salonica, The great fire of August 1917*, Lulu, United Kingdom, 2012

- Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης 315 π.Χ.- 1983*, Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 1983.
- Βακαλόπουλος Απόστολος, «Η σημασία της Θεσσαλονίκης για τον ελληνισμό και τον χριστιανισμό», *Νέα Εστία*, τχ.1403, Αθήνα 1985.
- Βαφόπουλος Γιώργος, « Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης, *Νέα Εστία*, τχ. 1403, Αθήνα 1985.
- Γούναρης Βασίλης, «Θεσσαλονίκη, 1830-1912, Ιστορία, οικονομία και κοινωνία», στο: Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα, Θεσσαλονίκη, Ιστορία και πολιτισμός*, τμ.Α, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997.
- Diehl Charles, « La destruction de Saint-Démétrius de Salonique». In: *Comptes rendus des séances de l' Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 61e année, N. 6, 1917 στο: [a destruction de Saint-Démétrius de Salonique - Persée \(persee.fr\)](http://perseus.library.yale.edu/persee/fr)
- Δημουλά Σοφία, Δούκας Ιωάννης, « Περί της επιχειρηματικής δραστηριότητας εθνοτήτων στην οδό Βενιζέλου Θεσσαλονίκης: Μελέτη των χρονικών μεταβολών της (1908-1938) με τη χρήση γεωπληροφοριακού συστήματος», στο: Δημήτρης Καιρίδης, (επιμ.), *Θεσσαλονίκη, Μια πόλη σε μετάβαση, 1912-2012*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015
- Δραγούμης Φίλιππος, *Ημερολόγιο, Βαλκανικοί πόλεμοι*, Μαζαράκης Αινιάν (επιμ.), Δωδώνη, Αθήνα 2006.
- Δρογίδης Ιωάννης, *Θεσσαλονίκη 1897-1997. Τα 100 χρόνια της νεώτερης πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996.
- Ζαφείρης Χρίστος, «Το έπος της αναστήλωσης της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου», 9 Οκτωβρίου 2016 στο <http://ikivotos.gr/post/3503/to-epos-ths-anasthlwshs-ths-ekklhsias-toy-agiou-dhmhtrioy-sth-thessalonikh>, (ημερ. πρόσβασης: 27 Νοεμβρίου 2020)
- Ζαφείρης Χρίστος, «Το έπος της αναστήλωσης της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη», 26 Οκτωβρίου 2018, στο <http://ikivotos.gr/post/3503/to-epos-ths-anasthlwshs-ths-ekklhsias-toy-agiou-dhmhtrioy-sth-thessalonikh>, (ημερ. πρόσβασης: 27 Νοεμβρίου 2020)
- Ζωγραφάκης Γεώργιος, «Η μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονική Ζωή*, τχ.40, Θεσσαλονίκη Σεπτέμβριος 1969

- Fasoulis Gregory, «Θεσσαλονίκη- Thessaloniki on stamps», 11 Μαΐου 2015 στο: <https://stamps-gr.blogspot.com/2015/05/thessalonica-thessalonique.html>
- Ίδρυμα Μιχελή, *Θεσσαλονίκη. Η Θεσσαλονίκη μέσα από το φακό του Αριστοτέλη Ζάχου, Αρχαία Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2002.
- Ιωαννίδου Νικολία, «Θεσσαλονίκη: Η επιρροή της ιταλικής κοινότητας . Η περιγραφή του Ιταλού καθηγητή Alarico Buonaiuti το 1914», στο: Δημήτρης Καιρίδης (επιμ.), *Θεσσαλονίκη, Μια πόλη σε μετάβαση, 1912-2012*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015
- Καιρίδης Δημήτρης, «Θεσσαλονίκη, συνέχειες και ασυνέχειες στη μετάβαση από τον αυτοκρατορικό στον εθνικό κόσμο», στο :Δημήτρης Καιρίδης (επιμ.), *Θεσσαλονίκη, Μια πόλη σε μετάβαση, 1912-2012*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015.
- Καλογρηάς Βάιος, «Η Θεσσαλονίκη κατά την απελευθέρωση(1912-1913): Αναλύσεις και εκτιμήσεις του γερμανικού γενικού προξενείου», στο: Δημήτρης Καιρίδης,(επιμ.), *Θεσσαλονίκη, Μια πόλη σε μετάβαση, 1912-2012*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015.
- Καραδήμου- Γερόλυμπου Αλέκα, «Αρχιτεκτονική και πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης(19ος-20ος αιώνας) στο: Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα, Θεσσαλονίκη, Ιστορία και πολιτισμός*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Αλέκα, *Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*, Εκδόσεις Δήμος Θεσσαλονίκης, 1995.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Αλέκα, «Η Θεσσαλονίκη, πριν και μετά τον Ερνέστ Εμπράρ» στο: https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ARCH452/yerolympos_gr.pdf
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Αλέκα, *Οχυρωμένο στρατόπεδο, Ανοχύρωτη πόλη, Καταστροφή και αναμόρφωση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2016.
- Καραδήμου- Γερόλυμπου Αλέκα, *Το χρονικό της μεγάλης πυρκαγιάς, Θεσσαλονίκη, Αύγουστος 1917*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002.
- Κατερινόπουλος Κωνσταντίνος, «Η προσφυγική εγκατάσταση στην πόλη 1922-1924: Τομή στη διαδικασία του εθνολογικού κοινωνικού και οικονομικού μετασχηματισμού της Θεσσαλονίκης μετά την απελευθέρωση του 1912» στο: Δημήτρης Καιρίδης, (επιμ.), *Θεσσαλονίκη, Μια πόλη σε μετάβαση, 1912-2012*,

Επίκεντρο, 2015.

- Κολώνας Βασίλης, «Η νέα Θεσσαλονίκη του Εμπράρ», 2013, προσπελάσιμο στο: http://portal.tee.gr/portal/page/portal/teetkm/GRAFEIO_TYPOY/TEXNOG_RAFHMA_2013/TEXNOGRAFHMA_455/TEXNO%20455%204_6_22.pdf
- Κολώνας Βασίλης, «Η πυρκαγιά του 1917, μια αιφνίδια αλλαγή στην εικονογραφία της πόλης» Θεσσαλονικέων Πόλις, τεύχος 59, 2017.
- Κυριατζή Αντωνία, «Η συμβολή της Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης στην περίθαλψη των πυροπαθών της πυρκαγιάς του 1917», *Αρχείων Ανάλεκτα*, Θεσσαλονίκη 2016
- Λουκάτος Σπύρος « Η πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης , Αύγουστος 1917: Δύο ανέκδοτες εκθέσεις», *Επιστημονική Επετηρίδα Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης*, τ.2, Θεσσαλονίκη
- Μετχίδης Πέτρος, «Πέντε άγνωστες φωτογραφίες της πυρκαγιάς του 1917», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τχ.59, Θεσσαλονίκη 2017.
- Μόλχο Ρένα, «Η αναγέννηση» στο: *Θεσσαλονίκη, 1850-1918, «Η πόλη των Εβραίων» και η αφύπνιση των Βαλκανίων*, Εκάτη, Αθήνα 1994.
- Μουτσόπουλος Νίκος, *Θεσσαλονίκη, 1900-1917*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 2011.
- Devin Naar, «Τα όρια του Ελληνισμού: Γλώσσα και αφομοίωση μεταξύ Σαλονικιών Εβραίων, 1917-1933» στο: Δημήτρης Καιρίδης, (επιμ.), *Θεσσαλονίκη, Μια πόλη σε μετάβαση, 1912-2012*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015.
- Παπαγιαννόπουλος Απόστολος, *Θεσσαλονίκη...εν θερμώ, Ο συγκλονιστικός αιώνας της πόλης*, τμ.Α, Μαλλιάρης, Θεσσαλονίκη 2009.
- Παπαστάθης Χαράλαμπος, «Ένα υπόμνημα για την πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης στα 1917 και η περίθαλψη των θυμάτων», *Μακεδονικά*, τχ.18, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1978
- Papastathis Charalampos & Evangelos Hekimoglou, *The Great Fire of Thessaloniki (1917)*, Manos, Thessaloniki 2010.
- Petropoulos Elias, *Salonique, L' incendie de 1917 avec un texte de Jacques Lacarriere*, Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1980.
- Τακοπούλου- Τζήμου Κορνηλία, «Η μέριμνα για τα μνημεία στη νεότερη Θεσσαλονίκη: Αντιλήψεις και πρακτικές (19^{ος}-20^{ος} αιώνας) στο: Δημήτρης

- Καιρίδης (επιμ), *Θεσσαλονίκη, Μια πόλη σε μετάβαση, 1912-2012*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015.
- Τομανάς Κώστας, *Οι κάτοικοι της παλιάς Θεσσαλονίκης*, Νησίδες, Θεσσαλονίκη 1990
 - Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, «Η Θεσσαλονίκη ως πόλη ελληνική», στο: Δημήτρης Καιρίδης (επιμ.), *Θεσσαλονίκη, Μια πόλη σε μετάβαση*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015.
 - Σταμούλης Γιάννης (επιμ), *Η μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης του 1917. 100 χρόνια μετά*, Ένωση Αξιωματικών Πυροσβεστικού Σώματος, Θεσσαλονίκη 2017.
 - Σωτηρίου, Γεώργιος, *Η καταστροφή του ναού του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης από την πυρκαγιά του 1917: τρία κείμενα*, Κωνσταντίνος Πλαστήρας(επιμ.), Βιβλιοθήκη Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 2017.
 - Σωφρόνιος, «Ερήμωσις», *Γρηγόριος Παλαμάς*, τμ.Α, Θεσσαλονίκη 1917.
 - Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, «Ναός Αγίου Δημητρίου», 2012 στο: http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1671 (ημ.πρόσβασης: 28 Νοεμβρίου 2020)
 - Χαστάογλου Βίλμα, «Νεωτερικότητα και μνήμη στη διαμόρφωση της μεταπολεμικής Θεσσαλονίκης» στο: Γρηγόρης Καυκάλας, Λόης Λαμπριανίδης, Νίκος Παπαμίχος (επιμ.) *Η Θεσσαλονίκη στο μεταίχμιο: Η πόλη ως διαδικασία αλλαγών*, Κριτική, Αθήνα 2008.
 - Χεκίμογλου Ευάγγελος, «Θεσσαλονίκη, 1912-1940: Οικονομικές εξελίξεις», στο: Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα, Θεσσαλονίκη, Ιστορία και Πολιτισμός*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997.
 - Χεκίμογλου Ευάγγελος, «Πίσω από το Μπέη Χαμάμ: Η σαγήνη μιας κατεστραμμένης τάξης, 1917-1924», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τχ. 59, Θεσσαλονίκη 2017.
 - Χλέπα Άννα- Ελένη, *Τα Βυζαντινά Μνημεία στη Νεότερη Ελλάδα. Μεθοδολογία και πρακτική των αποκαταστάσεων. 1833-1939*, Καπόν, 2011.

Παράρτημα 1

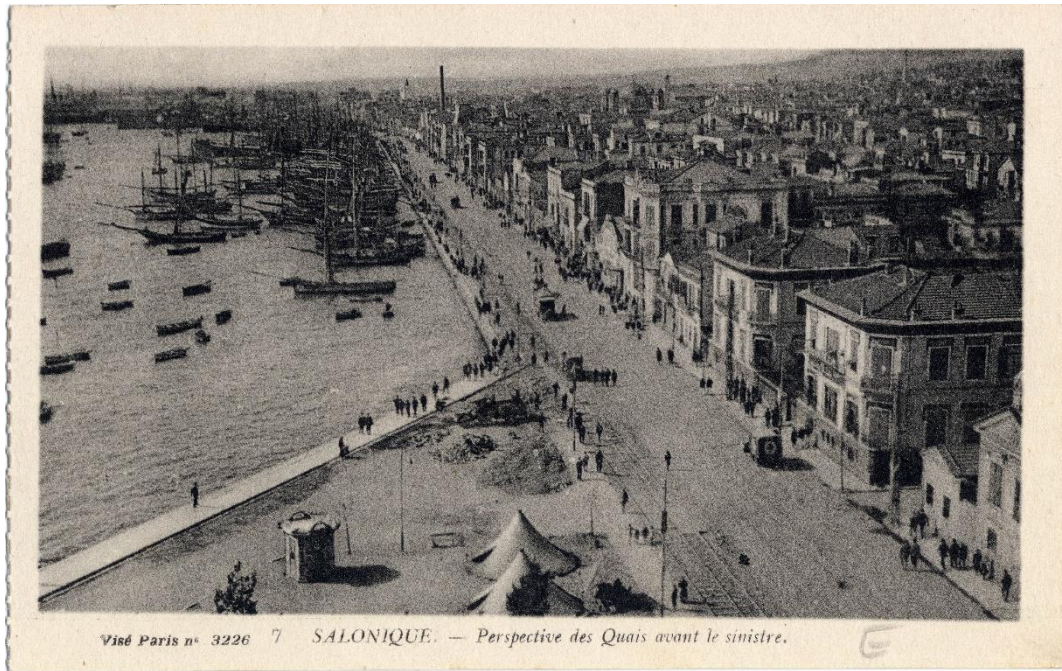
Οπτικό υλικό

Φωτογραφία 1: Η φωτογραφία της Θεσσαλονίκης όπως είναι στο λεύκωμα των αδελφών φωτογράφων Αμπντουλάχ, *Εθνικό Αρχείο της Ουγγαρίας / mnl.gov.hu*

Φωτογραφία 2: Γιόσεφ Σέκελ (Αυστριακός περιηγητής), Θεσσαλονίκη, 1863 στο: <https://www.voria.gr/article/i-istories-piso-apo-tis-dio-paleoteres-fotografies-tis-thessalonikis>

Καρτ-ποστάλ 3: Η Θεσσαλονίκη πριν την πυρκαγιά του 1917, άποψη της παραλιακής οδού
I.A.M. , A.E.E. PHO 002.02

Καρτ-ποστάλ 4: Η πολύβουη πλατεία Ελευθερίας πριν την πυρκαγιά

Καρτ-ποστάλ 5: Στενά δρομάκια,
 ρυμοτομία πόλης
 Ι.Α.Μ., ΑΕΕ ΡΗΟ 02.04

Visé Paris n° 3248
 49 SALONIQUE. — Une vieille Rue avant l'incendie.

(B)

Visé Paris n° 3231 3 SALONIQUE. — Point de départ de l'incendie avant le sinistre.

Καρτ-ποστάλ 6: Το σημείο από όπου ξεκίνησε η πυρκαγιά της 5^{ης} Αυγούστου 1917,
 Ι.Α.Μ., Συλλογή Οικονόμου

Φωτογραφία 7: Η Θεσσαλονίκη στις φλόγες, Κ.Ι.Θ., φάκ.92, υπ.3β

Καρτ-ποστάλ 8: Άποψη της πυρκαγιάς από την παραλιακή οδό, Ι.Α.Μ. ΑΕΕ ΡΗΘ 02.5

Καρτ-ποστάλ 9: Η παραλία της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά, Ι.Α.Μ., Συλλογή Οικονόμου

Φωτογραφία 10: Ο ναός του Αγίου Δημητρίου μετά την πυρκαγιά(χωρίς στέγη), Κ.Ι.Θ., φάκ.92, υπ.3β

Καρτ-ποστάλ 11: Εσωτερική άποψη του ναού του Αγ.Δημητρίου, Ι.Α.Μ., Συλλογή Οικονόμου

Φωτογραφία 12: Μετά τη φωτιά. Μετακίνηση των πυροπαθών στα περίχωρα της πόλης, Κ.Ι.Θ., άκ.92, υπ.3β

Φωτογραφία 13: Άστεγοι βρίσκουν καταφύγιο σε λατρευτικούς χώρους, Κ.Ι.Θ., φάκ.92, υπ.3β

Φωτογραφία 14: Περίθαλψη των άστεγων πυροπαθών, Κ.Ι.Θ., φάκ.92, υπ.3β

Παράρτημα 2

Έγγραφο

Έγγραφο 1: Η εφημερίδα Φως την πρώτη μέρα της επανακυκλοφορίας της μετά την πυρκαγιά της 5^{ης} Αυγούστου 1917, Ε.Σ.Η.Ε.Μ.Θ.

Έγγραφο 2: Εφημερίδα Πρόδος, Η πρώτη αναφορά στην πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης Αθήνα 7 Αυγούστου 1917

Κ.Ι.Θ.
φ.80, υπ. 5
ΑΡΙΘ. ΕΓΓΡ. 45

ΕΛΛΑΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΑΡΧΩΝ

ΕΚΤΑΚΤΟΝ ΦΥΛΛΟΝ

Η ΤΡΟΜΕΡΑ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ

Θεοί και δαιμόνες συνέταξαν κατ' την άπειραν γόγγυα του Σαββάτου προς την Κυριακήν διά να μεταβάλλωσι τὰ τοιαύτα τὰς Θεσσαλονίκης εἰς τέφραν. Πυρκαϊά ἐξοῦσα τὴν ἄσπιν τῆς αἰῶς παγοποιεῖον ἢ κελύμενον εἰς τὸ τέλος τῆς ὁδοῦ Ὀλυμπιάδος ἐπέστειλε ἀστραπιαίως εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς πόλεως. Τὸ πῦρ ἔβρον ἀμφιερῶν ἄνεμον σφοδρότατον ἀνέοντα ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς κατέφωσεν ἐν τῷ δέκα ὥρῳ ἀπὸ τῆς 2 μ. μ. τοῦ Σαββάτου μέχρι τοῦ μεσονυκτίου νὰ ἀποερωσῇ τὴν κερῶν πόλιν.

Τὸ πῦρ εἰς κερῶν ἐξέχεντο ἀνὰ τὰς οὐρίας καὶ τὰ καταστήματα τῶν κεντρικῶν ὁδῶν ἀπὸ τῆς οὐρίας, καὶ ἐπὶ τὸν πόρον πᾶσα ἀνθρώπινη δύναμις εἰς ἴδωτο ὄντισσι. Ὅλα αἱ καταβυθίσαι ἀπολογουμένης προσάβηται ἐκ μέρους τῆς Δημοτικῆς ἄρχῃς, τοῦ ἐπιτάβου σκηνιῶν, τῶν συμμάχων ἀρματοφύλων καὶ τῶν ἀνηλάτων τῶν ἐν τῷ λιμένι πολεμικῶν πλοίων πρὸς ἀνατολὴν τῆς ἐπιπέδου τοῦ πρὸς ἀπέβησαν εἰς μίτην.

Ὁ ἡμίμαχος κ. Ἀγγελῆσις πανταγοῦ πόρον, αἰτοῦ δὲν νὰ γίνῃ ὄμμα τοῦ πρὸς κέντρον μόνον τῶν ἐνδημάτων του.

Ἐντὸς ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος ἐγένοντο παρανόμιμα τοῦ πρὸς ὅλα τὰ πλουσιώτατα ἐμπορικὰ καταστήματα καὶ ἀδμαντοπωλεῖα τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ Βενιζέλου, τὸ κατάστημα τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, τὸ μέγα ἐμπορικὸν Πύργου. Τὴν τύχην τῶν πυρποληθέντων κερῶν τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου ὑπέστησαν καὶ τὰ εἰς τὴν αὐτὴν ὁδὸν κείμενα Γραφεῖα καὶ Τυπογραφεῖα τῆς ἡμετέρας ἐφημερίδος. Ἐκ τῆς ὁδοῦ ταῖς ἐσώθησαν τὰ καταστήματα τῆς Ἀθηναϊκῆς Τραπεζῆς, τοῦ Ὁρθοδὴ καὶ Μπαῆ καὶ τοῦ Καστριάνου.

Τὸ πῦρ εἰς ὄρειοειδὲς γλώσσας ἐξελισσόμενον ἐπήδη κυριολεκτικῶς μαινόμενον ἀπὸ συνοικίας εἰς συνοικίαν, ἀπὸ τὸ ἐν τετράγωνον εἰς τὸ ἄλλον. Ἡ ἀπύρκαγμα ἐπαυκατοῦτο ἀπὸ τὰς φλόγας. Ὅλος ὁ ὄρῳν Ἐλαμην. Ἡ Θεσσαλονίκη ἔκαίτο ὡς πυρποτήνημα.

Ἀπὸ τὴν πλατεῖαν τῆς Ἐλευθερίας δὲν ἀπέμεινεν τίποτε, οὔτε ξενοδογίον,

οὔτε ζυθοστατήριον, οὔτε καφετεῖον, οὔτε ἐπαρροπλαστεῖον. Ὁλόκληρον τὸ παραλιακὸν τετράγωνον ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Κουτουριώτου μέχρι πρὸ δύο τετραγώνων τοῦ Λεωκῆ Πύργου, μέχρι τῆς ὁδοῦ Ἁγίας Σοφίας κατεστράφη. Τὰ πλουσιώτατα, μεγαλοπρεπὴ ξενοδογία ἔβρον Ὀλυμπίας Παλάς, Σαλέντι, ἀπὸ κατέβησαν Βασιλεῖς, Ἡγεμόνες, Πρέσβεις κτλ. ἐγένοντο παρανόμιμα τοῦ πρὸς. Τὸ πῦρ ἐφθασε μέχρι τοῦ κεντρικοῦ ὁδοῦ τοῦ λιμένος σαρῶνον πᾶν τὸ προσήγον.

Τὰ ἐνδὲς τῆς οὐρίας τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου τετράγωνα πυρποκατοικημένα καὶ ὅπου ἔβροντο οἱ ἐμπορικὰ καταστήματα κατεστράφησαν πρὸς ἀνατολὰς μὲν μέχρι τῆς ὁδοῦ Ἁγίας Σοφίας, πρὸς δυσμὰς δὲ μέχρι τοῦ Κολόμβου. Ἄνωθεν τῆς ὁδοῦ Ἐγγατίας μέχρι τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου τὸ πῦρ ἐσάρωσεν ὅβια καὶ καταστήματα πλὴν ὀλίγων τινῶν. Ἡ Ἰσραηλιτικὴ ἀγορὰ, ἢ πυρποκατοικημένη Ἰσραηλιτικὴ συνοικία, ὅλα τὰ Ἰσραηλιτικὰ ὀνομασματοπωλεῖα, ἐγένοντο παρανόμιμα τοῦ πρὸς. Κατεστράφησαν τὸ ταχυδρομεῖον καὶ τηλεγραφεῖον, τὸ Δημαρχεῖον, τὰ γραφεῖα τῶν ἐφημερίδων «Νέας Ἀληθείας», «Νεολόγου», «Μακεδονίας», «Τοιμαῖων», ὅλα σχεδὸν τὰ ἐστιακῶν καὶ ξενοδογία ἔβρον, ἢ συνοικία Λαδικαῖα, καὶ λοιπὰ ὅν οὐκ ἐστὶν ἀριθμὸς. Τὸ πρακτορεῖον τῶν ἐφημερίδων τοῦ κ. Τσαῖλᾶ ἡμικατεστράφη.

Ἐυρηπολήθησαν ὁ ἱστορικώτατος ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Θεοδόρας. Ἐσώθησαν ὁ Ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ.

Ὅλην τὴν γόγγυα τοῦ Σαββάτου πρὸς τὴν Κυριακὴν τὸ πῦρ ὤρῳσεν εἰς βάθος πλουσιῶν καὶ πτωχῶν. Πο-

λυτελῆ μέγαρα καὶ πτωχικὰ καλὸν ἰσοπεδώθησαν. Ἡ Κυριακὴ ἀγατέλουσα εἶδεν ἀστέγους 150 χιλιάδας κατοίκων.

Ἄνδρες καὶ γυναῖκες, γέροντες, νέοι, νεάνιδες, παιδιά, ἤρασαν ἀπὸ τὰς ἀπειλούμενας ἀπὸ τὸ πῦρ κατοικίας τῶν δ, τι ἐπρόφθαναν καὶ ἐσπευδον μακρὰν τοῦ καταδύκοντος αὐτοῦς ἀδράργου πρὸς ὅπου εἶσαν στρώμα τὴν γῆν καὶ σκέπασμα τὸν οὐρανόν.

Ἐκ τῆς ὅλης πόλεως διεσώθησαν τὰ κερῶν τῆς ὁδοῦ Ἁγίας Σοφίας μέχρι τῆς λεωφόρου Ἀμύνης κτήρια, ἢ κερῶν τοῦ Λεωκῆ Πύργου νεώκιστος συνοικία, ἢ συνοικία Βαρθαρίου καὶ ἢ ἄνωθεν τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου συνοικία. Τὸ ἄλλο μέρος τῆς πόλεως ἀπώλετο. Τὸ πῦρ ἐξηκολούθει καὶ χθὲς ἀνίσταται πᾶν ἀπὸ κείνην τὰ πάντα.

Νοῦς ἀνθρώπινος ἡλιγὰ νὰ φαντασθῇ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς. Κτελεῖται κατεστραφένος τὰ κερῶν. Σαρῶσεται ἢ ψυχὴ τοῦ θεομένου τὰ κατὰμικρα κερῶν τῶν μεγαλοπρεπῶν κτηρίων. Περίλυπος ἐστὶν ἢ ψυχὴ μέχρι θανάτου τοῦ περιεχομένου τὰ μέρη, εἰς τὰ ὅποια ἢ μεγάλη συμφορά ἐξορῆσε τοὺς ἀστέγους.

ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ

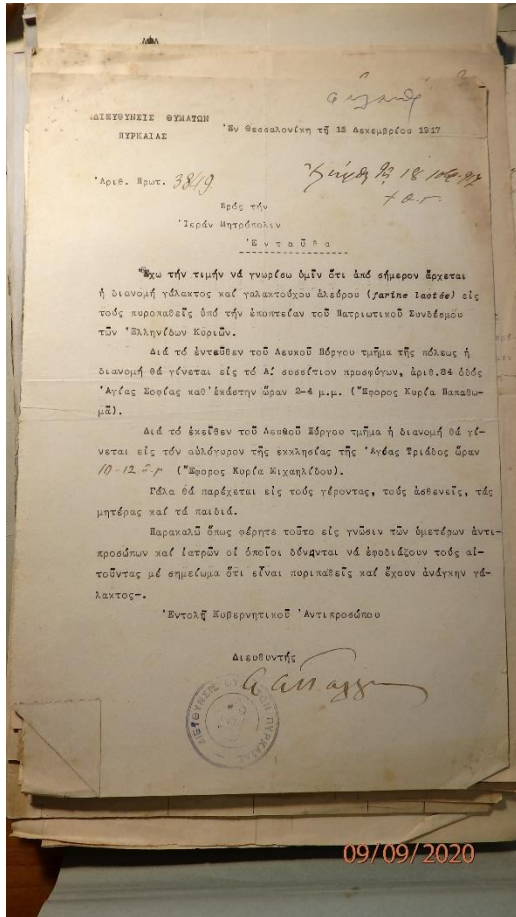
Σήμερον τὴν ἑσπέραν οἱ ἀρμόδιοι τοῦ Γαλλικοῦ Στρατηγίου ἀνεκοιμήθησαν μετὰ τῶν ἡμετέρων ἀρχῶν καὶ ἔλαβον διάφορα μετὰ πρὸς παροχὴν τῶν πρώτων διαγκαίων εἰδῶν εἰς τοὺς ἀστέγους καὶ κεινῶνας.

— Πολλοὶ οἰκονόμοι μείναναι ἀστέγοι ἀνεγύρθησαν ὅπου ἐγκαταστάθησαν εἰς τὰς περίε κομποκίαι, τὸν Λαγκαδᾶ, τὸ Ἀρβεστοχώριον, τὴν Κουλακίαν καὶ ἄλλαι εἰς Γιαννιτῶ καὶ Βέροιας.

— Ἐπίσης ἤρῳσεν ἢ ἀναχώσις οἰκογενεῶν διὰ διάφορα μέρη τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος. Πρὸς τοῦτο διετέθησαν ἀνεκτο σιδηροδρομικὸι σταθμοὶ τῶν ὁποίων θὰ ἐπιβαίνουσι δωρεάν οἱ παθόντες ἄνευ τῶν προηγούμενος ἐνητοιμημένων διατυπώσεων.

— Ἐκτὸς τῆς Ἐλευθερίας σιδηροδρομικῆς συγκοινωνίας διετέθησαν καὶ δύο ἐκ τῶν μεγαλύτερων Ἑλληνικῶν ἀτμοπλοίων, τὰ ὅποια παραλαμβάνουσι τοὺς παθόντας ὅπου

Ἐγγραφο 3: Η ανακοίνωση της πυρκαγιάς στην εφημερίδα Ελλάς, Κ.Ι.Θ., φάκ.80,υπ.5

Έγγραφο 5: Από την αλληλογραφία μεταξύ Διεύθυνσης Θυμάτων Πυρκαϊάς και Μητρόπολης Θεσσαλονίκης για την περίθαλψη των πυροπαθών. ΙΑΙΜΘ, φάκ. ΙΔ', 18 Πυροπαθών

61/11/1917

Σημεία Επικοινωνίας
Κατάλογος των επικοινωνιών διαμερισμάτων της
πόλεως επί τη διακομιδή γάλακτος Σφ. Μικροβίων

Αριθμ. Διαμερισμάτων	Όνομα Διαμερισμάτων	Αριθμ. Σφ. Μικροβίων	Αριθμ. Σφ. Μικροβίων
1	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
2	Βασιλική Παράση	10	10
3	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
4	Βασιλική Παράση	10	10
5	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
6	Βασιλική Παράση	10	10
7	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
8	Βασιλική Παράση	10	10
9	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
10	Βασιλική Παράση	10	10
11	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
12	Βασιλική Παράση	10	10
13	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
14	Βασιλική Παράση	10	10
15	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
16	Βασιλική Παράση	10	10
17	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
18	Βασιλική Παράση	10	10
19	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
20	Βασιλική Παράση	10	10
21	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
22	Βασιλική Παράση	10	10
23	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
24	Βασιλική Παράση	10	10
25	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
26	Βασιλική Παράση	10	10
27	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
28	Βασιλική Παράση	10	10
29	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
30	Βασιλική Παράση	10	10
31	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
32	Βασιλική Παράση	10	10
33	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
34	Βασιλική Παράση	10	10
35	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
36	Βασιλική Παράση	10	10
37	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
38	Βασιλική Παράση	10	10
39	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
40	Βασιλική Παράση	10	10
41	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
42	Βασιλική Παράση	10	10
43	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
44	Βασιλική Παράση	10	10
45	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
46	Βασιλική Παράση	10	10
47	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
48	Βασιλική Παράση	10	10
49	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
50	Βασιλική Παράση	10	10
51	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
52	Βασιλική Παράση	10	10
53	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
54	Βασιλική Παράση	10	10
55	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
56	Βασιλική Παράση	10	10
57	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
58	Βασιλική Παράση	10	10
59	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
60	Βασιλική Παράση	10	10
61	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
62	Βασιλική Παράση	10	10
63	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
64	Βασιλική Παράση	10	10
65	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
66	Βασιλική Παράση	10	10
67	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
68	Βασιλική Παράση	10	10
69	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
70	Βασιλική Παράση	10	10
71	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
72	Βασιλική Παράση	10	10
73	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
74	Βασιλική Παράση	10	10
75	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
76	Βασιλική Παράση	10	10
77	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
78	Βασιλική Παράση	10	10
79	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
80	Βασιλική Παράση	10	10
81	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
82	Βασιλική Παράση	10	10
83	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
84	Βασιλική Παράση	10	10
85	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
86	Βασιλική Παράση	10	10
87	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
88	Βασιλική Παράση	10	10
89	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
90	Βασιλική Παράση	10	10
91	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
92	Βασιλική Παράση	10	10
93	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
94	Βασιλική Παράση	10	10
95	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
96	Βασιλική Παράση	10	10
97	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
98	Βασιλική Παράση	10	10
99	Ανεμόμυλος Σιταίων	10	10
100	Βασιλική Παράση	10	10

Έγγραφο 6: Τμήμα καταλόγου παθόντων οικογενειών που συνέταξαν οι ιερείς των πληγεισών ενοριών. (εδώ της ενορίας του Αγ.Νικολάου), ΙΑΙΜΘ, φάκ. ΙΔ', 18 Πυροπαθών

